

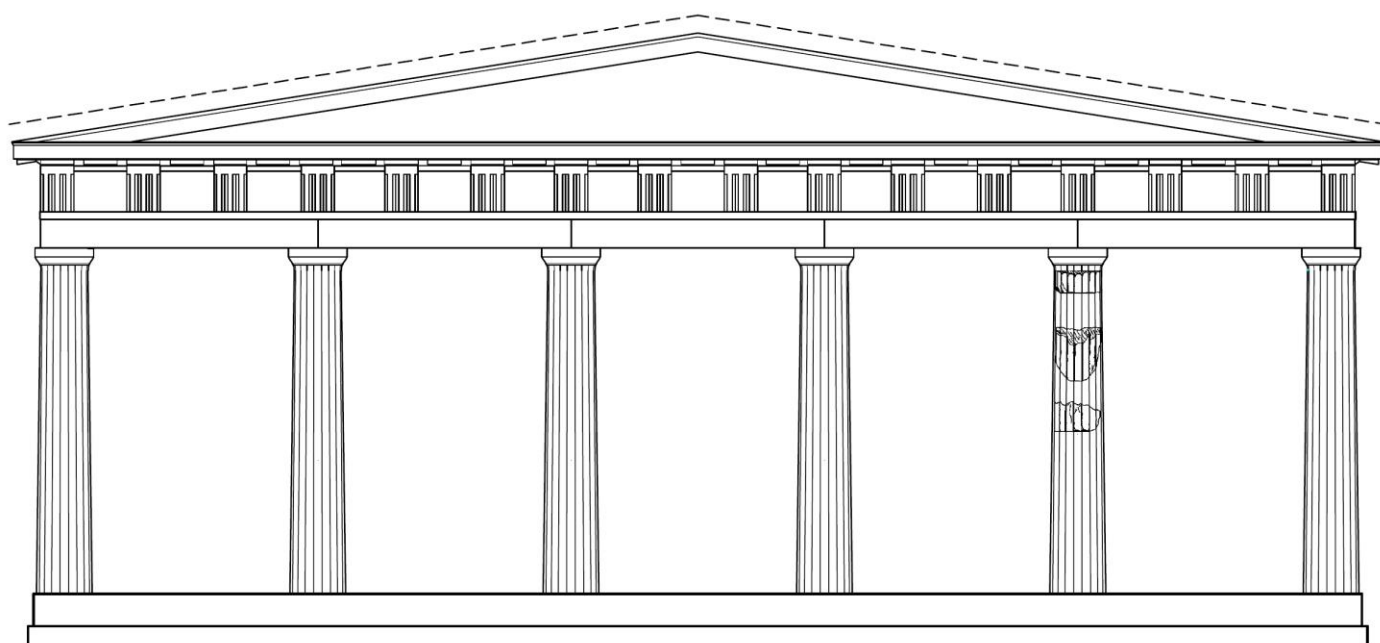

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ιστορία και
Αρχαιολογία του Αρχαίου Κόσμου: από την Προϊστορία
έως την Ύστερη Αρχαιότητα» Ειδίκευση «Κλασική
Αρχαιολογία»

Η αρχιτεκτονική του ναού της Άνω Μέλπειας: συμβολή στη μελέτη της αρκαδικής ναοδομίας.

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Ειρήνη – Χρυσοβαλάντου Σπυροπούλου (ΑΜ 1561201801021)

Χρυσάνθος Κανελλόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ, επιβλέπων
καθηγητής

Στυλιανός Κατάκης, Επίκουρος Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Jean-Charles Moretti, Διευθυντής Ινστιτούτου Έρευνας για την Αρχαία Αρχιτεκτονική του CNRS

Αθήνα 2021

Στη μνήμη του μαραγκού πατέρα μου

Θα ξανασπείρει καλοκαίρια
στην άγρια παγωνιά του νου
Αυτός που κάρφωσε τ' αστέρια
στην άγια σκέπη τ' ουρανού
κι εγώ κι εσύ κι εμείς κι οι άλλοι
θα γεννηθούμε τότε πάλι.

N. Γκάτσος

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ευχαριστίες.....	4
Εισαγωγή.....	5-6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
1. Οι περίπτεροι ναοί της Αρκαδίας.....	7-13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
2. Ο αρχαϊκός ναός.....	14-25
<u>2.1. Η ευθυντηρία</u>	14-20
2.1.1. Οι διαστάσεις της ευθυντηρίας. Υποθέσεις για το μήκος του ναού.....	14-16
2.1.2. Οι πλάκες της ευθυντηρίας.....	16-17
2.1.3. Αποκατάσταση του στυλοβάτη: ο αριθμός των κιόνων και τα μεταξόνια.....	17-19
2.1.4. Τεχνολογικές παρατηρήσεις.....	19-20
<u>2.2. Ο σηκός</u>	20-25
2.2.1. Η τοποθέτηση του σηκού εντός του περιστυλίου.....	22-23
2.3. Χρονολόγηση του ναού.....	24-25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
3. Η νεότερη κιονοστοιχία.....	26-44
<u>3.1. Ο θριγκός</u>	26-30
3.1.1 Το επιστύλιο.....	26-27
3.1.2. Το διάζωμα.....	27-28
3.1.3 Το οριζόντιο γείσο.....	28-29
3.1.4 Τεχνολογικές παρατηρήσεις.....	29
3.1.5. Τα κριτήρια για την απόδοση των μελών στο θριγκό του ίδιου οικοδομήματος.....	30

<u>3.2. Παράγοντες χρονολόγησης.....</u>	30-34
3.2.1. Ο ρυθμός: οι μορφές και τα αναλογικά στοιχεία.....	30-33
3.2.2. Η τεχνολογία.....	33-34
<u>3.3. Αποκατάσταση των αξονικών αποστάσεων των υποστυλωμάτων από την περίοδο του τριγλύφου.....</u>	34-35
<u>3.4. Αποκατάσταση των λίθων του διαζώματος σε πιθανές θέσεις.....</u>	35-37
<u>3.5. Οι δωρικοί κίονες.....</u>	37-42
3.5.1. Περιγραφή των σπονδύλων.....	37-38
3.5.2. Αποκλίσεις από το ευθύγραμμο κυλινδρικό σχήμα.....	38-39
3.5.3. Ένταξη των σπονδύλων σε θεωρητικό κίονα.....	39-41
3.5.4. Το κιονόκρανο.....	41
3.5.5. Τεχνολογία. Κατακόρυφη σύνδεση και συνάρμωση των σπονδύλων των κιόνων.....	42
<u>3.6. Στοιχεία για τη στέγη.....</u>	42-44
3.6.1. Το οριζόντιο γείσο.....	42-43
3.6.2. Η κλίση της στέγης.....	43
3.6.3. Η κεράμωση.....	44
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	
4. Η εφαρμογή του ελληνοιστικού θριγκού στο πτερό του αρχαϊκού ναού. Γενικά συμπεράσματα.....	45-55
Βιβλιογραφία.....	56-65
Εικόνες.....	66-108
Πίνακες.....	109-115
Σχέδια.....	116-129

Ευχαριστίες

Στον Αναπληρωτή Καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ κ. Χρύσανθο Κανελλόπουλο, για την ένθερμη στήριξή του από το πεδίο μέχρι την συγγραφή της τελευταίας στιγμής, εκφράζω τις πιο βαθιές μου ευχαριστίες και ευγνωμοσύνη. Με τις πολύτιμες και άμεσες επιστημονικές του υποδείξεις, καθώς και τις γόνιμες συζητήσεις που είχαμε, συνέβαλε καθοριστικά στην εκπόνηση της μελέτης μου, ενώ η διδασκαλία του με εφοδίασε με μεθοδολογικά εργαλεία δίχως τα οποία δύσκολα θα μπορούσα να ανταπεξέλθω στην αρχιτεκτονική προσέγγιση του ιδιαίτερα απαιτητικού θέματος, που πραγματεύομαι.

Ευγνωμοσύνη χρωστώ στην Δρ. Ξένη Αραπογιάννη, Επίτιμη Έφορο Αρχαιοτήτων της ΕΠΚΑ Μεσσηνίας, για την εμπιστοσύνη, που μου έδειξε, επιτρέποντάς μου να μελετήσω υλικό, που η ίδια έφερε στο φως. Για τις πληροφορίες καθώς και την βιβλιογραφία που μου παρείχε σχετικά με την ανασκαφή, που διεξήγαγε στην Άνω Μέλπεια, την ευχαριστώ θερμά. Η συμβολή της στην ολοκλήρωση της εργασίας αυτής υπήρξε συνεχής και αποφασιστική.

Η αρωγή της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας συνέβαλε ουσιαστικά στην απρόσκοπτη εξέλιξη αυτής της έρευνας. Ιδιαίτερος ευχαριστώ την Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας, κα Ε. Μηλίτση-Κεχαγιά, τον Προϊστάμενο του Τμήματος Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και Μουσείων κο Στ. Φριτζίλα και τον αρχαιολόγο κο Δ. Κοσμόπουλο, που θετικά και πρόθυμα καλωσόρισαν την διενέργεια της έρευνας αυτής στον αρχαιολογικό χώρο της Άνω Μέλπειας. Ολόθερμα ευχαριστώ τον αρχαιοφύλακα κο Α. Καλογερόπουλο για τη διαρκή και πολύωρη παρουσία του στο πεδίο.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον Επίκουρο Καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ κο Στυλιανό Κατάκη και στον Διευθυντή του Ινστιτούτου Έρευνας για την Αρχαία Αρχιτεκτονική του CNRS Jean-Charles Moretti, που δέχθηκαν να συμμετέχουν στην αξιολόγηση της εργασίας μου.

Ολόψυχα ευχαριστώ τους κατοίκους της Άνω Μέλπειας, κ.κ. Κώστα Κατσιώλη, Τάκη Μαγκαφά και Βασίλη Αναστασόπουλο, για τα οχήματα με τετρακίνηση, που μας παραχώρησαν. Οι μετακινήσεις από τον οικισμό της Άνω Μέλπειας στον αρχαιολογικό χώρο έγιναν δυνατές μόνο χάρη στην πολύτιμη βοήθεια τους. Ιδιαίτερη μνεία αξίζει στον κο Κ. Κατσιώλη, που υποστήριξε με θερμή το όλο εγχείρημα από την πρώτη μας διαδικτυακή επικοινωνία μέχρι τις επισκέψεις στο πεδίο, όπου και παρέμενε καθ'όλη την διάρκεια των εργασιών.

Για την πολύτιμη βοήθειά τους στο πεδίο, ευχαριστώ θερμά την υποψήφια διδάκτορα Λίνα Τσατσαρώνη και τους μεταπτυχιακούς φοιτητές, Δήμητρα Κοβάνη και Άγγελο Ανδρουλιδάκη.

Την μητέρα μου και την αδελφή μου ευχαριστώ από βάθους καρδιάς, που με στηρίζουν αλόγιστα σε κάθε νέα περιπέτεια. Χωρίς την αμέριστη συμπαράστασή τους και κυρίως την ανεξάντλητη υπομονή τους αυτή η προσπάθεια δεν θα είχε ευοδωθεί.

Εισαγωγή

Ο αρχαίος ναός της Άνω Μέλπειας βρίσκεται στη θέση Πετρούλα/Πισαηλιάς σε υψόμετρο 1.070¹, βορείως του σημερινού οικισμού της μεσσηνιακής Άνω Μέλπειας, στα σύνορα με την Αρκαδία (Εικ. 1). Ο ναός έχει περίοπτη θέα προς το όρος Κωτίλιον και το ναό του Επικουρείου Απόλλωνος στα βορειοδυτικά, την κορυφή του Τετραζίου προς βορρά και τον μεσσηνιακό κάμπο με το όρος της Ιθώμης στα νότια (Εικ. 2).

Η θέση αποτελεί το νοτιότερο άκρο του όγκου του Τετραζίου. Διαθέτει μία ομαλή πρόσβαση από την εύφορη κοιλάδα, που απλώνεται στην δυτική και την βόρεια πλευρά της, ενώ απότομος γκρεμός ορίζει τις ανατολικές και νότιες παρυφές της. Το βαθύ φαράγγι στα δυτικά - βορειοδυτικά του υψώματος, αποτελεί κατά τους χειμερινούς μήνες την κοίτη χειμάρρου, που κατεβαίνει από το Τετράζι στον κάμπο. Στα ανατολικά η θέση του «Πισαηλιάς» συνδέεται με το ορεινό πέρασμα «του Ίσσαρη» που οδηγεί από την νότια Μεγαλοπολιτική χώρα, στη βόρεια Μεσσηνία². Το τραχύ και ξερό Τετράζι, κατά τι υψηλότερο από το Λύκαιον (έχει υψόμετρο 1.389 μ. έναντι των 1.383 μ. του όρους Λυκαίου), δεσπόζει στα νότια του αρκαδικού ιερού όρους, αποτελώντας το φυσικό σύνορο ανάμεσα στη Μεσσηνία και την Αρκαδία, ενώ στα δυτικά του εκτεινόταν η Τριφυλία³.

Το ύψωμα Πετρούλα είχε ήδη εντοπισθεί ως θέση αρχαιολογικού ενδιαφέροντος από την Ζ' ΕΠΚΑ Αρχαιοτήτων, όταν οι κάτοικοι της Άνω Μέλπειας κατεδάφισαν το υφιστάμενο εξωκκλήσι για να το κτίσουν εκ νέου. Μετα τη διακοπή των εργασιών, το εξωκκλήσι μεταφέρθηκε σε νέα θέση, σε λόφο που βρίσκεται βόρεια του υψώματος⁴ (Εικ. 3, 4). Η ανασκαφική έρευνα, η οποία διεξήχθη από την Δρ. Ξένη Αραπογιάννη σε δύο περιόδους, 2010 και 2011⁵ αποκάλυψε περίπτερο ναό, του οποίου διατηρείται η ευθυνητήρια και οι τοίχοι του σηκού (Εικ. 5). Ο ναός χρονολογήθηκε με βάση την κεραμική στο τέλος του 6ου αρχές 5ου αιώνα. Τα διάσπαρτα στο χώρο μέλη (Εικ. 6), που προέκυψαν από την κατεδάφιση του ναΐσκου, όπου βρίσκονταν ενσωματωμένα σε δεύτερη οικοδομική χρήση, ταξινομήθηκαν και αποτυπώθηκαν σχεδιαστικά⁶. Πρόκειται ουσιαστικά για μέλη ανωδομής δωρικού προστώου (θριγκός και σπόνδυλοι από δωρικούς κίονες) με ελαφρές αναλογίες και μορφολογικά χαρακτηριστικά, που τα εντάσσουν χρονικά στην ελληνιστική περίοδο⁷.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η συστηματική μελέτη και τεκμηρίωση της αρχιτεκτονικής, καθώς και της οικοδομικής του ναού στην Άνω Μέλπεια και η ένταξή του στα σύγχρονα μνημεία (τέλη του 6ου και αρχές του 5ου αιώνα) της ευρύτερης περιοχής της Αρκαδίας. Ταυτόχρονα παρουσιάζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του δωρικού ρυθμού των διάσπαρτων μελών, γίνεται προσπάθεια χρονολόγησης με βάση το ύψος των αρχιτεκτονικών μορφών και επιχειρείται ο προσδιορισμός του αρχιτεκτονικού τύπου του

¹ Αραπογιάννη 2017, 3

² Κουρσούμης 2012, 10

³ Κουρσούμης 2012, 9 σ. 40

⁴ Αραπογιάννη 2010, 249 σ. 2

⁵ Αραπογιάννη 2017, 3

⁶ Αραπογιάννη 2017, 4 σ. 18

⁷ Αραπογιάννη 2010, 243, Αραπογιάννη 2017, 4

κτηρίου, από το οποίο προέρχονται⁸. Για το σκοπό αυτό πραγματοποιήθηκαν από την γράφουσα πέντε αποστολές στο ύψωμα Πετρούλα, από τον Αύγουστο του 2019 μέχρι τον Ιούλιο του 2020. Η πρόσβαση στον αρχαιολογικό χώρο (Εικ. 7) γίνεται μέσω ενός δύσβατου, στενού και ανηφορικού δρόμου, συνολικού μήκους 8 χιλιομέτρων, και είναι δυνατή μόνο από οχήματα με τετρακίνηση (Εικ. 8).

Η τοπογράφιση, που πραγματοποιήθηκε με ηλεκτρονικό θεοδόλιχο τον Αύγουστο του 2019 και η αεροφωτογράφιση του ναού με drone DJI Phantom 3, που έλαβε χώρα τον Ιούλιο του 2020, έγιναν δυνατές χάρη στην ευγενική παραχώρηση του εξοπλισμού από τον Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης. Η τεκμηρίωση ολοκληρώθηκε με σχεδιαστική και φωτογραφική αποτύπωση, καταλογογράφηση και σήμανση με μεταλλικές ταμπέλες των διάσπαρτων λίθων. Από τα κατακεείμενα στο ιερό μέλη κατεγράφησαν λεπτομερώς 70 λίθοι. Από αυτούς, 3 μέλη και θραύσματα προέρχονται από το επιστύλιο, 23 μέλη από το δωρικό διάζωμα, 26 μέλη από τα γείσα, 5 λίθοι από την ευθυνηρία, 6 μέλη από το περίθυρο του ναού και 3 θραύσματα από σπονδύλους δωρικών κιόνων.

Η μελέτη αποτελείται από τα έξι μέρη:

Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί μία εισαγωγή στη ναοδομία της Αρκαδίας με έμφαση στους περίπτερους ναούς. Επιχειρείται να κατανοηθεί η δωρική αρχιτεκτονική της περιοχής της και να καθορισθούν τα χαρακτηριστικά και οι αξιοσημείωτες ιδιομορφίες των αρκαδικών περιπτέρων ναών. Στόχος του κεφαλαίου είναι να τεθεί ένα πλαίσιο εντός του οποίου θα εξετασθεί η αρχιτεκτονική του ναού της Άνω Μέλπειας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα πραγματοποιηθεί ανάλυση της αρχιτεκτονικής και της οικοδομικής του ναού στην Άνω Μέλπεια και θα επιχειρηθεί αποκατάσταση στην ευθυνηρία, της στρώσης του στυλοβάτη και των αξονικών αποστάσεων των κιόνων. Το κεφάλαιο αυτό συμπληρώνεται με την αναλυτική σύγκριση των αρχιτεκτονικών στοιχείων του υπό εξέταση ναού με αυτά των περιπτέρων ναών αρκαδικού τύπου.

Στο τρίτο κεφάλαιο, που αποτελεί ουσιαστικά εξέταση των κατακειμένων στο χώρο αρχιτεκτονικών μελών, θα διερευνηθούν τα ιδιαίτερα στοιχεία του δωρικού συστήματος και θα προσδιορισθούν τα υφολογικά χαρακτηριστικά των διάσπαρτων μελών, ώστε να επιτραπεί η χρονολόγησή τους, αφού αυτά βρέθηκαν εκτός συμφραστικού πλαισίου. Για τον σκοπό αυτόν περιλαμβάνονται στην εργασία και πίνακες με μετρητικά στοιχεία, στους οποίους είναι σαφής η εξέλιξη των δωρικών αναλογιών.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα εφαρμοστεί σχεδιαστικά ο θριγκός στις όψεις του ναού- εφόσον αυτό είναι δυνατό, πράγμα που θα μας το φανερώσει η ανάλυση που θα προηγηθεί-, θα εξετασθούν τα ζητήματα, που θα προκύψουν από τον συνδυασμό αυτόν και θα εκπονηθούν οι σχετικές όψεις.

⁸ Οι διάσπαρτοι λίθοι που αποτυπώθηκαν, 70 συνολικά, επαρκούν για την ανασύνθεση ενός συντηρητικού δωρικού κτηρίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1. Οι περίπτεροι ναοί της Αρκαδίας.

Στην Πελοπόννησο τα περισσότερα παραδείγματα ναών, που διαθέτουν περίσταση, προέρχονται από την Αρκαδία. Η ορεινή αυτή περιοχή καταλάμβανε το εσωτερικό της Πελοποννήσου και είχε μεγαλύτερη έκταση από τη σημερινή. Στη χώρα αυτή ανήκε μεγάλο τμήμα της σημερινής νότιας και νοτιοδυτικής Αχαΐας, της δυτικής Κορινθίας και της νοτιοδυτικής Ηλείας (Εικ. 9).

Η ορθογώνιου σχήματος περίσταση φαίνεται ότι εμφανίζεται στην ηπειρωτική Ελλάδα γύρω στα μέσα του 7ου αιώνα⁹ στο ναό του Ποσειδώνα στην Ισθμία και στο Αργείο Ηραίον. Τα στοιχεία ωστόσο που διαθέτουμε από τη συγκεκριμένη περίοδο, δεν είναι ιδιαίτερα σαφή και δεν μπορεί να υποστηριχθεί με βεβαιότητα η ύπαρξη πτερού στους δύο αυτούς ναούς¹⁰. Στον ναό C του Απόλλωνα στον Θέρμο δεν είναι σίγουρο πλέον ότι υπήρχε τέτοιο χαρακτηριστικό πριν από την ελληνιστική περίοδο¹¹. Στο ναό του Απόλλωνα στην Ερέτρια, που χρονολογείται στον 7ο αιώνα¹², καθώς και στον αρχαϊκό ναό της Τεγέας, η αποκατάσταση περίστασης γύρω από τα σωζόμενα θεμέλια του σηκού είναι υποθετική¹³. Η ύπαρξη πτερού εντοπίζεται για πρώτη φορά με ασφάλεια στο Ηραίον της Ολυμπίας γύρω στο 600¹⁴.

Στην Αρκαδία η κατασκευή περίπτερων ναών αρχίζει ενδεχομένως στην Τεγέα γύρω στο δεύτερο μισό του 7ου, και γνωρίζει μεγάλη άνθηση στο διάστημα από το τελευταίο τέταρτο του 6ου έως το πρώτο τέταρτο του 5ου αιώνα (Εικ. 10): ναός του Ποσειδώνος και της Αθηνάς Σώτειρας στη Βίγλα (570-540, σε χρήση κατά την κλασική περίοδο, ενώ στα τέλη του 5ου αι. έγιναν επισκευές στο χώρο)¹⁵, ναός της Αθηνάς στην Αλίφειρα (με τον πρώτο περίπτερο γύρω στο 550 και τον νέο ναό γύρω στο 500-490, σε λειτουργία και την κλασική περίοδο)¹⁶, εκατόμπεδος ναός στον Ορχομενό (γύρω στο 530, σε χρήση τον 4ο-3ο αιώνα σύμφωνα με επιγραφή)¹⁷, ναός στον Άγιο Ηλία της Ασέας (500-490)¹⁸. Στο Παλλάντιο, στους δυο τελευταίους ναούς, τους λεγομένους C και D, που χρονολογούνται στα μέσα του 6ου αιώνα, έγινε προσπάθεια, κατά τη διάρκεια της υστεροαρχαϊκής εποχής, να προστεθεί εξωτερική κιονοστοιχία, η οποία όμως δεν ολοκληρώθηκε ποτέ¹⁹. Αξίζει τέλος να σημειωθεί, ότι στο Μαίναλο σώζεται αποσπασματικά η δίβαθμη κρηπίδα δωρικού ναού των

⁹ Οι χρονολογίες είναι όλες προ Χριστού.

¹⁰ Jones 2014, 50

¹¹ Jones 2014, 50

¹² Jones 2014, 39 σ. 18

¹³ Βλ. πιο κάτω, 8.

¹⁴ Jones 2014, 53

¹⁵ Μαράντου 2013, 54

¹⁶ Ορλάνδος 1968, 53

¹⁷ Μαράντου 2013, 39.

¹⁸ Μαράντου 2013, 42

¹⁹ Μαράντου 2013, 52-3

υστεροαρχαϊκών χρόνων, για τον οποίο δεν υπάρχουν ακόμη περισσότερα στοιχεία (αδημοσίευτη ανασκαφή του Θ. Σπυρόπουλου)²⁰.

Ο αρχαϊκός σηκός στην Τεγέα (διαστάσεις στον τοιχοβάτη, 9.96 - 10.09 και 37.50 - 37.80²¹) με πρόναο με δύο κίονες εν παραστάσι και κλειστό τοίχο στη δυτική πλευρά διαιρείται με δύο εσωτερικές κιονοστοιχίες από ξύλινους κίονες σε τρία κλίτη²² (Εικ. 11). Η ανωδομή του σηκού ήταν από ωμές πλίνθους ενισχυμένη με ξύλινες κατακόρυφες δοκούς κτισμένες μέσα στους τοίχους²³. Λίθινος ήταν μόνον ο τοιχοβάτης και οι ορθοστάτες, που εδράζονταν πάνω σε αυτόν (Εικ. 12). Το σύστημα της "πλαισιωτής κατασκευής"²⁴ φαίνεται ότι περιοριζόταν στον οπίσθιο τοίχο του σηκού· δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι υπήρχε ανάλογη κατασκευή στους πλάγιους τοίχους του σηκού.

Οι κίονες που εδράζονται στους εσωτερικούς στυλοβάτες έχουν κάτω διάμετρο 0.55 και απέχουν μεταξύ τους κατά 2.80 (λόγος μεταξονίου:κάτω διαμέτρος 1:5). Τα υπερβολικά μεγάλα μεταξόνια διαστήματα οδήγησαν στην διατύπωση της υπόθεσης ότι ο ναός διέθετε περίσταση²⁵. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι εσωτερικοί κίονες συνδέονταν αξονικά με αυτούς στην περίσταση, όπως συμβαίνει στο Ηραίον της Ολυμπίας. Αυτό θα εξηγούσε γιατί η διάταξη των κίωνων στο εσωτερικό του σηκού είναι τόσο αραιόστυλη. Τα μεταξόνια διαστήματα αντιστοιχούν στις αποστάσεις των κίωνων της περιστασης, οι οποίοι με μεγαλύτερη διάμετρο, θα είχαν πιο ισορροπημένο τον λόγο του μεταξονίου προς την κάτω διάμετρο. Η περίσταση αποκαθίσταται με 6 x 18 κίονες, αναλογία δηλαδή μήκους προς πλάτος 1:3, η οποία, όπως θα δούμε, είναι πολύ συνηθισμένη στους αρκαδικούς περίπτερους ναούς αρκαδικού τύπου.

Η ύπαρξη περιστασης στην Αρκαδία πιστοποιείται για πρώτη φορά με ασφάλεια στον Ορχομενό²⁶ (Εικ. 13). Ο ναός ανάγεται γύρω στο 540 - 530, ενώ εξίσου πιθανή θεωρείται και η χρονολόγηση στο τέλος του τρίτου τέταρτου του 6ου αιώνα²⁷.

Στον στυλοβάτη (διαστάσεις 13.33 x 31.22)²⁸ αποκαθίστανται 6x13 κίονες, με ενιαίο μεταξόνιο, που υπολογίζεται σε 2.55 (στις γωνίες είναι στενότερο, 2.35)²⁹. ουσιαστικά πρόκειται για ένα από τα πρώτα παραδείγματα αυτού που θα γίνει ο κανόνας στην κλασική περίοδο, και η εμφάνισή του σε μία θέση τόσο απομακρυσμένη από τα μεγάλα καλλιτεχνικά κέντρα προκαλεί έκπληξη. Οι κίονες εδράζονται απευθείας στο στυλοβάτη- δεν υπάρχει υποκείμενη, αλλά ούτε και υπερκείμενη στρώση- σε επιμήκεις πλάκες (βατήρες λίθοι), τα

²⁰ Μαράντου 2013, 50 σ. 172

²¹ Οι διαστάσεις στην παρούσα μελέτη δίνονται με τις αριθμητικές τιμές τους. Η στίξη του δεκαδικού μετρικού συστήματος καθιστά τον λεκτικό προσδιορισμό της τάξης των μονάδων περιττό, 12 μέτρα και 78 εκατοστά = 12.78 και όχι 12.78 μέτρα, 72 χιλιοστά = 0.072 και όχι 0.072 μ. ή 7.2 εκ. (Κανελλόπουλος 1996, 11).

²² Østby 1984, 121

²³ Østby 1984, 122

²⁴ Μπουρνιά - Σημαντώνη 1997, 220

²⁵ Østby 1995, 305

²⁶ Østby 1995, 327

²⁷ Østby 1995, 334

²⁸ Østby 1995, 330

²⁹ Østby 1995, 330

ενδιάμεσα διαστήματα των οποίων φράσσουν μικρότερες πλάκες (καταφραγές). Από τους κίονες, έχουν βρεθεί μόνον οι βάσεις τους (κάτω διάμετρος 0.75 - 0.85), που ήταν λίθινες, και δέκα κιονόκρανα από μάρμαρο Δολιανών³⁰. Δεν έχει εντοπισθεί ούτε ίχνος από τους κορμούς των κίωνων, οι οποίοι θα ήταν πιθανότατα ξύλινοι. Ξύλινο θα ήταν ενδεχομένως και το επιστύλιο, αφού από αυτό έχουν βρεθεί μερικά μόνο θραύσματα, που προέρχονται από την πήλινη επένδυσή του³¹.

Ο σηκός με δίστυλο εν παραστάσι πρόναο και τελείως κλειστό τον δυτικό οπίσθιο τοίχο, έχει πλάτος 7.93 και μήκος 25. 50 (3.21:1), και είναι στενότερος από τον κανόνα του δεύτερου κίονα³². Οι τοίχοι του είναι κατασκευασμένοι από αργούς λίθους, που φέρουν επεξεργασία μόνο στις εξωτερικές όψεις τους.

Οι διαστάσεις του ναού της Αθηνάς Σώτειρας και του Ποσειδώνος στη Βίγλα αντιστοιχούν στην ευθυντηρία σε 11.55 x 24.40 και στον στυλοβάτη σε 10.55 x 23.00-40 (αναλογία μήκους προς πλάτος 2.2:1). Στην τριβαθμιδωτή κρηπίδα αποκαταστάθηκαν 6 κίονες στις στενές και 13 στις μακρές πλευρές³³ (Εικ. 14). Η κάτω διάμετρος των κίωνων είναι ίση με 0.66³⁴. Με μεταξόνιο 1.98 στις όψεις, και 1.86 - 1.90 στις μακρές πλευρές, η αναλογία του μεταξονίου προς την κάτω διάμετρο αντιστοιχεί σε 3:1, όπως συνηθίζεται στην Αρκαδία³⁵. Τα θραύσματα, που σώζονται από την ανωδομή, μαρτυρούν ότι δεν υπήρχε ανάγκη για συστολή των γωνιακών κίωνων. Το ίδιο ισχύει και στο ναό που εντοπίστηκε στη θέση «Ψηλή Κορφή» κοντά στην Τεγέα³⁶.

Για τη θεμελίωση και τις δύο κατώτερες βαθμίδες της κρηπίδας έχει χρησιμοποιηθεί εύθρυπτος κυανόφαιος ασβεστόλιθος, ενώ από το στυλοβάτη μέχρι τα κεραμίδια η κατασκευή ήταν από μάρμαρο Δολιανών³⁷. Οι λίθοι του στυλοβάτη παρουσιάζουν στο άνω άκρο τους, αβαθή ταινία³⁸. Άλλη ασυνήθιστη λεπτομέρεια τεχνικής φύσεως είναι ότι συχνά τα εμπόλια απομένουν μετά την περικοπή του μαρμάρου ως κυλινδρικά υπόλοιπα (διαμέτρου 18 -20 εκ. και ύψους 6 εκ.) κατά το μέσον της επιφάνειας του κίονα και γομφώνονται σε αντίστοιχο βύθισμα του υπεράνω σπονδύλου³⁹.

Η κάτοψη του σηκού έχει αποκατασταθεί με πρόναο και οπισθόδομο⁴⁰. Πρόκειται για το μόνο επιβεβαιωμένο παράδειγμα στην Αρκαδία μετά τον αρχαϊκό ναό του Απόλλωνα στις

³⁰ Østby 1995 328-9

³¹ Τέτοιου είδους μεικτές κατασκευές εμφανίζονται μέχρι τις αρχές του 5ου αιώνα, είτε με ξύλινους κίονες και λίθινους θριγκούς (ναός στο Καλαπόδι) είτε αντιστρόφως (Ηραίο Ολυμπίας, ναός στη Μητρόπολη, Μινώα Κρήνη), είτε με ξύλινους κορμούς και θριγκό σε συνδυασμό με λίθινα κιονόκρανα (Γιαμαλίδη και Κανελλόπουλος, υπό δημοσίευση).

³² Østby 1995, 330

³³ Østby 1995, 342

³⁴ Ρωμαίος 1957, 132

³⁵ Βλ. σ. 69 στην παρούσα εργασία.

³⁶ Østby 1991, 51· Østby 1995, 344

³⁷ Ρωμαίος 1957, 126

³⁸ Ρωμαίος 1957 εικ. 18, Østby 1995, 341

³⁹ Ρωμαίος 1957, 137· Østby 1995, 342

⁴⁰ Για τις υποθέσεις σχετικά με τον προσανατολισμό του ναού βλ. στο κεφάλαιο «Ο αρχαϊκός ναός» της παρούσας εργασίας.

Βάσσεις⁴¹, που διαθέτει οπισθόδομο. Το στοιχείο αυτό, μετά την εμφάνισή του στο ναό της Βίγλας, απαντά και πάλι στην περιοχή στον υστεροκλασικό ναό του Απόλλωνα στις Βάσσεις. Το μέγιστο πλάτος του σηκού υπολογίζεται σε 6.58. Το βάθος του οπισθοδόμου αγνοείται, καθώς δεν διατηρήθηκε η θέση των τοίχων, επειδή ωστόσο είναι φυσικό το μέγεθος αυτό να είναι ίσο ή μικρότερο από αυτό του προνάου⁴², το μήκος του σηκού υπολογίζεται σε 18.00⁴³. Το πάχος των τοίχων του σηκού δεν ξεπερνά τα 0.75, ωστόσο οι τοίχοι του προνάου και του οπισθοδόμου έχουν κατασκευασθεί στενότεροι με πάχος ίσο με 0.60⁴⁴. Αυτό είναι παράδοξο, καθώς ο θυραίος τοίχος είναι συνήθως ενισχυμένος, επειδή σε αυτόν ανοίγεται η θύρα. Ανάλογη μείωση στους τοίχους των στενών όψεων του σηκού εμφανίζεται και στο ναό της Αρτέμιδος Λιμνιάτιδος στην Κομποθέκρα⁴⁵.

Ο ναός της Αθηνάς στην Αλίφειρα φαίνεται ότι είχε δύο διαφορετικές φάσεις, που τεκμηριώνονται από τα δύο είδη κεράμων που έχουν βρεθεί: πήλινες κέραμοι λακωνικού τύπου και μαρμάρινες κορινθιακού τύπου. Τα πήλινα κεραμίδια δεν χρονολογούνται πέραν του 500⁴⁶, ενώ η μαρμαρίνη στέγη, που είναι σύγχρονη με την περίσταση, ανάγεται στην ύστερη αρχαϊκή περίοδο (500-480)⁴⁷.

Η περίσταση αποκαθίσταται με 6 κίονες στις όψεις και 15 στις μακρές πλευρές, με τα μεταξόνια στις όψεις να προκύπτουν ελάχιστα στενότερα από αυτά των μακρών πλευρών (όψεις: 2.006, μακρές πλευρές 2.05), όπως συνηθίζεται σε ναούς της Σικελίας και της Κάτω Ιταλίας⁴⁸ (Εικ. 15). Στις γωνίες το μήκος των μεταξονίων αντιστοιχεί σε 1.88, παρουσιάζει δηλαδή ο ναός την γωνιαία συστολή⁴⁹. Με κάτω διάμετρο ίση με 0.68 προκύπτει αναλογική διαστύλωση 2.95:1 - 3.05:1.

Ο ναός αυτός δίνει την εντύπωση ότι είναι πρωιμότερος από τους υπόλοιπους περίπτερους ναούς, που ήδη εξετάσαμε⁵⁰. Η εντύπωση αυτή ενισχύεται από τον ιδιαίτερα επιμήκη σηκό (λόγος μήκους προς πλάτος σηκού 4.44:1), που δεν διαθέτει εσωτερικά χωρίσματα και διαμορφώνεται στα ανατολικά με κλειστό θυραίο τοίχο⁵¹. Ο σηκός δεν συνδέεται αξονικά με την περίσταση, αλλά η προέκταση της έξω γραμμής των τοίχων του αντιστοιχεί στο εσωτερικό της περιφέρειας του 2ου και 5ου κίονα των στενών πλευρών του πετρού⁵².

Στην ακρόπολη του Παλλαντίου οι ανασκαφές έφεραν στο φως τέσσερις ναούς, δύο εκ των οποίων χρονολογούνται στην υστεροαρχαϊκή περίοδο, οι ναοί C και D (Εικ. 16). Ο ναός C έχει την κανονική περίσταση με 6x13 κίονες, αλλά ασυνήθιστα επιμήκη σηκό (λόγος

⁴¹ Kelly 1995, 228

⁴² Ρωμαίος 1957, 132

⁴³ Østby 1995, 342

⁴⁴ Ρωμαίος 1957, 128

⁴⁵ Ρωμαίος 1957, 135· Østby 1995, 342 σ. 607

⁴⁶ Ορλάνδος 1968, 78

⁴⁷ Østby 1995, 368

⁴⁸ Østby, 1991, 52· Ορλάνδος 1968, 90

⁴⁹ Ορλάνδος 1968, 89

⁵⁰ Østby 1995, 364 σ. 705

⁵¹ Ορλάνδος 1968, 51· Østby 1995, 366

⁵² Ορλάνδος 1968, 98

μήκους προς πλάτος σηκού 3.40:1)⁵³. Η κατασκευή του σηκού χρονολογείται στο διάστημα 600-550, ενώ η κατασκευή της περίστασης γύρω στο 500⁵⁴. Δεν έχει βρεθεί ούτε ίχνος από τον στυλοβάτη ή από τους κίονες και την ανωδομή της περίστασης⁵⁵. Στο πίσω μέρος του σηκού υπάρχει ξεχωριστό δωμάτιο, που διακρίνεται από τον υπόλοιπο χώρο με δύο ξύλινους κίονες, των οποίων σώζονται οι λίθινες βάσεις. Το μοτίβο αυτό θα συναντήσουμε ξανά στον υστεροκλασικό ναό του Απόλλωνα στις Βάσες, όπου το ανοιχτό άδυτο χωρίζεται από το σηκό με τον κορινθιακό κίονα⁵⁶. Στον ναό D του Παλλαντίου σχεδιάστηκε αλλά δεν εκτελέστηκε ποτέ, μία ασυνήθιστα πλατυμέτωπη κιονοστοιχία με 6x10 κίονες γύρω από τον πρωικό σηκό, της οποίας σώζεται μόνον η θεμελίωση⁵⁷.

Η εξέλιξη της αρχαϊκής αρκαδικής ναϊκής αρχιτεκτονικής ολοκληρώνεται με τον περίπτερο δωρικό ναό στον Άγιο Ηλία της Ασέας. Ο ναός είναι εξ ολοκλήρου κατασκευασμένος, από μάρμαρο Δολιανών, συμπεριλαμβανομένης και της στέγης⁵⁸. Η κρηπίδα με τέσσερις αναβαθμούς ξεφεύγει από τις χαμηλές μορφές με μία ή δύο βαθμίδες, που συνηθίζονται στην Αρκαδία.

Οι διαστάσεις του ναού στην ευθυνηρία αντιστοιχούν σε 15.30 x 32.64, στον δε στυλοβάτη σε 12.04 x 29.51⁵⁹. Έχουν προταθεί δύο λύσεις για την αποκατάσταση της κάτοψης του ναού. Αυτή του Holmberg υποθέτει 14 κίονες στις μακρές πλευρές και αμφιδίστυλο εν παραστάσι σηκό. Η πρόταση του Østby αποκαθιστά 13 κίονες στις μακρές πλευρές και δίστυλο εν παραστάσι μόνο τον πρόναο, στη δυτική πλευρά ο ναός διαμορφώνει κλειστό τοίχο⁶⁰. Και στις δύο περιπτώσεις ο σηκός δεν διαθέτει εσωτερικά στηρίγματα. Η λύση με 6 κίονες στις στενές και 13 στις μακρές πλευρές θα είχε ως αποτέλεσμα στενότερα μεταξόνια στις όψεις (2.25 στις όψεις· στις μακρές πλευρές 2.39 με 13 κίονες, 2.21 με 14 κίονες), επομένως ορθή θεωρείται η αποκατάσταση του Holmberg⁶¹.

Στα πλάγια πτερά του ναού, που έχουν βάθος 2.55, έχει εγκαταλειφθεί η στενότητα των πτερών, που παρατηρήθηκε στους ναούς της Βίγλας και του Ορχομενού, επιτρέποντας την κανονική δωρική συνοχή. Πρόκειται για τη μοναδική περίπτωση στους ναούς της Αρκαδίας μέχρι τον κλασικό ναό της Τεγέας⁶².

Η άνω διάμετρος των κιόνων, που γίνεται γνωστή από το κιονόκρανο, είναι ίση με 0.49⁶³, η δε κάτω διάμετρος, που απέχει κατά 7 εκατοστά από τη στρώση του στυλοβάτη, πλάτους 0.80⁶⁴, ισούται με 0.66 (αναλογία μεταξόνιο:κάτω διάμετρος ~3.40:1). Τα στοιχεία δεν

⁵³ Østby 1991, 47

⁵⁴ Østby 1991, 49

⁵⁵ Østby 1991, 50

⁵⁶ Østby 1991, 48

⁵⁷ Østby 1991, 50

⁵⁸ Østby 1995 σ. 651· Forsén, Forsén και Østby 1999, 174

⁵⁹ Forsén, Forsén και Østby 1999, 170-1

⁶⁰ Forsén, Forsén και Østby 1999 172

⁶¹ Østby 1995, 358

⁶² Østby 1995 σ. 671

⁶³ Østby 1995 357

⁶⁴ Forsén, Forsén και Østby 1999, 172

επαρκούν για να διαπιστωθεί με ασφάλεια η ύπαρξη ή όχι συστολής στους γωνιακούς κίονες. Αυτή, που δεν εφαρμόζεται στους πρώιμους αρκαδικούς ναούς⁶⁵, αν υπήρχε εδώ θα ήταν οπωσδήποτε μικρή.

Από την εξέταση των περίπτερων ναών της Αρκαδίας συνάγονται τα ακόλουθα συμπεράσματα:

Η κανονική κλασική κιονοστοιχία με τους 6x13 κίονες που εισάγεται στην περιοχή με τον ναό του Ορχομενού⁶⁶ -πολύ πριν γίνει κανόνας στη μητροπολιτική Ελλάδα- και που χρησιμοποιήθηκε στη Βίγλα και σχεδιάσθηκε, αλλά δεν ολοκληρώθηκε, για τον ναό C του Παλλαντίου, εμφανίζεται ως ο κυρίαρχος τύπος στους ύστερους αρχαϊκούς ναούς της Αρκαδίας⁶⁷ (περίπου 530 - 480). Στον Άγιο Ηλία (500-490) η περίπτωση, που μεγεθύνθηκε κατά ένα μεταξόνιο (6x14), ώστε να ξεπεράσει σε μέγεθος τον πρωιμότερο ναό της Βίγλας⁶⁸, πλησιάζει την κλασική αναλογία, 6x13.

Στην Αρκαδία είναι εμφανής διαχρονικά μία διάθεση για αραιόστυλους ναούς (Πίν. 3). Αρκεί να συγκρίνει κανείς τους σύγχρονους ναούς στην Μάκιστο και στον Άγιο Ηλία (500-490)· στον μεν πρώτο ο λόγος του μεταξονίου προς την κάτω διάμετρο αντιστοιχεί σε 1.79:1, στον δε ναό του Αγίου Ηλία ο ίδιος λόγος ισούται με 3.41:1⁶⁹. Η αραιοστυλία φαίνεται ότι οφείλεται στην προσκόλληση της αρκαδικής ναοδομίας στις παραδόσεις και συγκεκριμένα σε προγενέστερες ξύλινες κατασκευές και επιτυγχάνεται με μείωση του μεγέθους της κάτω διαμέτρου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του πλάτους της τριγλύφου, προκειμένου να χωρέσουν τα στοιχεία της ζωφόρου στα μεγάλα μεταξόνια. Από την ανάγνωση του πίνακα 3 διαπιστώνεται ότι οι αρχαϊκοί ναοί της Αρκαδίας (επισημαίνονται με γαλάζιο χρώμα) έχουν αυξημένο τον αντίστοιχο λόγο (κάτω διάμετρος:πλάτος τριγλύφου) σε σχέση με σύγχρονά τους δωρικά κτήρια. Αντί για τον γενικό κανόνα, που ορίζει η κάτω διάμετρος να είναι ίση με το διπλάσιο πλάτος της τριγλύφου, στους ναούς της Αρκαδίας εμφανίζεται ο λόγος 1.5:1 - 1.6:1. Με το μεγάλο τρίγλυφο οι Αρκάδες φαίνεται ότι έλυσαν το πρόβλημα της γωνιακής τριγλύφου, που τόσο ενοχλούσε τους αρχιτέκτονες. Η γωνιαία συνίζηση αργεί να εμφανισθεί στην Αρκαδία, απαντά στον υστεροαρχαϊκό ναό της Αλίφειρας και πιθανόν και στον Άγιο Ηλία, και δεν είναι καθόλου συνηθισμένη⁷⁰.

Ο χαρακτηριστικά αρκαδικού τύπου σηκός, στενότερος από τον κανόνα του δεύτερου κίονα, είναι συνήθως άστυλος- εξαιρείται αυτός στην Τεγέα- και χαρακτηρίζεται από την απουσία οπισθοδόμου. Η κανονική διάταξη με οπισθόδομο εν παραστάσι απαντάται μόνο στη Βίγλα. Ο ναός στον τύπο του οίκου με πολύ επιμήκεις αναλογίες (1:3 ή και περισσότερο) κατάγεται από την Πελοπόννησο, όπου απαντούν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα στην

⁶⁵ Forsén, Forsén και Østby 1999, 173 σ. 8

⁶⁶ Østby 2005, 498

⁶⁷ Østby 1991, 50

⁶⁸ Østby 2005, 500 σ. 36

⁶⁹ Η αναλογία ~3.00:1 είναι η συνήθης στην αρχαϊκή ναοδομία της περιοχής (Østby 1995, 330, σ. 557· βλ. και πίνακα 3 στην παρούσα εργασία).

⁷⁰ Østby 1995 314, 330, 338, 356

Τίρυνθα (6.90 x 20.90, 3.0:1), στην Σικυώνα (10.05 x 30.90, 3.074:1)⁷¹, στο Άργος (5.50 x 18, 3.27:1), και στην Αιγείρα (6 x 20, 3.33:1). Η Αρκαδία αριθμεί αρκετά παραδείγματα: τον πρώτο σηκό στις Βάσσες (7.50 x 24.00, αναλογία 3.2:1), τον ναό στη Δήμητρα κοντά στην Κοντοβάζαινα (5.80 x 16.80, 2.9:1), και ένα κτίσμα στα Λυκόχια που έχει ταυτισθεί με ναό (5.50 x 17.50, 3.18:1)⁷². Άλλα παραδείγματα είναι γνωστά από την Κρήτη (Πρινιάς, ναός Β) και την κεντρική Ελλάδα (Ορχομενός Βοιωτίας, ναός Β στο Θέρμο Αιτωλοακαρνανίας, Καλαπόδι)⁷³.

Ορισμένοι ναοί της βορειοανατολικής Πελοποννήσου που δεν διαθέτουν περίσταση⁷⁴, φαίνεται ότι εξελίχθηκαν επίσης από τον τύπο αυτό. Ανάλογο σχήμα κάτοψης και αναλογία μήκους προς πλάτος σηκού από 1:3 μέχρι 1:4 έχουν οι σηκοί περίπτερων ναών του 6ου αιώνα (1: 3.75 στο ναό της Αθηνάς Αλέας στην Τεγέα, 1: 3.25 στον Ορχομενό και στον Άγιο Ηλία· αντίθετα ο σηκός του ναού στη Βίγλα έχει αναλογία 1:2.75)⁷⁵. Η παράδοση των μακρών σηκών και ναών διατηρήθηκε στην Αρκαδία και μέχρι τους κλασικούς ακόμη χρόνους: στο ναό του Επικούρειου Απόλλωνα στις Βάσσες με εξάστυλη πρόσοψη και 15 κίονες στις μακρές πλευρές (3.25:1) και στο ναό της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα με 14 κίονες (2.94:1) αντίστοιχα⁷⁶.

Από τα πιο πάνω γίνεται σαφές ότι στην Αρκαδία ο συντηρητισμός συνδυάζεται με την καινοτομία. Τα νεωτεριστικά ωστόσο στοιχεία, όπως ο κανονικός αριθμός των 13 κιόνων στις μακρές πλευρές και το ενιαίο μεταξόνιο, που θα εμφανιστούν στην υπόλοιπη Ελλάδα κατά την κλασική περίοδο, είναι μάλλον αποτέλεσμα πειραματισμού και όχι πραγματικές καινοτομίες σε αυτά τα απομονωμένα και απομακρυσμένα από τα μεγάλα καλλιτεχνικά κέντρα ιερά. Ορισμένα από τα παραπάνω χαρακτηριστικά εμφανίζονται και σε άλλους ναούς της Πελοποννήσου, όπως στον Γκρεμουλιά Αχαΐας και στη Μαμουσιά Αιγιαλείας. Στη θέση Γκρεμουλιάς Καλαβρύτων, ο ναός του ύστερου 6ου αιώνα, διαθέτει έναν σηκό, που είναι στενότερος από τρία μεταξόνια διαστήματα της περίστασης⁷⁷ (εσωτερικό πλάτος 4.50). Στη Μαμουσιά ο αρχαϊκός περίπτερος ναός, που χρονολογείται μεταξύ των ετών 500 και 490, αποκαθίσταται με 6x14 κίονες⁷⁸ σε αραιόστυλη διάταξη⁷⁹ και έχει τον τυπικά αρκαδικό επιμήκη σηκό (αναλογία του μήκους προς το πλάτος του σηκού ~3.65:1) με τον εντελώς κλειστό οπίσθιο τοίχο, που τοποθετείται μέσα στην περίσταση χωρίς δωρική συνοχή (Εικ. 17).

⁷¹ Krystalli-Votsi και Østby 2008, 59

⁷² Østby 1995, 295-6

⁷³ Østby 1995, 295 σ. 424 με σχετική βιβλιογραφία.

⁷⁴ Østby 1995, 295 σ. 425

⁷⁵ Østby 1995, 296 σ. 426

⁷⁶ Ορλάνδος 1968, 54 σ. 1

⁷⁷ Kanellopoulos και Petrakis 2018 191, πίν. 2

⁷⁸ Kanellopoulos και Kolia 2011, 146

⁷⁹ Kanellopoulos και Kolia 2011, 149

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2. Ο αρχαϊκός ναός

Η ανασκαφική έρευνα στο λόφο Πετρούλα, που βρίσκεται στα βόρεια της Άνω Μέλπειας, αποκάλυψε τα λείψανα αρχαίου οικοδομήματος, στην ανατολική πλευρά του οποίου οικοδομήθηκε σε μεταγενέστερους χρόνους, ναύδριο αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία⁸⁰. Τα λείψανα της κατασκευής παρουσιάζουν σε κάτοψη το σχέδιο δύο επιμήκων ορθογωνίων, τοποθετημένων το ένα εντός του άλλου, διάταξη από την οποία καθίσταται προφανές ότι πρόκειται για περίπτερο ναό (Εικ. 18). Ο ναός έχει προσανατολισμό Α-Δ, με απόκλιση του διαμήκους άξονα από τη δύση κατά 19° (από τον βορρά κατά 161°).

2.1. Η ευθυντηρία

2.1.1. Οι διαστάσεις της ευθυντηρίας. Υποθέσεις για το μήκος του ναού.

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του εξωτερικού ορθογωνίου της κάτοψης ανήκουν στην ευθυντηρία του ναού. Η ανατολική πλευρά της έχει απομακρυνθεί εξ ολοκλήρου από το κτήριο. Από τη νότια πλευρά, που διατηρείται σε μήκος 2.80, σώζονται στις αρχικές τους θέσεις ορισμένοι μόνον λίθοι, αντίθετα από τη βόρεια πλευρά διατηρείται κατά χώραν το σύνολο σχεδόν των λίθων επί μήκους 19.09⁸¹. Η δυτική πλευρά έχει μήκος 11.00⁸². Παρουσιάζει ωστόσο τόσο κατά το βόρειο όσο και κατά το νότιο άκρο της απόκλιση από την ευθεία, επομένως το πλάτος της ευθυντηρίας, 9.58 - 9.60, είναι δυνατόν να υπολογισθεί μετρώντας την απόσταση από την εξωτερική ακμή των κατά χώραν λίθων της νότιας πλευράς έως την πρόσοψη της βόρειας πλευράς (Εικ. 19).

Προς ανατολάς το εξωτερικό άκρο της ευθυντηρίας ορίζεται με σχετική ασφάλεια από την εγκοπή, που παρατηρείται στην επιφάνεια του φυσικού βράχου⁸³ (Εικ. 20). Από αυτό συνάγεται ότι η ανατολική εξωτερική ακμή της θα βρισκόταν σε μέγιστη απόσταση ~2.81 από το ανατολικό άκρο του σηκού. Η τοποθέτηση του πέρατος της δυτικής πλευράς της ευθυντηρίας, και ως εκ τούτου ο προσδιορισμός του μήκους του ναού, παρουσιάζει δυσκολίες: οι λίθοι της στρώσης στην πλευρά αυτή απέχουν σήμερα από τον οπισθότοιχο του σηκού κατά ~3.45· αυτό σημαίνει ότι το δυτικό πτερό θα μετρούσε μεγαλύτερο πλάτος από το ανατολικό, πράγμα μάλλον απίθανο δεδομένου ότι οι αρχαίοι ναοί κατασκευάζονταν είτε με απόλυτη ισότητα πλάτους της ανατολικής και της δυτικής πλευράς του πτερού είτε με πλατύτερο το ανατολικό πτερό, δηλαδή την πλευρά εισόδου του ναού⁸⁴.

⁸⁰ Αραπογιάννη 2017, 4

⁸¹ Οι διαστάσεις στην παρούσα μελέτη δίνονται με τις αριθμητικές τιμές τους. Η στίξη του δεκαδικού μετρικού συστήματος καθιστά τον λεκτικό προσδιορισμό της τάξης των μονάδων περιττό, 12 μέτρα και 78 εκατοστά = 12.78 και όχι 12.78 μέτρα, 72 χιλιοστά = 0.072 και όχι 0.072 μ. ή 7.2 εκ. (Κανελλόπουλος 1996, 11).

⁸² Αραπογιάννη 2017, 4

⁸³ Αραπογιάννη 2017, 5

⁸⁴ Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν οι ναοί Αφαίας Αιγίνης, Αθηνάς Συρακουσών, Ηφαίστου Αθηνών, Νεμέσεως Ραμνούντος, Ασκληπιού Επιδαύρου, και ο νεότερος ναός του Απόλλωνος Πτώου (Ορλάνδος 1977-8, 260-1).

Εξαίρεση αποτελεί ο κλασικός ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο. Εκεί εκτός από το ανατολικό πτερό, επεκτάθηκε και το δυτικό κατά δύο μεταξόνια· και καθώς με τον τρόπο αυτό τα μέτωπα των παραστάδων συνέπεσαν με τους άξονες των τρίτων κίωνων από τα δυτικά (αντί, όπως στα ανατολικά, με τις επιφάνειες της επένδυσής τους), το δυτικό πτερό είναι βαθύτερο από το ανατολικό κατά το μισό της διαμέτρου ενός κίονα (Εικ. 21)⁸⁵. Αυτό αποτελεί μοναδικό φαινόμενο στην ελληνική ναοδομία, προκειμένου όμως να αποκλεισθεί κάθε περίπτωση, θα εξετασθούν και δύο παραδείγματα από την περιοχή της Αρκαδίας, που εγείρουν προβληματισμούς.

Στο ναό της Αλίφειρας ο σηκός είναι απολύτως συμμετρικά τοποθετημένος εντός της περιστάσης⁸⁶ (βάθος πτερού στις όψεις: 3.24, στις μακρές πλευρές: 2.73), στην αναπαράσταση της κάτοψης ωστόσο το νότιο πτερό έχει εκ παραδρομής αποκατασταθεί κατά 10% ευρύτερο από το βόρειο (Εικ. 15). Στο ναό της Αθηνάς Σώτειρας και του Ποσειδώνος στη Βίγλα της Ασέας, το πτερό με το μεγαλύτερο εύρος βρίσκεται στη νότια πλευρά⁸⁷ (Εικ. 14). Ο Ρωμαίος ορθώς τοποθετεί εκεί την είσοδο του ναού⁸⁸, όταν όμως περιγράφει τη θέση του βωμού δημιουργεί σύγχυση: αναφέρει ότι καμμένα οστάρια εντοπίζονται σε απόσταση 4 μέτρων νοτίως της θύρας της εκκλησίας⁸⁹. Η εκκλησία ιδρύθηκε επάνω στο βόρειο τμήμα του ναού. Εάν μετρήσουμε στην κάτοψη 4 μέτρα νότια από τη θύρα της εκκλησίας (Εικ. 22), δεν καλύπτουν την απόσταση μέχρι το νότιο άκρο του ναού, όπου θα έπρεπε να βρίσκεται ο βωμός για να έχουμε προσανατολισμό N-B⁹⁰. Ως αποτέλεσμα, η Μ. Voyatzis υποστηρίζει προσανατολισμό B-N, και επομένως και την ύπαρξη ευρύτερου οπίσθιου πτερού⁹¹. Μία ικανοποιητική εξήγηση θα μπορούσε να δοθεί αν γίνει δεκτό ότι ο προγενέστερος ναός είχε μικρότερο μήκος, ως αποτέλεσμα εδραζόταν βορειότερα του διαδόχου του, οπότε ο βωμός βρισκόταν όντως εμπρός από το νότιο άκρο του ναού. Ο E. Østby παρατηρεί τη διαφορά πλάτους των πτερών και επιβεβαιώνει τον από νότο προσανατολισμό του ναού, βάσει του μεγαλύτερου εύρους του νοτίου πτερού, καθώς και του προνάου⁹².

Για τη διερεύνηση του ζητήματος στο ναό της Άνω Μέλπειας, πολύτιμη αποδεικνύεται η χωροστάθμηση της ευθυνηρίας. Η άνω επιφάνεια των λίθων της βόρειας πλευράς είναι σε στάθμη +1.61, επάνω από το οριζόντιο επίπεδο του πλατώματος, της νότιας πλευράς σε στάθμη +1.605 και της δυτικής σε στάθμη +1.00 - +1.03. Κατά συνέπεια η υποδομή του δυτικού πτερού βρίσκεται 0.575 - 0.61 χαμηλότερα από τη στάθμη της υποδομής στις μακρές πλευρές του ναού. Είναι ενδεχόμενο, επομένως, οι λίθοι της δυτικής ευθυνηρίας να έχουν αποκλίνει από της αρχικής τους θέσεως, και το ευρύτερο δυτικό τμήμα της περιστάσης να

⁸⁵ Gruben 2000, 238

⁸⁶ Ορλάνδος 1968, 98

⁸⁷ Østby 1995, 342-3

⁸⁸ Ρωμαίος 1957, 131 Εικ. 17

⁸⁹ Ρωμαίος 1957, 117

⁹⁰ Ομοίως δυσερμήνευτη είναι η αναφορά του στον προσανατολισμό του προγενέστερου ναού, ΒΔ-ΝΑ (Ρωμαίος 1957, 117).

⁹¹ Voyatzis 1990, 34

⁹² Østby 1995, 339

οφείλεται σε καθίζηση και επομένως ολίσθηση προς τα δυτικά⁹³. Επειδή φυσικό είναι το βάθος του δυτικού πετρού να είναι μικρότερο ή ίσο με αυτό του ανατολικού, το μέγιστο μήκος του κτηρίου προσδιορίζεται με δυτική πτέρυγα ίση με την ανατολική (~2.81)· ως αποτέλεσμα, ο ναός είναι αδύνατον να εκτεινόταν πέραν των 21.13 ± 0.02 .

2.1.2. Οι πλάκες της ευθυνηρίας

Η ευθυνηρία αποτελείται από εγχώριες ασβεστολιθικές πλάκες, ορθογωνίου γενικά σχήματος και χρώματος λευκοφαίου⁹⁴, οι οποίες βαίνουν απευθείας στο φυσικό βράχο⁹⁵. Το μήκος τους κυμαίνεται γενικά από 0.83 έως 1.06, σε μερικούς λίθους όμως υπερβαίνει το 1.80. Οι λίθοι παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τις διαστάσεις και τη μορφή τους. Υπάρχουν πλακοειδείς λίθοι με ύψος 0.15 - 0.16- τέτοιοι είναι οι κατά χώραν λίθοι της νότιας πλευράς (Εικ. 23)- και λίθοι με κατατομή σχήματος Γ, συνολικού ύψους 0.31 - 0.38- στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι λίθοι, που σώζονται κατά χώραν στο δυτικό άκρο της βόρειας πλευράς και αρκετοί διάσπαρτοι λίθοι (AM 37, AM 39, AM 60, AM 62, ανάμεσά τους και ένας γωνιακός, ο AM 61).

Οι λίθοι, που έχουν κατατομή σχήματος Γ (Εικ. 24), φέρουν στο άνω τμήμα της εξωτερικής κατακόρυφης παρειάς τους λείο μέτωπο, ύψους 0.14, ενώ στο κατώτερο μέρος υπάρχει αδρώς σφυροκοπημένο άπεργο, που προεξέχει από το σώμα του λίθου κατά 0.075 - 0.08. Η διαφορετική επεξεργασία της εξωτερικής κατακόρυφης επιφάνειας φανερώνει ότι το άνω τμήμα της, στο οποίο λαξεύεται το λεπτοδουλεμένο μέτωπο, προοριζόταν να είναι ορατό, ενώ το υπόλοιπο τμήμα θα καλυπτόταν στην αρχαιότητα από επίχωση. Αντίθετα, η πρόσοψη των λίθων, που σώζονται στη νότια πλευρά, είναι λεία και αδιάθροη και θα ήταν βέβαια εξ ολοκλήρου ορατή.

Οι διαφοροποιήσεις αυτές θα μπορούσαν να εξηγηθούν αν υπήρχαν ανισοσταθμίες στην επιφάνεια του φυσικού βράχου, οι οποίες διορθώνονταν με τα διαφορετικά ύψη των λίθων. Έτσι, επάνω στο έξαρμα του βράχου στην ανατολική πλευρά της ευθυνηρίας, που έχει στάθμη +1.53, η ευθυνηρία θα ήταν μία πλάκα ύψους ~0.08, σχεδόν αφανής, για να αποκτήσει την ίδια στάθμη (+1.61) με τους λοιπούς λίθους στη νότια και βόρεια πλευρά.

Στις μακρές πλευρές της ευθυνηρίας παρατηρείται η εξής ιδιομορφία: στη βόρεια πλευρά το πλάτος των λίθων υπολογίζεται σε 0.71 - 0.75, στη νότια είναι μικρότερο και αντιστοιχεί σε 0.59 - 0.615. Ανάμεσα στα αρχιτεκτονικά μέλη, που σώζονται κατά χώραν στη βόρεια πλευρά, ο λίθος της εικόνας 25, συνολικού πλάτους 0.75, παρουσιάζει την άνω επιφάνειά του εντελώς λεία και επίπεδη εκτός από ένα τμήμα προς το νότιο άκρο του, με πλάτος 0.135, που

⁹³ Στο βορειοδυτικό άκρο του λόφου εντοπίστηκε τμήμα αναλημματικού τοίχου για τη συγκράτηση των χωμάτων του επιπέδου (Αραπογιάννη 2010, 253 Εικ. 6).

⁹⁴ Μέχρι τα 700 - 800 μέτρα, κυριαρχούν οι σχηματισμοί του τριτογενούς φλύσχη (εναλλαγές κροκαλοπαγών, ψαμμιτικών, αργιλικών σχιστολίθων και ασβεστολίθων). Ψηλότερα υπερισχύει ή ο τεφρός - τεφρομέλανος ασβεστόλιθος της ζώνης Τριπόλεως (Τσεμπερού, Ελινίτσα) ή ο λευκός της ζώνης Ωλονού - Πίνδου, όπως στις νότιες απολήξεις του όρους Τετράζι (Πίκουλας 1988, 30).

⁹⁵ Αραπογιάννη 2010, 255

διατηρεί το άπεργον. Αυτό σημαίνει ότι αν από το πλάτος της βόρειας πλευράς, 0.73 - 0.75, αφαιρεθεί το πλάτος του απέργου, 0.135, απομένει ωφέλιμο πλάτος/επιφάνεια έδρασης πλάτους 0.595 - 0.615, όσο είναι δηλαδή και το πλάτος της νότιας πλευράς.

2.1.3. Αποκατάσταση του στυλοβάτη: ο αριθμός των κίωνων και τα μεταξόνια

Από τη στρώση της κρηπίδας του αρχαϊκού ναού δεν έχουν διατηρηθεί στοιχεία κατά χώραν, η υποχώρηση κάθε αναβαθμού και η έδραση των κίωνων είναι άγνωστη. Για την εξακρίβωση του αριθμού των κίωνων, τους οποίους είχε ο ναός κατά τις στενές και τις μακρές πλευρές του, καθώς και για τον υπολογισμό των μεταξονίων, θα στηριχθούμε αποκλειστικά στις διαστάσεις της ευθυντηρίας, 9.58 - 9.60 (B-N) και 21.13 ± 0.02 (A-Δ). Είναι δυνατόν να προταθούν δύο λύσεις, από τις οποίες θα προκύψουν η μέγιστη και η ελάχιστη απόσταση από τα κέντρα των γωνιαίων κίωνων. Στις αποστάσεις αυτές θα εφαρμοσθούν 6 κίονες για τις στενές πλευρές, 13 και 14 για τις μακρές⁹⁶, οπότε για κάθε μία από τις 2 λύσεις θα προταθεί ελάχιστο και μέγιστο δυνατό μεταξόνιο. Η πραγματικότητα θα κυμαίνεται ανάμεσα σε αυτές τις τιμές. Επειδή η περίσταση του αρχαϊκού ναού θα ήταν αρχικά από ξύλο, υπόθεση που βασίζεται στην παντελή έλλειψη αρχαϊκών κίωνων, καθώς και μελών του αρχαϊκού θριγκού, η αξονική απόσταση των ανοιγμάτων μετράται μεταξύ των αξόνων των γωνιαίων κίωνων και όχι με τον άξονα υποθετικής τριγλύφου, αυτό σημαίνει δηλαδή ότι όλα τα μεταξόνια, αγγεαία και γωνιακά, είναι ίσα.

Το μέγεθος της κάτω διαμέτρου δεν είναι γνωστό. Με πλάτος ευθυντηρίας 0.59 - 0.61, το υποθετικό πλάτος του πρώτου αναβαθμού είναι περίπου 0.51 - 0.53, με αυτόν να απέχει από την ευθυντηρία κατά 0.04 - 0.05. Η ελάχιστη τιμή απόστασης του στυλοβάτη από το μέτωπο του προηγούμενου αναβαθμού είναι το μήκος του ανθρώπινου πέλματος⁹⁷. Αν υποθέσουμε την ύπαρξη δεύτερου αναβαθμού, απομένει από τα 52 εκατοστά, πλάτος πολύ μικρό για βατήρα λίθο: ο κίονας που θα εδραζόταν τότε στον λίθο αυτό, θα είχε ασυνήθιστα μικρή διάμετρο. Ως εκ τούτου θα πρέπει να αποκλεισθεί η ύπαρξη δεύτερης στρώσης στην κρηπίδα, ο πρώτος αναβαθμός είναι και ο στυλοβάτης.

Στη στρώση του στυλοβάτη μπορεί να αποδοθεί ο λίθος AM 54, που πράγματι φέρει αυτές τις διαστάσεις (πλάτος 0.52). Ο λίθος αυτός έχει μέγιστο σωζόμενο μήκος 0.65 και στον έναν αρμό ώσεως φέρει επιμελημένα λαξευμένη αναθύρωση σχήματος Π, πλάτους 0.05, το εσωτερικό της οποίας είναι αδρά επεξεργασμένο με χονδρό βελόνι⁹⁸. Το ύψος του, 0.232, που ταιριάζει σε αναβαθμό, που προοριζόταν για άνετη ανάβαση⁹⁹ και η επιμέλεια στην κατασκευή του τον διαχωρίζουν από τα μέλη της ευθυντηρίας. Στη διάσταση αυτή (0.52) θα μπορούσε να εδράζεται ένας κίονας με κάτω διάμετρο 0.48, εάν ο κίονας είχε

⁹⁶ Η μακρά παράδοση των ναών αρκαδικού τύπου με 13 ή 14 κίονες στις παράπλευρες όψεις συνηγορεί υπέρ αυτής της επιλογής. Βλ. στο κεφάλαιο «Οι περίπτεροι αρκαδικοί ναοί» της παρούσας εργασίας.

⁹⁷ Κανελλόπουλος 1996, 78

⁹⁸ Πρόκειται για το μοναδικό από τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά μέλη του ναού, που έχουν εντοπισθεί στο ύψωμα, που παρουσιάζει αναθύρωση.

⁹⁹ Neufert και Neufert 2000, 192

απόσταση περίπου 0,02 από τα άκρα του στυλοβάτη. Αντίστοιχα με απόσταση περίπου 0.04 από τις ακμές του στυλοβάτη, η κάτω διάμετρος θα ήταν περίπου 0,44¹⁰⁰.

Λύση 1. Μέγιστο αξονικό μήκος περιστασης: ελάχιστο και μέγιστο δυνατό μεταξόνιο (Σχ. 1).

Στην πρώτη περίπτωση ο στυλοβάτης απέχει από την ακμή της ευθυντηρίας κατά 2 εκατοστά, ο δε κίονας με κάτω διάμετρο 0.44, εδράζεται σε απόσταση 2 εκατοστών από την ακμή του στυλοβάτη. Από τη διευθέτηση αυτή προκύπτει μέγιστο αξονικό μήκος περιστασης, δηλαδή μέγιστη απόσταση από τα κέντρα των γωνιακών κίωνων, 20.61. Με την εφαρμογή στο μέγιστο αξονικό μήκος 14 κίωνων, το ελάχιστο δυνατό μεταξόνιο αντιστοιχεί σε ~1.5854 (Λύση 1Α)· εάν στο μέγιστο αξονικό μήκος τοποθετήσουμε 13 κίονες, τότε το μέγιστο δυνατό μεταξόνιο υπολογίζεται σε ~1.7175 (Λύση 1Β).

Λύση 2. Ελάχιστο αξονικό μήκος περιστασης: ελάχιστο και μέγιστο δυνατό μεταξόνιο (Σχ. 2)¹⁰¹.

Σε άλλη εκδοχή ο στυλοβάτης εισέχει της ευθυντηρίας κατά 5 εκατοστά, ενώ το άκρο της κάτω διαμέτρου (0.48) του κίονα απέχει από την ακμή του στυλοβάτη κατά 4 εκατοστά. Στην υπό εξέταση λύση το ελάχιστο αξονικό μήκος της περιστασης, δηλαδή η ελάχιστη απόσταση από τα κέντρα των γωνιακών κίωνων αντιστοιχεί σε 20.47. Η διευθέτηση στο ελάχιστο αξονικό μήκος 14 κίωνων έχει ως αποτέλεσμα ελάχιστο δυνατό μεταξόνιο μήκους ~1.5746 (Λύση 2Α)· εφαρμόζοντας αντίστοιχα 13 κίονες στο ελάχιστο αξονικό μήκος, το μέγιστο δυνατό μεταξόνιο ισούται με ~1.7058 (Λύση 2Β).

Αν κατά τις στενές πλευρές του ναού δεχθούμε τον συνήθη άρτιο αριθμό των 6 κίωνων¹⁰² και εφαρμόσουμε τον ίδιο συλλογισμό, με υποχώρηση στυλοβάτη από 0.05 έως 0.02 από την ακμή της ευθυντηρίας και με απόσταση κίονα (ΚΔ ίση με 0.44 - 0.48) από την ακμή του στυλοβάτη από 0.04 έως 0.02 αντίστοιχα, το μεταξόνιο των στενών πλευρών κυμαίνεται μεταξύ 1.79 και 1.818.

Ως αποτέλεσμα, τα μεταξόνια των μακρών πλευρών με 13 κίονες στις μακρές πλευρές προκύπτουν περίπου 10 εκατοστά στενότερα από εκείνα των όψεων, αντίστοιχα με 14 κίονες η διαφορά φθάνει τα 23 εκατοστά. Η απόκλιση αυτή είναι μεγάλη και θα μπορούσε να υποστηρίξει αποκατάσταση με 13 κίονες στις μακρές πλευρές, ωστόσο δεν αποτελεί πρόβλημα. Στο Ηραϊόν της Ολυμπίας η διαφορά είναι επίσης 0.20, ενώ στο Ζωστήρα φθάνει

¹⁰⁰ Ορλάνδος 1968, 89

¹⁰¹ Ευχαριστώ θερμά τον αρχιτέκτονα Γιώργο Βελούδιο, που πρόθυμα και άμεσα έλυσε όλες τις απορίες μου, που προέκυψαν κατά τη σχεδίαση με το λογισμικό AutoCAD.

¹⁰² Οι δωρικοί ναοί με περισσότερους από 6 κίονες κατά τα μέτωπά τους, αν και αριθμούν αρκετά παραδείγματα στη Δύση, είναι εξαιρετικά σπάνιοι στην ηπειρωτική Ελλάδα (Coulton 1977, 82, 173 σ. 14): ο Παρθενών (8x17) και το Ολυμπίειον στην Αθήνα (8x16, Jones 2014, 78 Εικ. 3 και 79 σ. 15 με σχετική βιβλιογραφία), καθώς και ο ναός της Αρτέμιδος στην Κέρκυρα (8x17, Jones 2014, 78 Εικ. 3, όπου και εκδοχή με 6 κίονες στις στενές πλευρές, και 79 σ. 5 με σχετική βιβλιογραφία)· αξίζει πάντως να επισημανθεί ότι παρόλο που η Κέρκυρα ανήκει γεωγραφικά στην ηπειρωτική Ελλάδα (Gruben 2000, 121), πολλά χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής του ναού βρίσκουν παράλληλα στη Δύση (Rolley 2015, 267).

τα 55 εκατοστά^{103 104}. Η αναλογία μήκους προς το πλάτος της περίστασης (2.21:1) συνηγορεί υπέρ μίας αποκατάστασης με 13 κίονες στις μακρές πλευρές του ναού¹⁰⁵. Οπωσδήποτε, δεν μπορούμε να καταλήξουμε σε κάποιο συμπέρασμα στο κεφάλαιο αυτό πριν από την ολοκλήρωση της εξέτασης του συνόλου του αρχιτεκτονικού υλικού από το ύψωμα της Πετρούλας. Με δεδομένα τα πολλά απρόβλεπτα στοιχεία του κτηρίου και τις δυσκολίες, που παρουσιάζει, είναι πιθανό η αποκατάσταση της κάτοψης να επιφυλάσσει κάποια έκπληξη, που δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπισθεί από τη μελέτη με ορθολογικό τρόπο.

2.1.4. Τεχνολογικές παρατηρήσεις

Απο την ευθυντηρία απουσιάζουν οι τόρμοι για την εμβολή οριζόντιων συνδέσμων. Οι λίθοι μετά την οριστική τοποθέτησή τους θα προσαρμόζονταν με τα παρακείμενα μέλη με απλή επαφή, επειδή ωστόσο δεν διαθέτουν αναθυρώσεις, η επαφή αυτή δεν θα ήταν απόλυτη. Γόμφοι κατακόρυφης συγκρατήσεως επίσης δεν παρατηρούνται στην ευθυντηρία.

Δεν έχουν εντοπισθεί αύλακες, αγκώνες ή εντορμίες για την ανάρτηση των μελών της θεμελίωσης. Αυτή θα γινόταν με την πρόσδεση του λίθου σε σκοινί, το οποίο προσαρτάται μέσω μίας αρπάγης στην ανυψωτική μηχανή και αφαιρείται μετά την τοποθέτηση του λίθου¹⁰⁶.

Στην άνω επιφάνεια των λίθων της ευθυντηρίας και σε απόσταση 0.375 από το εξωτερικό άκρο τους, διακρίνονται μοχλοβόθρια, μήκους ~0.07 και πλάτους ~0.023, τα οποία χρησίμευαν για τις μετακινήσεις των μελών της υπερκείμενης στρώσης. Από τη νότια πλευρά διατηρούνται ελάχιστα στοιχεία. Πληροφορίες αντλούνται από την εξέταση της βόρειας πλευράς. Οι θέσεις των μοχλοβοθρίων- ακολουθώντας κατεύθυνση Α-Δ, 0.000 - 0.825 - 3.600 - 4.780 - 6.200 (στη θέση αυτή σώζεται διπλό μοχλοβόθριο) - 7.460 - 9.890 - 11.700 - 12.620 - 15.130- αποκαλύπτουν τη μορφή και τη δομή της στρώσης του πρώτου αναβαθμού, προδίδοντας τις θέσεις των αρμών και το μήκος των απολεσθεισών πλακών. Από τα μοχλοβόθρια συμπεραίνεται ότι, όπως συνηθίζεται σε όλους τους ναούς της αρχαϊκής περιόδου πριν από την Αφαία της Αίγινας, στις πλάκες της υπερκείμενης στρώσης δεν υπήρχε τυποποίηση διαστάσεων.

¹⁰³ Γιαμαλίδη και Κανελλόπουλος υπό δημοσίευση

¹⁰⁴ Άλλα παραδείγματα με μεγάλη διαφορά στα μεταξόνια είναι τα ακόλουθα: ναός της Αθηνάς Πολιάδος στην Αθήνα (520-500, μεταξόνια στις όψεις 4.042, μεταξόνια στις μακρές πλευρές 3.834, διαφορά 0.208, Woodward 2012, 383 με σχετική βιβλιογραφία), ναός της Αθηνάς στην Άσσο (540-500, 2.56, 2.447, διαφορά 0.113, Woodward 2012, 432 με σχετική βιβλιογραφία), ναός του Απόλλωνος στην Κόρινθο (570-540, 4.028, 3.744, διαφορά 0.284, Woodward 2012, 443 με σχετική βιβλιογραφία), ναός της Ήρας στην Ολυμπία (600-590, 3.56, 3.26, διαφορά 0.30, Woodward 2012, 454 με σχετική βιβλιογραφία), ναός C Σελινούντος (550-520, 4.399, 3.86, διαφορά 0.539, Woodward 2012, 476 με σχετική βιβλιογραφία), ναός Απόλλωνος Συρακούσες (590-580, 3.772, 3.331, διαφορά 0.441, Woodward 2012, 482 με σχετική βιβλιογραφία), ναός Διός Συρακούσες (580-555, 4.08, 3.753, διαφορά 0.327, Woodward 2012, 484 με σχετική βιβλιογραφία), ναός Αρτέμιδος Κέρκυρα (π. 580, 3.05, 2.91, διαφορά 0.14, Gruben 2000, 123).

¹⁰⁵ Kanellopoulos και Kolia 2011, 148

¹⁰⁶ Ορλάνδος 1955-60, 163

Ο λίθος AM 54 (Εικ. 26α, β) που αναγνωρίστηκε ως πλάκα του στυλοβάτη, δεν διαθέτει λοξές εγκοπές κατά τον αρμό ώσεως, που θα διευκόλυναν τη μόχλευσή του. Επομένως για την τοποθέτηση στην οριστική του θέση είναι απαραίτητη η παρεμβολή ξύλινου υπομοχλίου μεταξύ μοχλού και λίθου. Αν ληφθεί υπόψιν ότι τα μοχλοβόθρια θα απείχαν 0.10 από τον συνεργαζόμενο αρμό ώσεως, εξαιτίας της εμπλοκής του ξύλινου παρενθέματος¹⁰⁷, θα υπήρχαν στον πρώτο αναβαθμό λίθοι σχεδόν τετράγωνοι, 0.52 x 0.59-0.63, και άλλοι επιμήκεις, που εγκαταστάθηκαν χωρίς μοχλοβόθριο, είτε ανά δύο σε κάθε θέση με μέσο μήκος 1.30, είτε τρεις με μήκος ~0.90.

2.2 Ο σηκός

Ο σηκός, του οποίου σώζονται όλες οι πλευρές εκτός από την ανατολική, έχει εξωτερικές διαστάσεις 4.19 x 15.54 και εσωτερικές 2.60 x 13.90. Στο εσωτερικό του, που ήταν επιστρωμένο με δάπεδο από μικρούς πλακοειδείς λίθους συνδεδεμένους με κονίαμα, δεν υπήρχαν εγκάρσια χωρίσματα ούτε εσωτερικά στηρίγματα^{108 109}.

Ο δυτικός οπίσθιος τοίχος του σηκού είναι εντελώς κλειστός¹¹⁰. Αμφίβολο είναι αν στην ανατολική πλευρά υπήρχε πρόσταση από δύο κίονες εν παραστάσι ή θυραίος τοίχος. Στον τύπο εν παραστάσι πίσω από την πρόσωση των δύο κίωνων βρίσκεται ο θυραίος τοίχος του προδόμου, που επικοινωνεί με τον κυρίως ναό, επομένως, η παντελής έλλειψη στο εσωτερικό του σηκού εγκάρσιων διαχωρισμάτων αποκλείει μάλλον την ανοικτή πρόσταση στα ανατολικά. Πέραν τούτου, η απουσία επίτοιχου θριγκού συνηγορεί υπέρ της ύπαρξης τοίχου στην ανατολική πλευρά, όπως συνέβαινε στην Αλίφειρα και στο Παλλάντιο¹¹¹ (Εικ. 10, 15).

Στην Άνω Μέλπεια το θυραίο άνοιγμα δεν θα ήταν πλαισιωμένο από τοίχους. Το μεγάλο πάχος του τοίχου, 0.77 - 0.79, μειώνει το εσωτερικό πλάτος του σηκού σε 2.60 (Εικ. 27). Στις εσωτερικές παράπλευρες όψεις των τοίχων θα διαμορφώνονταν απλώς παραστάδες θύρας. Οι λίθοι AM 55, AM 56, AM 57 και AM 58 (Εικ. 28α, β) θα ήταν δυνατόν, με κριτήριο κυρίως τα μορφολογικά τους χαρακτηριστικά, να αποδοθούν στο περίθυρο της θύρας. Κατασκευασμένοι από τον εγχώριο λευκόφαιο ασβεστόλιθο, έχουν πάχος ~0.15, μέγιστο σωζόμενο μήκος 0.42 (γνωστό από τον λίθο AM 55) και φέρουν προεξέχουσα ταινία (πλάτος ταινίας ~0.16, πάχος προεξοχής 0.008). Η πίσω όψη τους, παραμένει ακατέργαστη, όπως θα προέκυψε περίπου κατά την απόσπαση των λίθων από το λατομείο. Το τμήμα του λίθου, που εισέχει θα ήταν καλυμμένο από την ξύλινη επένδυση της θύρας, με το προεξέχον μέρος να

¹⁰⁷ Κανελλόπουλος 2017, 89

¹⁰⁸ Αν και δεν επιβεβαιώνεται από τα μέχρι τώρα ανασκαφικά δεδομένα, ο σηκός λόγω της μεγάλης του στενότητας- το εσωτερικό του άνοιγμα είναι μόλις 2.60- δεν ήταν δυνατόν να περιλαμβάνει εσωτερική κιονοστοιχία.

¹⁰⁹ Οι σηκοί των ναών αρκαδικού τύπου της αρχαϊκής εποχής είναι στην πλειονότητά τους άστυλοι· εσωτερική κιονοστοιχία διαθέτει μόνον ο ναός της Τεγέας (Østby 1995, 300 Εικ. 174· Kanellououlos και Kolia 2011, 10, 146).

¹¹⁰ Ο ναός στη Βίγλα είναι ο μοναδικός από τους αρκαδικού τύπου αρχαϊκούς ναούς, που διαθέτει ανοικτό οπισθόδομο με δύο κίονες εν παραστάσι (Østby 2005, 499).

¹¹¹ Østby 1995, 366

τοποθετείται στην εξωτερική πλευρά του περιθύρου. Έτσι με δύο παραστάδες πλάτους ~ 0.45 η καθεμία, απομένει άνοιγμα θύρας ~1.57, κατάλληλο για ναό (Σχ. 9).

Οι τοίχοι του σηκού έχουν πάχος που κυμαίνεται από 0.77 έως 0.79 και μέγιστο σωζόμενο ύψος 0.55. Είναι κατασκευασμένοι από δύο κατά το πάχος χονδρικούς πελεκημένους λίθους μετρίου μεγέθους¹¹², μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται και μεγαλύτεροι λίθοι, που καταλαμβάνουν ολόκληρο το πάχος του τοίχου (διάτονοι λίθοι). Το σχήμα των λίθων είναι ακανόνιστο, αλλά σε πολλές περιπτώσεις αποβαίνει μάλλον τετράπλευρο. Η ορατή επιφάνειά τους ισοπεδώνεται ελαφρώς, χωρίς να γίνεται εντελώς λεία, ενώ οι αρμοί είναι τελείως ακατέργαστοι· αυτό σημαίνει ότι η επαφή των λίθων είναι χαλαρή και συχνά διακόπτεται, η δε σύνδεση τους θα πραγματοποιούνταν με μικρούς λίθους, ενδεχομένως και με πηλό¹¹³, από τον οποίο ωστόσο δεν διακρίνονται ίχνη (Εικ. 29).

Άγνωστο παραμένει αν οι τοίχοι του σηκού ήταν εξ ολοκλήρου λίθινοι ή αν έφεραν ανωδομή από ωμές πλίνθους και ξυλοδεσιές¹¹⁴. Το πάχος των τοίχων είναι αξιοσημείωτα μεγάλο. Θα ήταν δυνατόν τόσο ισχυροί τοίχοι να υποβαστάζουν πλινθοδομή; Ο ορεινός και βραχώδης χώρος της Άνω Μέλπειας δεν έχει εγγύτητα σε περιβάλλον με πηλόχωμα, που θα έκανε δυνατή την παραγωγή ωμοπλίνθων. Αυτές θα έπρεπε να μεταφερθούν από το Στενυκλάριο πεδίο, σε απόσταση περίπου 25 - 30 χιλιομέτρων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση κτισμάτων στα οποία ο σηκός είχε λίθινη τοιχοδομία με οικοδομήματα που έφεραν ανωδομή από ωμοπλίνθους. Στο ναό της Αρτέμιδος στην Κέρκυρα, που είναι και ο πρώτος εξ ολοκλήρου λίθινος ναός, οι τοίχοι έχουν πάχος 0.92¹¹⁵, ενώ στην ολόλιθη Βίγλα, 0.75¹¹⁶. Στον Άγιο Ηλία, όπου ο σηκός διατηρείται μέχρι το ύψος του τοιχοβάτη (πάχος στον τοιχοβάτη 0.85), αποκαθίσταται λιθινός τοίχος κατά το πρότυπο της Βίγλας, πάχους 0.76¹¹⁷. Οικοδομήματα με ανωδομή από ωμές πλίνθους παρουσιάζουν ελαφρότερες κατασκευές: η στοά στον Ωρωπό με πάχος τοίχων 0.65 - 0.67¹¹⁸ και ο μεγάλος ναός του Ωρωπού με τοίχο πάχους 0.69¹¹⁹.

Στο ναό της Αθηνάς στην Αλίφειρα, που αποκαθίσταται με ανωδομή από ωμές πλίνθους¹²⁰, το μεγάλο πάχος των τοίχων (0.85 – 0.90) μπορεί να οφείλεται σύμφωνα με τον Ε. Østby στη βαρύτατη μαρμαρίνη στέγη¹²¹. Πράγματι, το πάχος των τοίχων μεταβάλλεται ανάλογα με το υλικό, από το οποίο αποτελείται η κατασκευή, την οποία αυτοί

¹¹² Αραπογιάννη 2017, 4

¹¹³ Ορλάνδος 1955-60, 246

¹¹⁴ Αραπογιάννη 2017, 7

¹¹⁵ Schleif, Romaios και Klaffenbach 1940, 48

¹¹⁶ Østby 1995, 342

¹¹⁷ Østby 1995, 354

¹¹⁸ Coulton 1968, 148 και 153

¹¹⁹ Versace 1908, 251

¹²⁰ Ο Ορλάνδος (1968, 53) στηρίζει την αποκατάσταση αυτή στην παλαιότητα του σηκού, όπως αυτή επιβεβαιώνεται από το σχέδιο της κάτοψης και από αναθήματα που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή και χρονολογούνται πριν από το 500.

¹²¹ Østby 1995, 366 σ. 706

υποβαστάζουν¹²², ωστόσο η μαρμάρινη στέγη αντικατέστησε αρχαιότερη από πήλινες κεράμους¹²³, συνεπώς το βάρος της δεν θα είχε υπολογισθεί εξ αρχής στην κατασκευή του σηκού. Η στέγη στην Άνω Μέλπεια ήταν ξύλινη με πήλινη κεράμωση¹²⁴, επομένως και εδώ, όπως και στην Αλίφειρα, το μεγάλο πάχος της φέρουσας κατασκευής των τοίχων δεν δικαιολογείται από το βάρος της στέγης. Θα μπορούσε ωστόσο να οφείλεται στο υλικό κατασκευής τους. Ο μεγάλος όγκος της πέτρας θα ήταν δυνατόν να οδηγήσει σε βαριές αναλογίες του τοίχου.

Από τα πιο πάνω θα ήταν δυνατόν να υποτεθεί ότι η ανωδομή της Άνω Μέλπειας ήταν επίσης λίθινη¹²⁵. Οι λίθινες παραστάδες της θύρας αποτελούν ακόμα μία ένδειξη ότι ο σηκός ήταν λίθινος, επειδή δεν είναι δυνατόν να φαντασθούμε ένα τρίλιθο, όπως η Πορτάρα, σε έναν πλίνθινο τοίχο. Οπωσδήποτε, στο λιθοσωρό, που βρίσκεται στη νοτιοανατολική πλευρά του πλατώματος, όπου υψωνόταν ο ναός (Εικ. 30), υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός αδρά επεξεργασμένων αλλά αδιάγνωστων λίθων¹²⁶, που θα μπορούσαν να προέρχονται από την τοιχοδομή του σηκού¹²⁷. Ωστόσο, όπως συμβαίνει επίσης στον Ορχομενό¹²⁸ και στην Αλίφειρα¹²⁹, οι τοίχοι δεν έχουν θεμελίωση. Ένας παχύς τοίχος σημαίνει περισσότερο βάρος και χωρίς θεμέλια αυτός θα καθίζανε. Στην περίπτωση αυτή η ανωδομή ήταν πλίνθινη¹³⁰.

2.2.1. Η τοποθέτηση του σηκού εντός του περιστυλίου

Στους ναούς της κυρίως Ελλάδας από το δεύτερο μισό του 6ου αιώνα μέχρι το τέλος της αρχαιότητας, το περό δημιουργεί γύρω από τον σηκό έναν περιφερικό διάδρομο, ευρύτερο κατά τις στενές και στενότερο κατά τις μακρές πλευρές του. Η διάταξη αυτή, που τυποποιείται με τις στενές πλευρές του σηκού να αντιστοιχούν σε 1.5 μεταξόνια των μακρών πλευρών, όπως συμβαίνει στο ναό της Αφαίας, φαίνεται ότι προήλθε από την ανάγκη αύξησης του πλάτους των μακρόστενων σηκών του 8ου και του πρώτου μισού του 7ου αιώνα, χάριν ευρυχωρίας, προκειμένου δηλαδή να τοποθετηθούν σε αυτούς μεγαλύτερων διαστάσεων λατρευτικά αγαλμάτα¹³¹. Το εύρος του σηκού προσδιορίζεται σε 3 μεταξόνια της πρόσοψης, με τον τοίχο να ευθυγραμμίζεται με τον άξονα του δεύτερου κίονα από τη γωνία.

¹²² Ορλάνδος 1977-8, 267

¹²³ Ορλάνδος 1968, 78-9

¹²⁴ Από την κεράμωση του ναού σώθηκαν σχετικά λίγα τμήματα αγγελαίων καλυπτήρων κεραμίδων λακωνικού τύπου καλής όπτησης με μελανό γάνωμα στην εξωτερική τους επιφάνεια. Εξαιρετικής διατήρησης είναι το τμήμα ηγεμόνος καλυπτήρος με συμφυή ημικυκλική απόληξη (μέγιστες σωζόμενες μετόπες 0.265 μήκος, ύψος 0.13, πάχος 0.017, Αραπογιάννη 2017, 6).

¹²⁵ Αξίζει ωστόσο να παρατηρήσουμε ότι η στοά στην Κασσώπη έχει πλίνθινους τοίχους με πάχος 2,5 ποδών ή 75 εκ. (Hoerpfner 2005, 564)

¹²⁶ Δυστυχώς από τους λίθους αυτούς δεν σώζεται ούτε μία επιφάνεια έδρασης.

¹²⁷ Αραπογιάννη 2010, 254

¹²⁸ Østby 1995, 329

¹²⁹ Østby 1995, 366

¹³⁰ Το ειδικό βάρος της ωμής πλίνθου αντιστοιχεί σε 1.910 γραμμάρια ανά κυβικό εκατοστό, ενώ αυτό του ασβεστόλιθου ισούται με 2.711 γραμμάρια ανά κυβικό εκατοστό (<https://bit.ly/311FTri>).

¹³¹ Ορλάνδος 1977-8, 260

Στην Άνω Μέλπεια, όπου ο σηκός δεν αντιστοιχεί στους άξονες του δεύτερου και πέμπτου κίονα της πρόσοψης, τα πτερά στις στενές και μακρές πλευρές του ναού έχουν το ίδιο περίπου βάθος, που υπολογίζεται στην στρώση της ευθυντηρίας σε 2.69 (μακρές πλευρές) έως 2.79 (όψεις) και σε αυτή του στυλοβάτη από 2.67 (μακρές πλευρές) έως 2.77 (όψεις). Η ίδια αρχή φαίνεται ότι διέπει τους εξής ναούς της Αρκαδίας με τον χαρακτηριστικά στενό σηκό: Αλίφειρα (βάθος πτερού στις όψεις: 3.24, στις μακρές πλευρές 2.728), Παλλάντιον ναός C (βάθος πτερού στις όψεις: 3.66, στις μακρές πλευρές 3.1), Ορχομενός (όψεις 2.86, μακρές πλευρές 2.70, διαφορά μόλις 0.16)¹³². Το ίδιο ισχύει κατά πάσα πιθανότητα και στον δωρικό περίπτερο ναό στη θέση Γκρεμουλιάς Καλαβρύτων, ο οποίος διαθέτει έναν πολύ στενό σηκό με εσωτερικό πλάτος 4.50, χωρίς σύνδεση με την περίσταση. Έτσι, φαίνεται ότι οι αρκαδικοί στενοί σηκοί που αποκλίνουν σημαντικά από τον κανόνα του δεύτερου κίονα¹³³, προσδιορίζουν το εύρος τους, απο περίσταση ίσου περίπου πλάτους και στις τέσσερις πλευρές.

Ο Ορλάνδος απαριθμεί τέσσερα παραδείγματα αρχαιότατων ναών με ισοπλατές το πτερό σε όλες τους τις πλευρές οι δύο εκ των οποίων είναι κορινθιακοί¹³⁴: τους Εκατόμπεδους ναούς της Ήρας στη Σάμο (I και II), το ναό του Απόλλωνα στον Θέρμο της Αιτωλίας και το ναό της Αρτέμιδος στην Κέρκυρα. Αξίζει ωστόσο να παρατηρήσουμε ότι σύμφωνα με νεότερες μελέτες, η ύπαρξη πτερού στη Σάμο αμφισβητείται¹³⁵, ενώ στον Θέρμο η περίσταση θεωρείται ότι προστέθηκε εκ των υστέρων γύρω από τον αρχαϊκό σηκό¹³⁶. Ανάλογη διάταξη απαντά σε ναούς της Δύσης. Στο ναό C του Σελινούντος, γύρω από τον σηκό τοποθετήθηκε βαθιά περίσταση, η οποία διατηρεί την ίδια απόσταση από τον σηκό στις όψεις και στις μακρές πλευρές¹³⁷. ομοίως, στη λεγόμενη "Βασιλική" της Ποσειδωνίας η περίσταση έχει ίδιο πλάτος σε όλες τις πλευρές¹³⁸.

Στην Άνω Μέλπεια τα πτερά με εξωτερικό πλάτος- έως δηλαδή την ακμή της ευθυντηρίας περίπου 2.69 - 2.79, και έως την ακμή του στυλοβάτη, 2.67 - 2.77- είναι μεγαλύτερα από το πλάτος του σηκού (2.60). Αναλογικά πλατιά περίσταση περιμετρικά του σηκού έχουν επίσης οι ναοί στο Παλλάντιο (C και D) και στην Αλίφειρα, καθώς και ο ναός στη Μαμουσιά Αχαΐας¹³⁹, που διαθέτει επιπλέον και τον χαρακτηριστικά επιμήκη σηκό αρκαδικού τύπου. Τα ευρύχωρα αυτά πτερά ίσως χρησίμευαν ως στωικοί στεγασμένοι χώροι εξασφαλίζοντας στους πιστούς προστασία από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες που επικρατούσαν στα ορεινά αυτά ιερά επικρατείας και έτσι τυποποιήθηκαν στο ναό αρκαδικού τύπου¹⁴⁰.

¹³² Østby 1995, 331

¹³³ Πριν από τον 4ο αιώνα παραδείγματα ναών με το στενότερο από τρία μεταξόνια της πρόσοψης είναι γνωστοί κυρίως από την Ιταλία (Kanellopoulos και Kolia 2011, 149 με σχετική βιβλιογραφία).

¹³⁴ Ορλάνδος 1977-8, Εικ. 167

¹³⁵ Barletta 2001, 32-3

¹³⁶ Barletta 2001, 38-9

¹³⁷ Gruben 2000, 307

¹³⁸ Gruben 2000, 274

¹³⁹ Kanellopoulos και Kolia 2011, 146 εικ. 10

¹⁴⁰ Στους Λουσούς της Αχαΐας οι στοές είναι προσκολλημένες στις πλάγιες όψεις του ναού της Αρτέμιδος Ημερασίας (3ος αιώνας, Μαράντου 2013, 105).

2.3. Χρονολόγηση του ναού

Μετά την εξέταση των διαφόρων μερών του ναού θα προσπαθήσουμε να συναγάγουμε την χρονολογία κατασκευής του μέσω της σύγκρισης ορισμένων χαρακτηριστικών στοιχείων του, αναλογικών και τεχνικών, με τα αντίστοιχα στοιχεία των γνωστών αρκαδικών ναών.

Ο χαρακτηριστικά επιμήκης σηκός έχει αναλογία μήκους προς πλάτος σηκού 3.70:1. Αναλογίες μεγαλύτερες του 1:3.30 απαντούν μόνο σε σηκούς αρχαϊκών ναών, παλαιότερων του 500¹⁴¹. Εκτός από τις αναλογίες του ο σηκός παρουσιάζει και άλλα στοιχεία αρχαιότητας, όπως την κλειστή μορφή της ανατολικής πλευράς, την παντελή έλλειψη εσωτερικών εγκάρσιων διαχωρισμάτων και τον εντελώς κλειστό οπίσθιο τοίχο¹⁴². Ο θυραίος τοίχος στα ανατολικά δίνει την εντύπωση κλειστού οίκου ή μεγάρου και θυμίζει μορφές, που εμφανίζονται στα μέσα του 6ου αιώνα στην Ιταλία, όπως οι ναοί C και F στον Σελινούντα και οι ναοί στο Μεταπόντιο¹⁴³, και στην Αρκαδία, όπως ο ναός της Αθηνάς στην Αλίφειρα (550) και οι δύο τελευταίοι ναοί του Παλλαντίου (600 - 550). Σηκό χωρίς εσωτερικά εγκάρσια χωρίσματα διαθέτουν οι ναοί στην Αλίφειρα και στο Παλλάντιο, που χρονολογούνται στα μέσα του 6ου αιώνα, ωστόσο ο εντελώς κλειστός οπίσθιος τοίχος αποτελεί τυπικό χαρακτηριστικό των αρκαδικού τύπου ναών ανεξάρτητα χρονολογίας (Τεγέα, Αλίφειρα, Παλλάντιον, Ορχομενός, Άγιος Ηλίας, Μαμουσιά)¹⁴⁴.

Η κρηπίδα του ναού είναι χωρίς υποδιαίρεσεις. Η τριβαθμιδωτή κρηπίδα εμφανίζεται για πρώτη φορά γύρω στα μέσα του 6ου αιώνα στο ναό του Διός στις Συρακούσες (π. 560 - 550) και λίγο αργότερα στη «Βασιλική» της Ποσειδωνίας (άρχισε να κτίζεται γύρω στο 550)¹⁴⁵, και με το πέραςμα του χρόνου τυποποιείται στον δωρικό ναό¹⁴⁶. Χαμηλές μορφές με μία ή δύο βαθμίδες υπάρχουν κυρίως σε πρώιμα αρχαϊκά μνημεία, όπως στο Ηραίον της Ολυμπίας (π. 600)¹⁴⁷. Στην Αρκαδία η κανονική τριβαθμιδωτή κρηπίδα εμφανίζεται στο τέλος του 6ου αιώνα στη Βίγλα¹⁴⁸. Στον Ορχομενό (540 - 530) οι πλάκες του στυλοβάτη εδράζονται απευθείας στο φυσικό βράχο, δεν μεσολαβούν υποκείμενοι αναβαθμοί ούτε ευθυντηρία. Στην Αλίφειρα κατά τη δεύτερη οικοδομική φάση του ναού (500 - 490) αποκαθίσταται κρηπίδα με δύο βαθμίδες¹⁴⁹, ενώ την ίδια εποχή ο ναός στον Άγιο Ηλία (500 - 490) έχει τέσσερις αναβαθμούς¹⁵⁰.

¹⁴¹ Ορλάνδος 1968, 51-2

¹⁴² Ορλάνδος 1968, 51

¹⁴³ Gruben 2000, 288, 307, 314

¹⁴⁴ Βλ. σελίδες 9-10 στην παρούσα εργασία.

¹⁴⁵ Barletta 2001, 78-9

¹⁴⁶ Jones 2014, 53

¹⁴⁷ Μπούρας 1999, 197-8

¹⁴⁸ Ρωμαίος 1957, 134 εικ.19

¹⁴⁹ Ορλάνδος 1968, 56

¹⁵⁰ Østby 1995, 354

Υπέρ μίας πρώιμης χρονολόγησης συνηγορεί και η τοιχοδομία του σηκού με την αμελή λάξευση των λίθων της, καθώς και η μορφή της στρώση της ευθυντηρίας, από την οποία απουσιάζουν οι αναθυρώσεις από τους λίθους. Επιπλέον οι πλάκες του στυλοβάτη, δεν έχουν τυποποιημένο μήκος, ο αρμός τους δηλαδή, όπως έγινε φανερό από τα μοχλοβόθρια, δεν θα βρισκόταν στον άξονα των κίωνων ούτε θα συνεργαζόταν με τις πλάκες της ευθυντηρίας¹⁵¹.

Ο ναός στην Άνω Μέλπεια χρονολογείται με βάση τη συλλεγείσα κεραμική στα τέλη του 6ου - αρχές του 5ου αιώνα¹⁵², τα ως άνω αναφερόμενα ωστόσο οδηγούν στο συμπέρασμα ότι θα μπορούσε να είναι πολύ αρχαιότερος του 500, οπότε η χρονολογία της κατασκευής του ίσως είναι δυνατόν να τοποθετηθεί γύρω στα μέσα του 6ου αιώνα.

¹⁵¹ Βλ. σελίδα 19 στην παρούσα εργασία.

¹⁵² Αραπογιάννη 2010, 357· Αραπογιάννη 2017, 7· Αραπογιάννη 2019, 46

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3. Η νεότερη κιονοστοιχία.

3.1. Ο θριγκός

Τα υπό εξέταση αρχιτεκτονικά μέλη προέρχονται από την κατεδάφιση σύγχρονου ναυδρίου στην κορυφή του υψώματος στα βόρεια της Άνω Μέλπειας. Πρόκειται για τμήματα επιστυλίων, τρίγλυφα συμφυή με μετόπες, καθώς και τμήματα γείσων¹⁵³.

3.1.1. Το επιστύλιο

Τα επιστύλια, τρία τμήματα συνολικά¹⁵⁴, των οποίων το πλήρες μήκος δεν σώζεται, έχουν ύψος 0.26 και πλάτος 0.345. Στο άνω μέρος της πρόσθιας πλευράς τους φέρουν λαξευμένη συνεχή ορθογωνικής διατομής ταινία, ύψους 0.057, η οποία εξέρχει από το κατακόρυφο επίπεδο του σώματος του επιστυλίου μόνον κατά 0.003 - 0.004. Κανόνες δεν έχουν γλυφεί (Εικ. 31α, β).

Η ταινία, που χρησιμεύει ως στέψη του επιστυλίου, είναι ασυνήθιστα βαρεία σε σχέση με το επιστύλιο (λόγος ύψους επιστυλίου: ύψους ταινίας 1:4.38), και η προεξοχή της μικρή. Η συνήθης αναλογία για το δωρικό επιστύλιο είναι περίπου 1:11.6 κατά τους κλασικούς χρόνους και, αν και η εξέλιξη δεν είναι πάντα ομαλή, βαίνει μειούμενη για να φτάσει στα μέσα του 4ου αιώνα το 1:8.95¹⁵⁵. Από το Ηφαιστείο σώζεται ένας λίθος, που έχει αποδοθεί στο επιστύλιο της κιονοστοιχίας του σηκού¹⁵⁶ (Εικ. 32). Ο Stevens¹⁵⁷ παρατηρεί ότι το ύψος της ταινίας (0.097) είναι σημαντικά μεγαλύτερο σε σχέση με το ύψος του επιστυλίου (0.409), καθώς ισούται με το $\frac{1}{4}$ περίπου αυτού. Η προβολή της ταινίας στο Ηφαιστείο, αν και μεγαλύτερη (0.011) από την αντίστοιχη στην Άνω Μέλπεια, θεωρείται επίσης μικρή· αρκεί να την συγκρίνουμε με την εξοχή στην Αλίφειρα (0.029), η οποία, όπως επισημαίνει ο Ορλάνδος¹⁵⁸, είναι πολύ μικρή. Από τα πιο πάνω αναφερόμενα θα ήταν δυνατόν να υποτεθεί ότι όλο το οικοδομικό υλικό του θριγκού από την Άνω Μέλπεια προέρχεται από όροφο εσωτερικής δωρικής κιονοστοιχίας άλλου ναού. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν ευσταθεί, αφού οι κιονοστοιχίες του σηκού, δεν διαθέτουν τρίγλυφα και δωρικά γείσα¹⁵⁹ (Εικ. 33).

Σε όλους τους δωρικούς ναούς τα αντιθήματα απολήγουν άνω σε ελαφρά ταινία, παρατήρηση που μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι οι εν λόγω δοκοί είναι στην

¹⁵³ Αραπογιάννη 2010, 250

¹⁵⁴ Αραπογιάννη 2010, 254

¹⁵⁵ Μπούρας 1967, 154 εικ. Θ'

¹⁵⁶ Broneer 1945, 246-51· Hill 1949, 192 εικ. 1· Stevens 1950, 148-9· Dinsmoor 1968, 160-4

¹⁵⁷ Stevens 1950, 149

¹⁵⁸ Ορλάνδος 1968, 67-8

¹⁵⁹ Coulton 1976, 105

πραγματικότητα αντιθήματα δίλιθων επιστυλίων. Στην περίπτωση αυτή όμως το επιστύλιο θα προέκυπτε αρκετά πλατύτερο, με πλάτος περίπου 2.70 φορές το ύψος της ίδιας στρώσης, καθώς το αντίθημα έχει το ίδιο περίπου πλάτος με την δοκό της πρόσοψης¹⁶⁰. Η διατομή αυτή απομακρύνεται από το σχεδόν τετράγωνο σχήμα. Επίσης, δεν έχουν ανευρεθεί στους εν λόγω λίθους εγκάρσιοι σύνδεσμοι για σύνδεση με την υποθετική πρόσοψη. Επιπλέον, αν τα σωζόμενα θραύσματα προέρχονται από το αντίθημα, είναι άξιο απορίας γιατί δεν χρησιμοποιήθηκαν για την ανέγερση του εξωκκλησίου οι προσόψεις του επιστυλίου με τους κανόνες- οι οποίες λόγω της γεωμετρίας τους είναι επίσης κατάλληλες για νέα οικοδομική χρήση-, εφόσον μάλιστα προτιμήθηκαν ακόμη και οι γεισόπλινθοι για το κτίσιμο της σύγχρονης κατασκευής.

Θα πρέπει επομένως να γίνει δεκτό ότι οι σωζόμενοι λίθοι προέρχονται από την πρόσοψη του επιστυλίου, οπότε είναι δυνατόν να προταθούν δύο λύσεις. Συμφωνα με την πρώτη εκδοχή, στην πρόσθια όψη του επιστυλίου υπήρχε σανίδα επένδυσης με ξύλινη ταινία και κανόνες. Η υπόθεση αυτή ωστόσο δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί με ασφάλεια, καθώς δεν εντοπίζονται στα επιστύλια οι οπές από υποθετικούς ήλους, που θα χρησίμευαν για τη στερέωση της σανίδας¹⁶¹. Μία άλλη λύση, χωρίς παράλληλο, είναι η ταινία και οι κανόνες να ήταν επιζωγραφισμένοι στην επιφάνεια των λίθων¹⁶².

3.1.2. Το διάζωμα

Κατά τις εργασίες αποτύπωσης καταγράφηκε σύνολο 23 λίθων του τριγλύφου (καθώς και μικρότερα θραύσματα) εκ των οποίων 21 είναι αγελαίοι και δύο γωνιακοί και αποτελούνται είτε από μία τρίγλυφο συμφυή με μία μετόπη (Εικ. 34α, β), είτε από δύο μετόπες εκατέρωθεν τριγλύφου (στο εξής θα αναφέρονται, χάριν συντομίας, ως M-T-M, Εικ. 35α, β). Δεν έχουν βρεθεί ελεύθερες τρίγλυφοι ή μετόπες.

Το πλάτος του διαζώματος 0.20, γίνεται γνωστό από τους λίθους AM 11, AM 15 και AM 36, το δε ύψος του ποικίλλει από 0.317 (AM 41) έως 0.320 (γωνιακός λίθος AM 53). Οι τρίγλυφοι έχουν μέσο μήκος 0.24. Σε οριζόντια τομή παρουσιάζουν στο μέσον δύο τριγωνικές εγγλυφές, που χωρίζονται από μηρούς πλάτους 0.039, και στα άκρα δύο ημιγλυφές, που εξέχουν από τη συμφυή μετόπη κατά 0.02 περίπου. Οι εγγλυφές, ανοίγματος 0.044 και λοξής πλευράς 0.025, η οποία κλίνει προς το μηρό κατά γωνία 30° - 33°, εισέχουν από το επίπεδο των μηρών κατά 0.015 - 0.018. Στο άνω μέρος της τριγλύφου διαμορφώνεται κεφαλή, ύψους 0.06 - 0.066 και πλάτους 0.23 - 0.247¹⁶³, η οποία δεν εξέχει από την

¹⁶⁰ Ορλάνδος 1968, 68

¹⁶¹ Στο ναό της Αρτέμιδος Κνακεάτιδος στο Μαυρίκι της Αρκαδίας η ταινία με τους κανόνες ή χωρίς αυτούς απαρτίζεται από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου, το οποίο στις περισσότερες περιπτώσεις έχει αποκολληθεί (Ρωμαίος 1952, 10).

¹⁶² Πιο κάτω, σελίδες 44 και 52, θα δειχθεί ότι το πλάτος του επιστυλίου συνεργάζεται με τον κίονα (κάτω διάμετρος, πλάτος άβακα) και επιβεβαιώνεται από το βαθμό της γωνιακής συνίζησης.

¹⁶³ Δηλαδή ακριβώς τόσο, όσο και το μήκος του κορμού της τριγλύφου, διότι η κεφαλή δεν εξέχει κατά τα πλάγια, όπως συμβαίνει σε ρωμαϊκά και άλλα μεταγενέστερα μνημεία (Ορλάνδος 1977-8, 225-6).

επιφάνεια των μηρών (μη επεξεχούσα κεφαλή τριγλύφου)¹⁶⁴. Οι ακμές δύο παρακείμενων μηρών συνδέονται προς τα άνω με τελείως ευθεία γραμμή, στην κοίτη της οποίας οι εγγλυφές δεν εισέρχονται πίσω από την κεφαλή της τριγλύφου. Οι μετόπες, που δεν φέρουν γλυπτό διάκοσμο¹⁶⁵, εισέχουν της τριγλύφου στο ύψος της ταινίας κατά 0.018. Έχουν βρεθεί δύο μεγέθη μετοπών, μικρές με μήκος ~0.30 και μεγάλες μήκους ~0.38. Η κεφαλή, ύψους 0.035 - 0.051, εξέχει από το σώμα της μετόπης κατά 0.018.

Ο λίθος AM 67 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον· ο κατακόρυφος αρμός ώσεως διακόπτει την τρίγλυφο στην κοίτη της μεσαίας εγγλυφής. Η θέση του οριζόντιου συνδέσμου στην άνω επιφάνεια παρά τον αρμό ώσεως (Εικ. 36), επιβεβαιώνει ότι ο λίθος αυτός έχει κατασκευασθεί έτσι από την αρχή και δεν είναι αποτέλεσμα εκ των υστέρων κατεργασίας προκειμένου να ενσωματωθεί σε δεύτερη χρήση στο εξωκκλήσι του προφήτη Ηλία· επομένως, ο AM 67 υποδεικνύει με σαφήνεια ότι σε ορισμένους λίθους οι αρμοί ώσεως μπορεί να βρίσκονται σε τυχαίες θέσεις, χωρίς επιδίωξη αυτοί να ορίζουν ακέραιες μετόπες ή τρίγλυφους. Έχουν αποκαλυφθεί και μετόπες με τους αρμούς ώσεως σε τυχαίες θέσεις, δηλαδή μετόπες που το μήκος τους είναι μικρότερο από τον μέσο όρο (Εικ. 37, AM 8 με μήκος μετόπης 0.06, AM 51 με μήκος μετόπης 0.17).

3.1.3. Το οριζόντιο γείσο

Από τη στρώση αυτή προέρχονται ογδόντα ένα μεγάλα και μικρότερα θραύσματα, εκ των οποίων ένα γωνιαίο (AM 59) σε πολύ πτωχή κατάσταση διατήρησης. Τα αγγελαία γείσα έχουν ολικό ύψος 0.153 στην πρόσοψη και 0.17 στην οπίσθια πλευρά τους. Με εξαίρεση το λίθο AM 14 (Εικ. 38), οι υπόλοιποι δεν σώζουν το πλήρες μήκος τους· μερικοί λίθοι ωστόσο διατηρούν στο ένα τους άκρο τον αρμό ώσεως (Εικ. 39α, β. AM 38, AM 40, AM 32, AM 31, AM 33, AM 21).

Το οπίσθιο τμήμα των γείσων, το οποίο εδράζεται επάνω στο διάζωμα έχει πλάτος 0.23 - 0.235 (γνωστό από τους λίθους AM 14, AM 16, AM 33, AM 38 και AM 68), το δε εξέχον και προκρεμάμενο 0.194. Τα σωζόμενα γείσα έχουν την άνω επιφάνεια του προκρεμάμενου μέρους τους εξ' ολοκλήρου οριζόντια. Στη γένεση της οροφής υπάρχει λέσβιο κυμάτιο (*cyma reversa*) ύψους 0.017, βάθους 0.011 και εξοχής 0.013. Το κυμάτιο αυτό, που έχει κατατομή από πάνω προς τα κάτω κυρτή και στη συνέχεια κοίλη, έχει μεγαλύτερο το ανώτερο τμήμα του και φέρει επίστεψη από ταινία (Εικ. 39γ).

¹⁶⁴ Η μορφή της τριγλύφου χωρίς επεξεχούσα κεφαλή (*ohne Kopfband*) χαρακτηρίζει τρία Κυκλαδικά δωρικά κτήρια, που ανάγονται στην αρχαϊκή περίοδο, το ναό της Αρτεμης στο Δήλιο της Πάρου, το ναό του Απόλλωνος Πυθείου στην Καρθαία, το ναό στο Δεσποτικό της Πάρου (Kanellopoulos 2003, 223 σ. 9, με σχετική βιβλιογραφία), καθώς και το Πρόπυλο στην Καρθαία, που χρονολογείται στο διάστημα 480-430 (Κανελλόπουλος 1996, 63). Από την ελληνιστική περίοδο είναι γνωστά τα τρίγλυφα από την περίσταση και τον πρόναο του περίπτερου ναού στα Κιόνια της Λακωνίας (2ος αιώνας, Reinach και Le Bas 1888, εικ. II. 4, 9), και αυτά στο Κοινό των Ποσειδωνιαστών στη Δήλο (χρονολογείται το 110, Picard 1921, 104).

¹⁶⁵ Το μοναδικό γνωστό δωρικό παράδειγμα στην ελληνιστική Πελοπόννησο με γλυπτό διάκοσμο στις μετόπες είναι ο ναός του Ποσειδώνα στην αγορά της Μεσσήνης, που χρονολογείται στον 3ο αιώνα (Sioumpara 2015, 215).

Το κυμάτιο διαδέχεται κατακόρυφο μέτωπο, ύψους 0.125, το οποίο καταλήγει σε σκοτία, ύψους 0.042 και βάθους 0.024. Η σκοτία δεν καμπυλώνει προς τα άνω διαμορφώνοντας ράμφοις, αντίθετα απολήγει σε τελείως οριζόντια κορυφή. Η κάτω επιφάνεια του προκρεμάμενου τμήματος του γείσου σχηματίζει προς την οριζόντιο, γωνία 10°. Στην κεκλιμένη αυτή επιφάνεια πρόμοχοι στερούμενοι παντελώς ήλων εναλλάσσονται με αγυιές. Το μέτωπο της πλάκας των προμόχθων βρίσκεται στην ίδια ευθεία (περασιά) με την οπίσθια επιφάνεια της σκοτίας. Οι πρόμοχοι, πάχους 0.033, έχουν αληθές (κεκλιμένο) πλάτος 0.137 και μήκος 0.23 - 0.245. Το μήκος της αγυιάς είναι ίσο με 0.068 - 0.083¹⁶⁶. Το κατώτερο μέτωπο του γείσου, στη γένεση της προμόχθου, δεν διαμορφώνει κατακόρυφη ταινία, αλλά έχει κατατομή λέσβιου κυματίου (*cyma reversa*)¹⁶⁷ με ύψος 0.0315 και βάθος 0.028· το άνω τμήμα του κυματίου είναι μικρότερο από το κάτω.

Ο λίθος AM 59 αναγνωρίζεται ως γωνιαίο γείσο. Οι επιφάνειές του είναι πολύ κατεστραμμένες, ώστε να επιτρέπονται όποιες αναγνωρίσεις, ωστόσο στη μία παρειά του διατηρεί τμήμα από το λέσβιο κυμάτιο, που υπήρχε στη γένεση της προμόχθου και στο άνω τμήμα του σώζει εγκοπή και έξαρμα για την έδραση του άκρου του καταετίου γείσου (Εικ. 40 - 41).

3.1.4. Τεχνολογικές παρατηρήσεις

Τα επιστύλια (AM 7, AM 9, AM 43) καθώς και οι λίθοι του διαζώματος (AM 15, AM 34, AM 67, AM 70) συνδέονταν κατά τους αρμούς ώσεως με μεγάλων διαστάσεων συνδέσμους σχήματος Η, το ολικό μήκος των οποίων υπολογίζεται σε 0.18 - 0.19, το πλάτος τους σε 0.105 - 0.115 και το βάθος τους σε 0.02 (Εικ. 42). Είναι άξιο απορίας το γεγονός πως ο λίθος AM 53 του διαζώματος, αν και γωνιαίος δεν φέρει εντορμίες συνδέσμων (Εικ. 43). Η δόμηση στη στρώση του οριζώντιου γείσου φαίνεται ότι γίνεται χωρίς συνδέσμους.

Σημειώνεται η γενικότερη απουσία κατακόρυφης στερέωσης των μελών¹⁶⁸. Οι λίθοι του επιστυλίου (AM 23, Εικ. 44) διατηρούν στην έδρα τους μοχλοβόθρια για την εγκατάσταση του υπερκείμενου τριγλύφου. Στην άνω επιφάνεια των τριγλύφων ωστόσο δεν παρατηρούνται μοχλοβόθρια για την ακριβή εγκατάσταση των γεισόπλινθων. Αυτά είναι ελαφριά μέλη και τοποθετούνταν με ευκολία με το χέρι. Κατά τις πλάγιες όψεις δεν παρατηρούνται αναθυρώσεις, στοιχείο που πιθανόν φανερώνει προχειρότητα στην προσαρμογή των λίθων.

¹⁶⁶ Οι μικροδιαφορές που στην πράξη παρουσιάζονται μεταξύ των μηκών των μεταξύ των προμόχθων και των αγυιών δεν είχαν ιδιαίτερη σημασία, ούτε γίνονταν αντιληπτές. Μεταξύ τους αλληλοεξουδετερώνονταν ώστε να συμβιβάζονται με υποπολλαπλάσια ή πολλαπλάσια των μεταξονίων (Νακάσης 1997, 127).

¹⁶⁷ Λέσβιο κυμάτιο στη γένεση της προμόχθου συναντάται σε αρκετά μνημεία της Πελοποννήσου, όπως στο ναό του Ασκληπιού, στη Θόλο και στο ναό της Αρτέμιδος στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου, στο Ηραίον του Άργους, στο Καταγώγιο, στο ναό της Αθηνάς Αλέας στην Τεγέα και στο ναό του Διός στη Νεμέα (Κυριάκη 2012, 111 σ. 704, με σχετική βιβλιογραφία).

¹⁶⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι στη σεισμοπαθή Ηλεία δεν υπάρχουν γόμφοι ούτε στην ανωδομή του ναού του Διός στην Ολυμπία (Ορλάνδος 1955-60 190 σ. 8).

3.1.5. Τα κριτήρια για την απόδοση των μελών στο θριγκό του ίδιου οικοδομήματος.

Οι γενικές μετρολογικές σχέσεις. Οι γενικές διαστάσεις των στοιχείων τρίγλυφος και μετόπη επιτρέπουν τη σύνδεση με τα γείσα. Το μήκος της προμόχθου (0.23-0.245) είναι ίσο με το μήκος της υποκείμενης τριγλύφου. Αν προστεθούν τα μήκη δύο αγυιών και μίας προμόχθου, προκύπτει άθροισμα ίσο με το μήκος της μετόπης. Το άθροισμα μίας αγυιάς και μίας προμόχθου ισούται με το ένα δεύτερο του αθροίσματος μετόπης και τριγλύφου, κατά τον τυπικό τρόπο.

Ο τύπος των οριζόντιων συνδέσμων. Οι σύνδεσμοι σχήματος Η στα επιστύλια και στις τριγλύφους προδίδουν ότι αυτά προέρχονται από τον ίδιο θριγκό και δεν πρόκειται για περισυλλογή τριγλύφων και γείσων από ένα μνημείο, και επιστυλίων, που έχουν απλή ταινία, όπως αυτή γίνεται γνωστή σε κιονοστοιχίες ορόφων¹⁶⁹, από δεύτερο μνημείο για χάρη ανέγερσης του σύγχρονου ναυδρίου, στο οποίο αυτά βρέθηκαν.

Το υλικό κατασκευής. Για τα μέλη του θριγκού έχει χρησιμοποιηθεί τοπικός ασβεστόλιθος¹⁷⁰ λευκόφαιου χρώματος.

3.2. Χρονολόγηση του θριγκού. Παράγοντες χρονολόγησης.

Η χρησιμοποίηση του αρχαίου δομικού υλικού για την ανέγερση κατά τη σύγχρονη εποχή του ναυδρίου του Προφήτη Ηλία¹⁷¹ στέρησε την αρχαιολογική έρευνα από πολύτιμα στοιχεία, που θα επέτρεπαν την χρονολόγηση του θριγκού με τη βοήθεια της στρωματογραφίας. Ο θριγκός, με βάση την ελαφρότατη δομή του, έχει χρονολογηθεί από την ανασκαφέα στον 3ο - 2ο αιώνα¹⁷², ενώ βοηθητικά συμπεράσματα εξάγονται και από τη μελέτη των μορφών και των αναλογιών¹⁷³ των αρχιτεκτονικών μελών, καθώς και των τρόπων κατασκευής.

3.2.1. Ο Ρυθμός: οι μορφές και τα αναλογικά στοιχεία.

Η αναλογία του ύψους του διαζώματος προς το ύψος του επιστυλίου, αποτελεί δόκιμο στοιχείο χρονολόγησης, καθώς αυτή αυξάνει προοδευτικά στον ελλαδικό χώρο, σε μνημεία της μακεδονικής σχολής, στο Αιγαίο και την Μικρά Ασία και ανεξάρτητα από το είδος του

¹⁶⁹ Βλ. πιο πάνω, σελίδα 25

¹⁷⁰ Αραπογιάννη 2010, 250

¹⁷¹ Αραπογιάννη 2010, 249 σ. 2

¹⁷² Αραπογιάννη 2017, 7

¹⁷³ Ο Μπουρας (1967, 149) παρατηρεί ότι τα χρονολογικά συμπεράσματα, τα οποία προκύπτουν από τη σύγκριση των αναλογιών, βασίζόμενα σε μία συνεχή εξέλιξη των μορφών του δωρικού ρυθμού, δεν είναι πάντοτε ασφαλή. Πολλές φορές για λόγους συνθέσεως ή άλλους, σε μεμονωμένα μνημεία, ο λόγος συγκεκριμένων μεγεθών των μελών τους δεν ακολουθεί απολύτως τη χρονολογική σειρά. Η διασταύρωση όμως των συμπερασμάτων όσο το δυνατόν περισσότερων στοιχείων οδηγεί στη διατύπωση ορθότερου τελικού πορίσματος.

οικοδομήματος (περίπτερος ή τετράστυλος ναός, πρόπυλο, στοά, τάφος, θόλος)¹⁷⁴. Το ύψος της στρώσης του επιστυλίου (0.26) είναι σημαντικά χαμηλότερο από το ύψος του διαζώματος (0.317 - 0.32). Η σχέση αυτή, 1:1.22 - 1:1.23, απαντά τυπικά στις αρχές του 2ου αιώνα, χωρίς να αποκλείεται η σποραδική εμφάνισή της ακόμα και κατά τον 4^ο αιώνα¹⁷⁵.

Η διαμόρφωση της άνω απόληξης των εγγλυφών των τριγλύφων σε τελείως ευθεία γραμμή αντικατέστησε την καμπύλη απόληξη, που συνηθίζεται, με παραλλαγές στη μορφή της, μέχρι τα μέσα της ύστερης κλασικής περιόδου. Κατά τη διάρκεια του 5ου αιώνα, οι άνω απολήξεις των εγγλυφών των τριγλύφων συνιστούν καμπύλη γραμμή. Αυτή μερικές φορές τείνει προς μία οριζόντια ευθεία, ωστόσο τα άκρα της είναι πάντοτε κυρτά. Η μορφή αυτή των εγγλυφών χαρακτηρίζει οικοδομήματα του πρώιμου 4ου αιώνα, όπως η Θόλος των Δελφών, ο ναός του Ασκληπιού στην Επίδαυρο, το Μητρώον της Ολυμπίας, ο ναός της Αθηνάς Αλέας στην Τεγέα, και εξακολουθεί στο δεύτερο μισό του αιώνα στο ναό του Ασκληπιού στην Κόρινθο, στη Φιλώνειο στοά στην Ελευσίνα και στο Χορηγικό Μνημείο του Νικία στην Αθήνα¹⁷⁶. Η τελείως οριζόντια κορυφή των εγγλυφών των τριγλύφων απαντά για πρώτη φορά στα μέσα του 4ου αιώνα (Νότια στοά, Ολυμπία, ναός Αθηνάς Προναίας, Δελφοί, στοά στον Ωρωπό, στοά στο Θερσίλιο Μεγαλοπόλεως, Θόλος της Επιδαύρου, ναός του Διός στην Στράτο, στοά στην Περαιχώρα)¹⁷⁷.

Εκτός από το σχήμα της γραμμής, στην οποία απολήγουν άνω οι εγγλυφές, το σχήμα, το οποίο δίδεται στις κοιλότητες των εγγλυφών, που εισχωρούν εντός της κεφαλής της τριγλύφου, υφίσταται σημαντική εξέλιξη, καθώς προχωρούμε από την αρχαϊκή εποχή προς τους ρωμαϊκούς χρόνους¹⁷⁸ (Εικ. 45). Μέχρι το τέλος του 5ου αιώνα και τα μέσα του 4ου, οι εγγλυφές σε εγκάρσια τομή έχουν άνω σχήμα ράμφους (Α)· σταδιακά, κατά το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα, το βάθος της κοιλότητας αρχίζει να μεταβάλλεται (Β) και ελαττώνεται τόσο, ώστε κατά τους ελληνιστικούς χρόνους να μηδενίζεται (Γ)¹⁷⁹. Στην Άνω Μέλπεια η τομή της κοιλότητας της γλυφής είναι όμοια με την τελευταία περίπτωση, μεταγενέστερη δηλαδή των περιπτώσεων Α και Β.

Το λέσβιο κυμάτιο (*cyma reversa*), που στεφανώνει το μέτωπο του δωρικού γείσου, εμφανίζεται σπάνια στη θέση αυτή πριν από τον 3ο αιώνα. Από τον 5ο αιώνα είναι γνωστό ένα μόνον παράδειγμα από την αθηναϊκή Ακρόπολη, στη στέψη του οριζοντίου γείσου του Κτηρίου D¹⁸⁰ (Εικ. 46)¹⁸¹. Το κυμάτιο αυτό είναι αβαθές και δεν διαθέτει ταινία (*fascia*). Η απαιτούμενη εξοχή στην κορυφή του γείσου εξασφαλίζεται έτσι από το άνω τμήμα του κυματίου, το οποίο είναι μεγαλύτερο από το κάτω, στο πρώιμο αυτό παράδειγμα.

¹⁷⁴ Κανελλόπουλος 2019, 81

¹⁷⁵ Κανελλόπουλος 2019, 111, εικ. 1

¹⁷⁶ Coulton 1968, 172

¹⁷⁷ Coulton 1968, 172

¹⁷⁸ Ορλάνδος 1915, 108 εικ. 19

¹⁷⁹ Η είσοδος των εγγλυφών στην κεφαλή της τριγλύφου είναι ένα στοιχείο, που εγκαταλείπεται οριστικά στα μέσα του 3ου αιώνα (Νοτιοδυτική στοά Θάσου, Στοά Λίνδου, ναός Αρτέμιδος στην Επίδαυρο. Coulton 1968 172 σ. 104 με σχετική βιβλιογραφία.)

¹⁸⁰ Shoe 1936, 66

¹⁸¹ Shoe 1936, εικ. XXIX, 21

Από τα τέσσερα παραδείγματα λέσβιου κυματίου στη στέψη του μετώπου του οριζόντιου γείσου, που ανάγονται στον 3ο αιώνα, δύο έχουν μεγαλύτερο το ανώτερο τμήμα του κυματίου και δύο το κατώτερο¹⁸². Σε ένα παράδειγμα από τη Δήλο το λέσβιο κυμάτιο απολήγει άνω σε ταινία¹⁸³, ενώ σε δύο περιπτώσεις η ταινία απουσιάζει εντελώς (Εικ. 47)¹⁸⁴. Κατά τον 2ο αιώνα το λέσβιο κυμάτιο στην ίδια θέση, συνδυάζεται πάντα με ταινία^{185 186}. Το βάθος του είναι σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις μικρότερο από το ύψος του. Η αναλογική σχέση μεταξύ των δύο τμημάτων του κυματίου ποικίλλει, ωστόσο στα περισσότερα παραδείγματα το ανώτερο κυρτό τμήμα είναι μικρότερο από το κατώτερο κοίλο και η επιθυμητή προβολή επιτυγχάνεται με την ταινία¹⁸⁷.

Λέσβιο κυμάτιο στη γένεση της προμόχθου εμφανίζεται από το τελευταίο τρίτο του 5ου αιώνα στα Προπύλαια της Ακρόπολης των Αθηνών¹⁸⁸, όπου και αντικατέστησε την ταινία (*fascia*), που συνηθιζόταν μέχρι τότε σε αυτή τη θέση¹⁸⁹. Το κυμάτιο στο γείσο της Άνω Μέλπειας βρίσκεται στη βάση του λίθου, δεν παρεμβάλλεται πρώτα κατακόρυφη ταινία. Το χαρακτηριστικό αυτό είναι σπάνιο μετά τον 5ο αιώνα. Από τον 4ο αιώνα είναι γνωστά δύο μόνον παραδείγματα στο Ασκληπιείο της Πάρου (δεύτερο ήμισυ του 4ου αιώνα), και στο Χορηγικό μνημείο του Νικίου στην αθηναϊκή Ακρόπολη (320 - 319)¹⁹⁰ (Εικ. 48).

Η απουσία ταινίας στη βάση του γεισοπλίνθου είναι χαρακτηριστική των δηλιακών μνημείων του 3ου αιώνα, ιδιαιτέρως δε του δευτέρου ημίσεος του 3ου αιώνα. Εμφανίζεται στο Μνημείο των Ταύρων (308 - 285), στη Στοά του Αντιγόνου Γονατά (246 - 239), στη Νότια στοά (240 - 230) και στην Υπόστυλη Αίθουσα (210). Ανάλογο παράδειγμα από την Πελοπόννησο είναι γνωστό από την Κρήνη της Άνω Πειρήνης στην Κόρινθο (μετά το 237)¹⁹¹.

Χαρακτηριστική είναι η απουσία σταγόνων στις προμόχθους του γείσου. Αν και πρόμοχοι χωρίς σταγόνες φαίνονται εύλογες στο πλαίσιο της μανιεριστικής απλοποίησης των όψιμων

¹⁸² Shoe 1936, 66

¹⁸³ Shoe 1936 εικ. XXIX, 35

¹⁸⁴ Shoe 1936, εικ. XXIX 23, 34

¹⁸⁵ Shoe 1936, 67-8

¹⁸⁶ Λέσβιο κυμάτιο αντί ράμφους υπάρχει και στο δεύτερο ναό του Ασκληπιού στην Κώ που χρονολογείται το 150 (Schazmann 1932, εικ. 4, 5).

¹⁸⁷ Shoe 1936, 66

¹⁸⁸ Shoe 1936, 69 πίν. XXX, 4· Jones 2014, 84 εικ. 3.26

¹⁸⁹ Σε όλα τα δωρικά υστερότερα των Προπυλαίων κτήρια το κυμάτιο στη γένεση της προμόχθου είναι λέσβιο (*cyma reversa*), με εξαίρεση πέντε: τη στοά και τη σκηνή του θεάτρου στον Ωρωπό (στην τελευταία έχει γίνει αντιγραφή της αντίστοιχης μορφής της στοάς), στον τάφο των Λευκαδίων, της Πύδνας και εκείνον της Άγκιστας, και στο ναό του Ασκληπιού στη Λισό (Κανελλόπουλος 1996, 123· Κανελλόπουλος 2019, 79).

¹⁹⁰ Shoe 1936, 72-3 με σχετική βιβλιογραφία.

¹⁹¹ Shoe 1936, 74 με σχετική βιβλιογραφία.

ελληνικών ρυθμών, αυτές είναι εξαιρετικά σπάνιες στην ελληνιστική αρχιτεκτονική¹⁹². Το φαινόμενο αυτό θα εξηγούνταν ίσως από το γεγονός ότι οι διαστάσεις των μελών του θριγκού είναι μικρές, σε βαθμό, ώστε οι λεπτές και μικρές μορφές να αποδίδονται περιληπτικά (μη επεξέχουσα κεφαλή τριγλύφου, απλοποιημένες πρόμοχοι, περιληπτική μορφή της σκοτίας). Θα ήταν δυνατόν όλα τα απλοποιημένα στοιχεία του θριγκού να αποδοθούν στην υφή του σκληρού ασβεστολιθικού πετρώματος, το οποίο επιτρέπει δύσκολα τη λάξευση λεπτομερειών, όπως οι σταγόνες και τα κυμάτια. Οπωσδήποτε, αν υπήρξε τέτοιος συμβιβασμός, που είχε σχέση με τις χαμηλές αναλογίες του θριγκού και/ή τη σύσταση του λίθου, αυτός ασφαλώς δεν θα ήταν ξένος με την αισθητική της Αρκαδίας^{193 194}.

3.2.2. Η τεχνολογία

Οι οικοδομικοί τρόποι, όπως η απουσία κατακόρυφων συνδέσεων και αναθυρώσεων από τα αρχιτεκτονικά μέλη του θριγκού, δεν χαρακτηρίζουν μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο¹⁹⁵. Η χρήση οριζόντιων συνδέσμων σχήματος Η αποκλείει το θριγκό από τους αρχαϊκούς χρόνους¹⁹⁶. Ο τύπος αυτός συνδέσμων εξακολουθεί να είναι σε χρήση και μετά τα μέσα του 3ου αιώνα, σε μνημεία των Δελφών, όπως για παράδειγμα, στη βάση του κίονα στη νοτιοδυτική γωνία του αναθήματος των Ατταλιδών (Εικ. 50).

Συνοψίζοντας, η στέψη του μετώπου του γείσου συνηγορεί υπέρ μίας χρονολόγησης στον 3ο - 2ο αιώνα. Ωστόσο, η κορυφή των εγγλυφών, που δεν εισέρχεται στην κεφαλή της τριγλύφου, προδίδει ότι η χρονολογία του θριγκού δεν μπορεί να είναι παλαιότερη των μέσων του 3ου αιώνα. Στη διατύπωση αυτού του συμπεράσματος, οι σύνδεσμοι σχήματος Η δεν στέκουν απαγορευτικά, καθώς η χρήση τους εξακολουθεί και μετά τα μέσα του 3ου αιώνα, όπως διαπιστώθηκε σε μνημεία των Δελφών· σε συνδυασμό με πειόμορφους συνδέσμους επανεμφανίζονται σε αφιερώματα των Αιτωλών και των Περγαμηνών, καθώς και στον αναδιαμορφωμένο βωμό που αφιερώθηκε από τους Χίους, ορίζοντας έτσι μία ιδιαιτερότητα του 3ου αιώνα¹⁹⁷. Ο λόγος του ύψους του διαζώματος προς το ύψος του επιστυλίου (1.23:1) μπορεί να καθιερώσει *terminus ante quem* τις αρχές του 2ου αιώνα, αν

¹⁹² Οι πρόμοχοι στερούνται σταγόνων στον τάφο του Μουσταφά Πασά Ι στην Αλεξάνδρεια (225–100), στη σκηνή του θεάτρου της Μυτιλήνης, στο πρόπυλο της Αγοράς των Ιταλών στη Δήλο (110–90), στην ανατολική στοά της πλατείας του θεάτρου στην Πέργαμο, στο ναό του Ασκληπιού στη Δήλο (τέλος 4ου αιώνα), στον μαρμάρινο ναό του Ασκληπιείου στην Πέργαμο (ύστερος 3ος αι.–μέσα 2ου αι.), στο προσκήνιο του θεάτρου στην Έφεσο (Κανελλόπουλος 2019, 78–9 σ. 175–6, με σχετική βιβλιογραφία), στο Ασκληπιείο στη Λισό (Κανελλόπουλος 2019, εικ. 15.1, 16), στο Τελεστήριο του Καβειρίου στη Λήμνο (3ος - 2ος αι., Beschi 2004, εικ. XIV, XXXIII), και στο Ηρώον του Αρχοκράτους στη Ρόδο (Dyggve 1960, εικ. XIII, B).

¹⁹³ Πρόμοχοι χωρίς σταγόνες εμφανίζονται στην Αρκαδία στο τέλος του 6ου αιώνα, στο ναό της Αθηνάς στην Αλίφειρα (Ορλάνδος 1968, 72), στο ναό της Αρτέμιδος Κνακεάτιδος στην Ψηλή Κορφή (Ρωμαιοί 1952, 16) και στο ναό της Αρτέμιδος Λιμνάτιδος στην Κομποθέκρα (Sinn 1981, 59 εικ. 6 a, b).

¹⁹⁴ Θα πρέπει ωστόσο να ληφθεί σοβαρά υπόψη ότι κατά τη διάρκεια του 3ου και του 2ου αιώνα επικρατεί η τάση, οι λεπτομέρειες να αποδίδονται απλοποιημένες σε όλους τους τύπους οικοδομημάτων (Coulton 1976 108).

¹⁹⁵ Μπούρας 1967, 157–8

¹⁹⁶ Κανελλόπουλος 1996, 61

¹⁹⁷ Laroche 1991, 107· Kanellopoulos και Partida (υπό δημοσίευση)

και απαντά σποραδικά στον ελλαδικό κορμό κατά τον 4^ο αιώνα (μνημείο του Νικίου στην αθηναϊκή Ακρόπολη, Καταγώγειο και Γυμνάσιο Επιδαύρου)¹⁹⁸. Με βάση τα πιο πάνω θα ήταν δυνατή η χρονολόγηση του θριγκού στο διάστημα 250 - 200.

3.3. Αποκατάσταση των αξονικών αποστάσεων των υποστυλωμάτων από την περίοδο του τριγλύφου

Τα μέλη του θριγκού προέρχονται από κτήριο, η κάτοψη του οποίου αγνοείται, επειδή ωστόσο ανήκουν στο δωρικό ρυθμό, είναι δυνατόν να υπαγορεύσουν τις θέσεις των υποκειμένων στηριγμάτων, συμβάλλοντας έτσι στην αποκατάσταση των μεταξονίων κατασκευής της ελληνιστικής περιόδου. Ο κανονικός δωρικός ρυθμός διακρίνεται για τη γενική αντιστοίχιση των επιμέρους στοιχείων του. Οι αρμοί των επιστυλίων και οι άξονες των τριγλύφων συμπίπτουν με τους άξονες των υποκειμένων κίωνων· επιπλέον, τα στοιχεία των μελών του θριγκού μοιράζονται τις ίδιες διαστάσεις: οι κανόνες που σχηματίζονται στον άξονα του επιστυλίου και στα δύο άκρα του έχουν πλάτος όσο και τα τρίγλυφα, ενώ από τις αποστάσεις ανάμεσά τους γίνονται γνωστά τα μήκη των μετοπών. Η πρόμοχθος έχει πλάτος όσο και η τριγλύφος, ενώ σε κάθε μετόπη αντιστοιχούν από μία πρόμοχθος και δύο αγυιές¹⁹⁹. Η ρυθμική αυτή κατακόρυφη διάταξη επιτρέπει να επιτύχουμε με αρκετή ακρίβεια την αναπαράσταση δωρικών όψεων, όταν τα στοιχεία που διαθέτουμε, δεν επαρκούν.

Από τα επιστύλια του υπό εξέταση θριγκού, εφόσον δεν σώζεται το πλήρες μήκος τους, δεν είναι δυνατόν να εξακριβωθεί η αξονική απόσταση των υποστυλωμάτων. Στοιχεία για τη διατύπωση βάσιμων εκτιμήσεων σχετικά με το μεταξόνιο, παρέχουν οι λίθοι του τριγλύφου σε συνδυασμό με τα μέλη του γείσου. Οι τρίγλυφοι στην πλειονότητά τους διατηρούν ακέραιο το μήκος τους, 0.23 - 0.247, με πιο συχνή διάσταση τα 0.24²⁰⁰, ενώ σε μία περίπτωση (AM 34) μετρήθηκε μήκος 0.224. Οι πλήρως σωζόμενες μετόπες έχουν μήκος που αντιστοιχεί σε 0.30 (AM 53), 0.315 (AM 52), 0.334 (AM 41), 0.378 (AM 36), 0.385 (AM 15) και 0.38 (AM 53)· επιπλέον, από το άθροισμα μίας προμόχθου και δύο αγυιών προδίδονται μήκη μετοπών 0.38 (AM 47), 0.36 (AM 48), 0.357 (AM 26), 0.40 (AM 31), 0.381 (AM 32), 0.383 (AM 33), 0.397 (AM 42), 0.40 (AM 46).

Από τις πιο πάνω τιμές, γίνεται αντιληπτό ότι υπάρχουν τρία μεγέθη μετοπών, πλατιές μετόπες που το πλάτος τους κυμαίνεται από 0.38 έως 0.40, μετρίως πλατιές μετόπες πλάτους 0.36 - 0.38, και στενές μετόπες με πλάτος 0.30 - 0.334. Οι διαστάσεις των μελών του ακέραιου γωνιακού λίθου AM 53 (μήκος τριγλύφου 0.24 και της αντίστοιχης μετόπης 0.38· μήκος της δεύτερης από την γωνία τριγλύφου 0.23 και της αντίστοιχης μετόπης 0.30) υποδεικνύουν ότι στη μία πλευρά του κτηρίου μπορούν να αποκατασταθούν οι πλατιές μετόπες και στη συνεχόμενη κατά τη γωνία πλευρά οι στενότερες.

¹⁹⁸ Κανελλόπουλος 2019, 111

¹⁹⁹ Μπούρας 1999, 210

²⁰⁰ Οι διαφορές αυτές αθροιζόμενες με τα επίσης κυμαινόμενα πλάτη των μετοπών δεν γίνονταν αντιληπτές στην τελική κατασκευή.

Οι πιθανές διατάξεις από την περίοδο του τριγλύφου (πλάτος τριγλύφου + πλάτος μετόπης) περιορίζονται σε δύο (Λύση Α και Λύση Β), το μετακίονιο διάστημα όμως οδηγεί, όπως θα δούμε, στη μία από αυτές.

Λύση Α. Το μεταξόνιο είναι ίσο με το άθροισμα του μήκους δύο τριγλύφων και δύο μετοπών. Με μετόπη μήκους 0.36 - 0.38, τρίγλυφα με μήκος 0.24 και κίονες με κάτω διάμετρο 0.39 - 0.40 προκύπτει μεταξόνιο ίσο με 1.24, το δε μετακίονιο με κάτω διάμετρο από 0.39 έως 0.40 αντιστοιχεί σε 0.84. Αντίστοιχα, στην όψη με τις μικρότερες μετόπες το μεταξόνιο υπολογίζεται σε 1.08, το δε μετακίονιο σε 0.68.

Λύση Β. Οι κίονες διευθετούνται σε μεταξόνια ίσα με τρεις φορές το μέτρο του διαζώματος, ~1.81 - 1.82). Σε αυτή την περίπτωση το μετακίονιο αντιστοιχεί σε ~1.42. Αντίστοιχα με τρίγλυφο μήκους 0.24 και μετόπη μέσου μήκους 0.30 το μεταξόνιο είναι ίσο με ~1.62, το δε μετακίονιο ~1.22. Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η μετόπη μήκους 0.30 ανήκει στο γωνιακό τρίγλυφο. Επομένως, η τιμή 1.62 αφορά την απόσταση των λίθων στη γωνία του διαζώματος, αλλά μπορεί να είναι παραπλανητική σε ό,τι αφορά τα αγελαία μεταξόνια. Θα πρέπει να υποθέσουμε ότι στα αγελαία αξονικά διαστήματα υπήρχαν μετόπες με πλάτος ≤ 0.30 ²⁰¹. Έχει βρεθεί μία μετόπη πλάτους 0.28 (ΑΜ 10, Εικ. 51), ωστόσο αυτή σώζει τον ένα αρμό ώσεως, η άλλη παρειά της, αυτή που θα συνεχόταν με την τρίγλυφο, είναι θραυσμένη. Η επιφάνεια θραύσης πάντως διαμορφώνει ως επί το πλείστον ευθεία, οπότε αυτό θα πρέπει να είναι περίπου και το σημείο που συνδεόταν με την τρίγλυφο και να μην εκτείνεται η μετόπη σε πολύ μεγάλο μήκος. Θα πρέπει επομένως να γίνει δεκτό ως μήκος αγελαίας μετόπης η τιμή ~0.28 - 0.29, και ως μήκος αγελαίου μεταξονίου το μέγεθος ~1.57 - 1.58.

Ανακεφαλαιώνοντας, η Λύση Α θα πρέπει να απορριφθεί, καθώς παρουσιάζει ένα σοβαρό πρόβλημα. Τα μετακίονια διαστήματα, τα ωφέλιμα δηλαδή ανοίγματα από κάτω διάμετρο σε κάτω διάμετρο, είναι πολύ μικρά. Αρκεί να ληφθεί υπόψιν ότι το μετακίονιο άνοιγμα είναι μικρότερο και από το μικρότερο γνωστό αντίστοιχο διάστημα, το μετακίονιο της στοάς στην αγορά της Λατούς, 1.00²⁰², και το γωνιαίο στο ναό της Νεμέσεως στον Ραμνούντα 1.19²⁰³. Η Λύση Β εξασφαλίζει ικανά μετακίονια, επομένως επάνω από κάθε μεταξόνιο θα πρέπει να υπήρχαν τρεις τρίγλυφοι και τρεις μετόπες²⁰⁴.

3.4. Αποκατάσταση των λίθων του διαζώματος σε πιθανές θέσεις

Από τους 23 συνολικά λίθους του διαζώματος, 14 διαθέτουν από μία τρίγλυφο και μία μετόπη, και κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες με κριτήριο τη φορά της μετόπης. Η κατηγορία εκείνη, στην οποία η μετόπη βρίσκεται αριστερά της τριγλύφου («αριστερόστροφες μετόπες», Μ-Τ), εκπροσωπείται από 8 παραδείγματα, 6 αγελαία και 2 γωνιακά. Ανάλογη ποσοστιαία κατανομή στα μέλη έχει και η κατηγορία των

²⁰¹ Βλ. πιο κάτω, υποσημείωση 209.

²⁰² Coulton 1976, 251 εικ. 78

²⁰³ Woodward 2012, 391

²⁰⁴ Αραπογιάννη 2017, 7

«δεξιόστροφων» μετοπών (T-M), που διαθέτει 8 παραδείγματα, 6 αγελαία και 2 γωνιακά. Η κατηγορία M-T-M αριθμεί 7 αγελαία παραδείγματα. Δύο θραύσματα μετοπών με τον αρμό ώσεως στα δεξιά προέρχονται είτε από μέλη της κατηγορίας M-T-M είτε από δεξιόστροφες μετόπες. Έχει ήδη αναφερθεί ότι μεμονωμένα τρίγλυφα ή μετόπες είναι παντελώς απόντα στον χώρο²⁰⁵. Για τις δυνατές σχετικές θέσεις που μπορούν να έχουν τα μέλη του θριγκού μεταξύ τους θα πρέπει να γίνουν δεκτές ορισμένες παραδοχές:

Στις γωνίες του κτηρίου, όπως μαρτυρά ο πλήρως σωζόμενος λίθος AM 53 (Εικ. 52), θα υπήρχαν λίθοι αποτελούμενοι από δύο μέλη- μία τρίγλυφο συμφυή με μετόπη-, που ανήκουν δηλαδή στις κατηγορίες T-M ή M-T. Στον λίθο AM 53 η μεγάλου μεγέθους μετόπη (πλάτους 0.38) βρίσκεται στα δεξιά της τριγλύφου (T-M). Σύμφωνα με την τυπική διάρθρωση της δωρικής πρόσοψης, στη γωνία της ζωφόρου αναλογεί μία τρίγλυφος, επομένως ο λίθος αυτός θα ήταν σε κάθε περίπτωση τοποθετημένος στα «αριστερά» του θεατή.

Μετά το γωνιακό μέλος ακολουθεί λίθος που αρχίζει με τρίγλυφο, T-M ή M-T. Επάνω από τους αγελαίους κίονες θα ήταν δυνατόν να στηρίζονται οι λίθοι M-T-M με την τρίγλυφο να συνδέεται αξονικά με τον υποκείμενο κίονα. Με τη διάταξη αυτή το χαμηλό, ελαφρύ επιστύλιο ανακουφίζεται από την υπερκείμενη ζωφόρο, καθώς σηκώνει το μισό περίπου από το βάρος της. Ανάμεσά τους θα πρέπει να κατανεμηθούν πέντε μέλη T-M-T. Αυτού του είδους οι λίθοι δεν έχουν βρεθεί, θα μπορούσαν ωστόσο να προκύψουν από τη συνοχή μελών T-M και M-T.

Εφαρμόζοντας τη βασική αυτή λύση, με την εναλλαγή δηλαδή, λίθων M-T-M με λίθους T-M-T, δεν προκύπτουν μεμονωμένα τρίγλυφα ή μετόπες και δεν διαταράσσεται η ακολουθία των λίθων, που διαθέτουν όμοιο αριθμό μελών από κάποιον λίθο, που φέρει μικρότερο αριθμό μελών και εμφανίζεται μέσα στο διάζωμα σε τυχαία θέση. Η λύση αυτή πάντως δεν στερείται προβλημάτων. Ο αγελαίος λίθος AM 15, που διαθέτει δύο μέλη (T-M), περατούται στη μετόπη. Αυτό σημαίνει ότι δεν αποτελεί τμήμα λίθου T-M-T· συνεπώς ο αμέσως επόμενος λίθος αρχίζει με τρίγλυφο, ανήκει δηλαδή στις «δεξιόστροφες μετόπες» είτε στην κατηγορία T-M-T είτε στην T-M. Σε κάθε περίπτωση, με βάση την παραπάνω αλληλουχία, στον άξονα του κίονα δεν θα αντιστοιχούσε λίθος M-T-M. Η λύση μπορεί να δοθεί αν σε κάποιο σημείο του διαζώματος παρεμβληθεί λίθος, που έχει τον αρμό σε τυχαία θέση²⁰⁶. Με τον τρόπο αυτό ένας λίθος που περατούται σε μετόπη είναι δυνατόν να ακολουθείται από λίθο, που αρχίζει από μετόπη.

Φαίνεται επομένως ότι η κατανομή των λίθων στη ζωφόρο καθορίζεται από το διατεθειμένο από το λατομείο υλικό. Λίθοι τριγλύφου με τους πλάγιους αρμούς σε τυχαίες θέσεις απαντούν στο ναό του Ασκληπιού στη Λισό²⁰⁷ και στο πρότυλο του Διός στη Θάσο²⁰⁸. Στα σχέδια 3 και 4 φαίνονται οι δυνατές λύσεις. Με γραμμή κόκκινου χρώματος αποδίδονται οι αρμοί ώσεως των λίθων M-T-M και των υποθετικών λίθων T-M-T. Το μεταξόνιο διάστημα

²⁰⁵ Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο «Ο θριγκός».

²⁰⁶ Βλ. πιο πάνω, σελίδα 27.

²⁰⁷ Κανελλόπουλος 2019, 54

²⁰⁸ Grandjean, Kozelj και Salviat 2004, 202-3 εικ. 16-17

που προκύπτει στη γωνία και είναι μεγαλύτερο από το αγελαίο, δεν υποδεικνύει σε καμία περίπτωση ότι οι γωνιαίοι κίονες είχαν υποστεί διαστολή, αντίθετα η διαφορά αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι στις γωνίες τοποθετούνται, σύμφωνα με τη θεωρία²⁰⁹, οι μεγαλύτερες μετόπες, ώστε να μετριάσουν τη γωνιακή συναίρεση.

3.5. Οι δωρικοί κίονες

3.5.1. Περιγραφή των σπονδύλων

Ανάμεσα στο σωρό του οικοδομικού υλικού, που είχε παραμείνει στο χώρο μετά την κατεδάφιση του Προφήτη Ηλία, βρέθηκαν τρία τμήματα ραβδωμένων σπονδύλων, καθώς και τεμάχια ραβδώσεων²¹⁰. Οι σπόνδυλοι είναι κατασκευασμένοι από τον εγχώριο λευκόφαιο ασβεστόλιθο, που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή της ευθυντηρίας και των τοίχων του σηκού του αρχαϊκού ναού, καθώς και των μελών του ελληνιστικού θριγκού. Δεν στάθηκε εφικτό να διαπιστωθεί αν τον λίθο κάλυπτε κάποτε ένα προστατευτικό στρώμα κονιάματος. Η κατάσταση διατήρησής των σπονδύλων είναι πολύ πτωχή. Έχουν απωλέσει μέρος της μάζας τους και σώζονται με κατετμημένες τις άνω και κάτω έδρες τους- εξαιρείται ο λίθος AM 2, ο οποίος διατηρεί μεγάλο μέρος της εδραζόμενης επιφάνειάς του. Επιπλέον παρουσιάζουν διάφορες επιφανειακές φθορές με ρωγμές και αποκολλήσεις θραυσμάτων, ενώ σε όλες σχεδόν τις ραβδώσεις έχουν θραυσθεί μεγάλα τμήματα των ακμών.

Από τους σπονδύλους αποτυπώθηκαν και παρουσιάζονται αναλυτικά οι καλύτερα σωζόμενοι. Κάθε σπόνδυλος μετρήθηκε σε δύο τουλάχιστον στάθμες, κατά το δυνατόν πλησιέστερα στις επιφάνειες στις οποίες περατούται, και σε όσες ραβδώσεις ήταν εφικτή αξιόπιστη μέτρηση²¹¹. Η αποτύπωση της διατομής των ραβδώσεων έγινε με τομολήπτη. Για τη μέτρηση του πλάτους των ακμών και του μήκους των χορδών των ραβδώσεων χρησιμοποιήθηκε, παράλληλα με το υποδεκάμετρο, παχύμετρο με ακρίβεια ανάγνωσης 0-150 mm.

Οι σπόνδυλοι που δεν σώζουν το αρχικό τους ύψος, φέρουν αβαθείς ραβδώσεις, το βέλος των οποίων κυμαίνεται από 0.005 έως 0.008, που καταλήγουν σε ακμές πλάτους περί τα 0.002. Ο σπόνδυλος AM 2 έχει μέγιστο σωζόμενο ύψος 0.21. Το μήκος της χορδής κοντά στην άνω επιφάνεια του σπονδύλου είναι 0.056 στην ακμή της ράβδωσης. Οι αντίστοιχες διαστάσεις κοντά στη βάση του είναι 0.057 - 0.058. Ο σπόνδυλος είναι ραβδωμένος κατά ένα μέρος μόνον της περιφέρειάς του, από το οποίο διατηρούνται επτά ραβδώσεις. Το υπόλοιπο τμήμα του διαμορφώνει ελαφρώς κυλινδρικό, αρράβδωτο τομέα (Εικ. 53α, 53β). Ο σπόνδυλος AM 4 (Εικ. 54) διατηρείται μέχρι ύψους 0.38. Σώζει επτά ραβδώσεις μήκους 0.055 - 0.056 στην ακμή της ράβδωσης. Από τον σπόνδυλο AM 3 (Εικ. 55), που σώζεται σε

²⁰⁹ Gruben 2000, 53, 278

²¹⁰ Αραπογιάννη 2010, 249, 254· Αραπογιάννη 2017, 7.

²¹¹ Οι μεγάλες φθορές από θραύση στις ακμές επέτρεψαν τη μέτρηση σε λίγες θέσεις του μήκους των ραβδώσεων.

ύψος 0.15, διατηρούνται τα $\frac{2}{3}$ περίπου της περιφέρειάς του με 11 συνολικά ραβδώσεις μήκους 0.051 - 0.0515²¹² στην ακμή της ράβδωσης.

3.5.2. Αποκλίσεις από το ευθύγραμμο κυλινδρικό σχήμα

Δεν είναι δυνατόν να μελετήσει κανείς κίονες δίχως να αναφερθεί στις εκλεπτύνσεις. Οι σπόνδυλοι από την Άνω Μέλπεια δεν σώζονται κατά χώραν. Συνεπώς δεν θα μας απασχολήσουν οι ακανονιστίες που απορρέουν από τη συνεργασία του στύλου με τον στυλοβάτη ή τον σηκό, όπως λόγου χάριν η κλίση των κίωνων προς τον σηκό ή η κλίση τους σε σχέση με τον στυλοβάτη, αλλά θα περιορισθούμε στη διερεύνηση των τιμών της μείωσης και της έντασης.

Η μείωση είναι ένα μόνιμο γνώρισμα των αρχαίων κίωνων ακόμα και των μεμονωμένων²¹³. Υπαγορεύεται από την προφανή στατική αρχή ενίσχυσης του στηρίγματος, όπως στη φύση και αποσκοπεί στο να διορθωθεί η εντύπωση της μεγέθυνσης του κίονος προς τα άνω²¹⁴. Μετρούν τη μείωση ως λόγο της διαφοράς των διαμέτρων των δύο βάσεων προς την διάμετρο της κάτω βάσεως: $M = (\Delta - \delta) : \Delta$ ²¹⁵.

Η ύπαρξη μείωσης στους κίονες πιστοποιείται, όπως είδαμε, από τον σπόνδυλο AM 2. Ο σπόνδυλος AM 4, παρόλο που διατηρείται επί ικανού ύψους, 0.38, δεν επιτρέπει να διαπιστώσουμε αν η διατομή του ελαττώνεται προς τα άνω, αν έχει δηλαδή σχεδιασθεί με μείωση, καθώς οι πάνω και κάτω διάμετροί του λόγω των αποκρουσμένων επιφανειών τους δεν είναι μετρήσιμες. Επιπλέον, δεν είναι εφικτό να μετρηθεί το μήκος των ραβδώσεων κοντά στην άνω βάση του σπονδύλου, και επομένως, να υπολογισθεί εμμέσως η άνω διάμετρός του, αφού αυτές έχουν σε μεγάλο βαθμό αποκολληθεί.

Η ένταση εμφανίζεται στους αρχαϊκούς ναούς, πολύ ισχυρή, μικραίνοντας αισθητά κατά τα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια, και εξακολουθεί να υπάρχει και κατά την ρωμαϊκή περίοδο²¹⁶. Δεν έχουν όλοι οι δωρικοί κίονες ένταση, σε ορισμένες περιπτώσεις παραλείπεται. Αν υπάρχει ένταση οι υποκείμενοι σπόνδυλοι έχουν μικρότερη μείωση από τους υπερκειμένους, ο λόγος δηλαδή της μείωσης του σπονδύλου προς το ύψος του, αυξάνει από το κάτω προς το άνω μέρος του κίονα²¹⁷. Αυτό σημαίνει ότι για να διαπιστωθεί η ύπαρξη της έντασης, δεν είναι απαραίτητο να διατηρείται το σύνολο των σπονδύλων ενός κίονος, αρκεί να σώζονται δύο τουλάχιστον σπόνδυλοι από αυτόν.

Παρ' όλα αυτά, ακόμη και αν γινόταν δεκτό ότι το υλικό, το οποίο διαθέτουμε, προέρχεται από έναν μόνο κίονα, δεν επιτρέπει λόγω της κατάστασης διατήρησής του, να υπολογισθεί η μείωση ανά μονάδα ύψους σε κάθε σπόνδυλο και επομένως να πιστοποιηθεί η ύπαρξη ή μη

²¹² Σε μία εκ των ραβδώσεων μετρήθηκε μήκος 0.054 στην ακμή της.

²¹³ Ζάμπας 1998, 59.

²¹⁴ Ζάμπας 1998, 11 με σχετική βιβλιογραφία.

²¹⁵ Μπούρας 1999, 201.

²¹⁶ Coulton 1977, 110.

²¹⁷ Ρωμαίος 1952, 8· Pakkannen 1997, 344· Ζάμπας 1998, 72

εντάσεως στους κίονες. Οπωσδήποτε, σε πολλά κτήρια της ελληνιστικής περιόδου²¹⁸ έχει διαπιστωθεί ένταση²¹⁹, αν και πολύ περιορισμένη (Πίν. 5)· πρόκειται συνήθως για μία ελαφρά εξόγκωση με τιμές 4 - 23 χιλιοστά²²⁰ και μέγιστη κυρτότητα στο μέσον του κορμού²²¹.

3.5.3. Ένταξη των σπονδύλων σε θεωρητικό κίονα

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε με αφετηρία τα μετρητικά δεδομένα των σωζομένων σπονδύλων να προσεγγίσουμε το μέγεθος της άνω και κάτω διαμέτρου, καθώς και το ύψος των κίωνων. Επικουρικά θα χρησιμοποιηθούν τα συμπεράσματα, τα οποία θα προκύψουν από τη σύγκριση αναλογιών δωρικών κίωνων της ελληνιστικής περιόδου. Η χρονολόγηση του κίονα της Άνω Μέλπειας στην περίοδο αυτή βασίζεται ελλείψει άλλων στοιχείων²²² στο γεγονός ότι οι μικρού μεγέθους σπόνδυλοι είναι στην ίδια γενική τάξη μεγέθους με τον ελαφρύ θριγκό, με τον οποίο βρέθηκαν στο ίδιο συμφραστικό πλαίσιο, εντοιχισμένοι δηλαδή στο εξωκκλήσι του προφήτη Ηλία.

Η διάμετρος των σπονδύλων, εφόσον πουθενά δεν συναντήθηκε μία πλήρης έδρα, μπορεί να υπολογισθεί από τα μήκη των χορδών των ραβδώσεων και όχι από άμεση μέτρηση. Αν γίνει δεκτό ότι οι 11 χορδές των ραβδώσεων του σπονδύλου AM 3 είναι οι 11 από τις 20 πλευρές ενός κανονικού εικοσαπλεύρου²²³, το μήκος της διαμέτρου του περιγεγραμμένου στο εικοσάπλευρο κύκλου μπορεί να υπολογισθεί από τον λόγο του μήκους της χορδής προς το ημίτονο 9° , $0.0516:1.5643 = 0.33$. Με τον ίδιο τρόπο η άνω διάμετρος του σπονδύλου AM 2 υπολογίζεται σε 0.3675 και στην κάτω έδρα του σε 0.358, και του AM 4 σε 0.3548.

Οι πιο πάνω τιμές μπορούν να θεωρηθούν μερικά χιλιοστά μεγαλύτερες, τόσο επειδή οι ραβδώσεις είναι φθαρμένες, όσο και επειδή τα μήκη των χορδών του ίδιου κίονα δεν παρουσιάζουν απόλυτη ομοιομορφία²²⁴. Κατά συνέπεια η εφαρμογή των πιο πάνω τύπων στον υπό εξέταση ναό αποτελεί ίσως μεθοδολογική ανακρίβεια. Επειδή όμως ο κίονας της Άνω Μέλπειας είναι μικρός, οπότε δεν χωρούν μεγάλες διαφορές σε τόσο μικρά στοιχεία, μπορούν οι πιο πάνω τιμές να γίνουν αποδεκτές ως ορθές.

²¹⁸ Το πιο γνωστό παράδειγμα του 3ου αιώνα με ένταση στους κίονες είναι ο ναός του Απόλλωνος στα Δίδυμα, όπου βρέθηκε το εργοταξιακό σχέδιο με τη μέθοδο χάραξης της καμπύλης (Bankel και Haselberger 1999, 29 εικ. 1.32· Hellmann 2003, 36 εικ. 6· Corso 2016, 57).

²¹⁹ Αναφορικά με την ένταση, αξίζει να επισημανθεί ότι η μετάβαση από την ύστερη κλασική περίοδο στην ελληνιστική δεν αποτελεί ορόσημο, καθώς δεν υπάρχουν αλλαγές, η εξέλιξη είναι μάλλον συνεχής. (Sioumpara 2011, 50· για την ύπαρξη έντασης σε μνημεία της Πελοποννήσου του 4ου αιώνα και τη χάραξη της καμπύλης της, βλ. Pakkanen 1997, 326-32, 334-44).

²²⁰ Hellmann 2003, 44· Κυριάκη 2012, 60

²²¹ Sioumpara 2011, 51

²²² Δεν έχουν βρεθεί κιονόκρανα, οι διάφορες μορφές των οποίων θα συνιστούσαν χρονολογικά κριτήρια.

²²³ Αυτός είναι ο συνήθης αριθμός ραβδώσεων των δωρικών κίωνων (Lawrence 1983, 126· Μπούρας 1999, 203).

²²⁴ Απόλυτη ισότητα ανάμεσα σε ραβδώσεις του ίδιου κίονα απαντά μόνο στα επιφανέστερα μνημεία της κλασικής εποχής (Κανελλόπουλος 1996, 14 με σχετική βιβλιογραφία).

Τα άκρα του κίονα δεν είναι γνωστά· η ανώτατη χορδή, αυτή κοντά στο κιονόκρανο, μπορεί να είναι 0.0516 ή μικρότερη. Αντίστοιχα, η χορδή στη βάση του κίονα μπορεί να είναι 0.058 και μεγαλύτερη. Με την παραδοχή ότι ο σπόνδυλος με τη μικρότερη κάτω διάμετρο (ΑΜ 3) προέρχεται πιθανόν από το ανώτερο τμήμα του κίονα και με αφετηρία τιμές μείωσης είναι εφικτό να υπολογισθεί κατά προσέγγιση η κάτω διάμετρος.

Από την ανάγνωση του πίνακα 2 γίνεται αντιληπτό ότι η μείωση είναι μεγαλύτερη κατά την αρχαϊκή περίοδο και μικραίνει συνεχώς στα μεταγενέστερα κλασικά και ελληνιστικά μνημεία. Έτσι στον αρχαϊκό ναό του Απόλλωνος Κορίνθου η μείωση αντιστοιχεί σε 0.251, στο Σούνιο 0.2363 και στη Νεμέα 0.1957. Πιο αναλυτικά, κατά την Περίκλεια εποχή οι τιμές της μείωσης κυμαίνονται μεταξύ 0.213 και 0.236. Τον 4ο αιώνα η μείωση φθάνει το 0.20 ακόμα και το 0.23, ενώ στη διάρκεια του 3ου αιώνα κυριαρχεί η αναλογία μεταξύ των τιμών 0.17 και 0.19.

Η αλλαγή όμως αυτή της μειώσεως δεν είναι πάντοτε αλάνθαστο χρονολογικό τεκμήριο, καθώς καταγράφονται παραδείγματα που αποτελούν εξαίρεση στη εξέλιξη των αναλογιών, όπως ο ναός του Ασκληπιού στην Επίδαυρο ή η Αγορά των Ιταλών στη Δήλο, που εμφανίζονται να έχουν συντηρητικές διαθέσεις. Ως αποτέλεσμα, με μέγιστη τιμή άνω διαμέτρου ~0.33 και για τιμές μείωσης 0.17 - 0.19, η θεωρητική, ακαδημαϊκή κάτω διάμετρος του κίονα αντιστοιχεί σε ~0.39 - 0.40.

Η εξεύρεση του ύψους των κίωνων είναι επίσης προβληματική, αφού από τους διασωθέντες σπονδύλους δεν μπορεί να ανασυντεθεί ένας ολόκληρος κίονας. Έτσι για τον υπολογισμό του θα στηριχθούμε στις ισχύουσες για την εποχή αναλογίες του ύψους του κίονα προς το ύψος του θριγκού, καθώς και του ύψους του κίονα προς την κάτω διάμετρο.

Κατά την εξέταση των αναλογιών, που παρατίθενται στον πίνακα 4 παρατηρείται ότι τα αρχαϊκά οικοδομήματα έχουν πολύ βαρύ θριγκό, με τη μεταβολή προς περισσότερο ελαφρύ θριγκό να συντελείται στα περικόλεια μνημεία συμπεριλαμβανομένου του ναού του Απόλλωνα στη Δήλο, που είναι επίσης αθηναϊκό μνημείο (επισημαίνονται με κόκκινο χρώμα). Στην εποχή που εξετάζουμε κυριαρχούν αναλογίες από 3.30:1 έως 4:1. Αν αυτές εφαρμοσθούν στο υπό εξέταση αρχιτεκτονικό υλικό τότε με ύψος θριγκού 0.76, το ύψος του κίονα θα κυμαινόταν από 2.50 έως 3.00. Το ίδιο περίπου αποτέλεσμα προκύπτει και από τη συγκριτική παρουσίαση του λόγου του ύψους του κίονα προς την κάτω διάμετρο (Πίν. 5), που αντιστοιχεί σε 6:1 - 7:1 οδηγώντας σε ύψη κίονα 2.40 - 2.80. Η απόκλιση στις τιμές, και στις δύο περιπτώσεις που εξετάστηκαν, είναι πολύ μεγάλη και δεν επιτρέπει να καταλήξουμε σε ασφαλή συμπεράσματα. Στη συνέχεια θα δειχθεί²²⁵ ότι ο θριγκός είναι βαρύς σε σχέση με τον κίονα (λόγος κάτω διαμέτρου:πλάτος τριγλύφου), έτσι με συνεκτίμηση και της παραμέτρου αυτής θα προτιμηθεί χαμηλότερος κίονας, με ύψος δηλαδή που προσδιορίζεται σε περίπου 2.48 ή 6.2 κάτω διαμέτρους, ίσο με 3.30 φορές το ύψος του θριγκού.

²²⁵ Βλ. σελίδες 47-8 στην παρούσα εργασία.

Ως αποτέλεσμα, η ένταξη των σπονδύλων εξετάζεται σε θεωρητικό κορμό κίονα συγκεκριμένων χαρακτηριστικών: για το συνολικό ύψος του κίονα έγινε δεκτή η τιμή 2.48, για την άνω διάμετρο δεχόμαστε το μέγεθος 0.33 και για την κάτω διάμετρο τις τιμές 0.39 - 0.40. Αν και είναι πολύ πιθανό οι σφόνδυλοι να προέρχονται από διαφορετικούς κίονες, η μελέτη προσανατολίστηκε σε συμβατική ένταξή τους σε έναν: ο σφόνδυλος ΑΜ 3 μπορεί να αποκατασταθεί κοντά στο κιονόκρανο, οι ΑΜ 2 και ΑΜ 4 καταλαμβάνουν χαμηλότερες θέσεις (Σχ. 7).

Τα μετρητικά δεδομένα των σπονδύλων δεν επιτρέπουν περαιτέρω ακρίβεια, παρέχεται όμως η δυνατότητα κατά προσέγγιση προσδιορισμού των αρχικών τιμών των κίωνων. Αναπόφευκτα έγιναν παραδοχές σε επιμέρους στοιχεία, δεν αποκλείονται επίσης διαφοροποιήσεις μερικών εκατοστών, οι διαστάσεις όμως των κίωνων πρέπει να βρίσκονταν σε αυτήν την τάξη μεγέθους.

3.5.4. Το κιονόκρανο

Από τα κιονόκρανα δεν έχει εντοπισθεί ακόμα ούτε ένα θραύσμα. Η περίπτωση να ήταν ξύλινα θα πρέπει να αποκλεισθεί, καθώς μεικτές κατασκευές εμφανίζονται μέχρι τις αρχές του 5ου αιώνα²²⁶. Οι διαστάσεις του θεωρητικού ακαδημαϊκού κιονοκράνου μπορούν να αποκατασταθούν από τη συνεργασία του άβακα με άλλα δομικά στοιχεία του προστώου.

Στον πίνακα 1 δείχνεται κατά τρόπο συστηματικό ότι ο λόγος του πλάτους του άβακα προς την κάτω διάμετρο μειώνεται προοδευτικά με την πάροδο του χρόνου πλησιάζοντας τον αριθμό 1. Κατά τη διάρκεια του 6ου αιώνα κυριαρχεί η αναλογία μεταξύ των τιμών 1.4:1 - 1.3:1. Το πρώτο μισό του 5ου αιώνα (Αφαία, δεύτερος ναός του Απόλλωνα στη Δήλο, Ολυμπία ναός του Διός) η ίδια αναλογία φθάνει το 1.2:1. Στην Περίκλεια εποχή ο λόγος αυτός δεν ανεβαίνει επάνω από το 1.09, ενώ το ίδιο εξακολουθεί να ισχύει σε ολόκληρο τον 4ο αιώνα²²⁷. Κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου κυριαρχούν αναλογίες, που κυμαίνονται μεταξύ 1.03:1 - 1.036:1.

Έτσι, με κίονα του οποίου η κάτω διάμετρος μετρούσε ~0.40, το πλάτος του άβακα κυμαίνεται μεταξύ 0.412 - 0.414. Οι ίδιες περίπου διαστάσεις προκύπτουν από τη συνεργασία του άβακα με το επιστύλιο. Το πλάτος του επιστυλίου ισούται με 0.345. Αν γίνει δεκτό ότι οι εξωτερικές πλευρές του άβακα απείχαν κατά 0.03 - 0.04 από την κάθε ακμή του επιστυλίου, το πλάτος του άβακα υπολογίζεται σε ~ 0.41 - 0.42. Σύμφωνα με τα παραπάνω μπορεί να αποκατασταθεί ένα θεωρητικό ακαδημαϊκό κιονόκρανο με πλάτος άβακα 0.41-0.42, και ευθειογενή εχίνο που διαμορφώνει μικρή κυρτότητα στο σημείο επαφής με τον άβακα, στοιχεία που χαρακτηρίζουν τα κιονόκρανα της ελληνιστικής εποχής²²⁸.

²²⁶ Βλ. σ. 31 στην παρούσα εργασία.

²²⁷ Coulton 1979, 120-22

²²⁸ Για την εξέλιξη της μορφής του δωρικού κιονοκράνου βλ. Κυριάκη 2012, 54 σ. 338 με σχετική βιβλιογραφία.

3.5.5. Τεχνολογία. Κατακόρυφη σύνδεση και συνάρμωση των σπονδύλων των κίωνων.

Από το διαθέσιμο υλικό μόνον ο σπόνδυλος AM 2 διατηρεί σχεδόν ακέραιη την κάτω έδρα του, από την οποία όμως απουσιάζει τόσο η αναθύρωση όσο και η εντορμία εμπολίου ή η φωλεά γόμφου. Οι σπόνδυλοι είναι μικρού μεγέθους, οπότε η ακριβής κέντρωσή τους θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί με το χέρι, ωστόσο θα πρέπει να αποκλεισθεί η χρήση της περιστροφικής μεθόδου. Όμως, κατά ποιόν άλλον τρόπο θα ήταν δυνατή η επίτευξη ενός τέλει αρμού μεταξύ των σπονδύλων; Θα ήταν η αρμογή τους αμελής, όπως συμβαίνει στους αρμούς ώσεως των λίθων του θριγκού²²⁹; Οπωσδήποτε, υπάρχει διχογνωμία ανάμεσα στους ερευνητές σχετικά με το αν πράγματι εφαρμόσθηκε ή όχι από τους αρχαίους αρχιτέκτονες η περιστροφική μέθοδος. Στους υποστηρικτές της θεωρίας συγκαταλέγονται οι: E. Dodwell, L. v. Klenze, J. Hoffer, F. C. Penrose, A. Choisy, J. Durm, A. Ορλάνδος, Μ. Κορρές, στους δε αρνητές οι: A. Paccard, K. Bötticher, A. Michaelis, W. B. Dinsmoor, G. Gruben²³⁰.

3.6. Στοιχεία για τη στέγη

3.6.1. Το οριζόντιο γείσο

Από τα σωζόμενα μέλη του οριζόντιου γείσου, μόνον οι λίθοι AM 14, 33, 40, 68 διατηρούν μέρος της οπίσθιας όψης τους και στο τμήμα αυτό με εξαίρεση τον λίθο AM 68 δεν έχουν βρεθεί δοκοθήκες. Στην πίσω πλευρά του εν λόγω λίθου υπάρχει εγκοπή με βάθος 0.04 - 0.045 και σωζόμενο πλάτος 0.158 (Εικ. 56). Δεν είναι σαφές ωστόσο, αν αυτή προοριζόταν για την εμβολή δοκού ή αν διαμορφώθηκε έτσι ώστε να διευκολύνει την αρμογή του γεισοπλίνθου με άλλο στοιχείο.

Στα σχέδια 5 και 6 η τομή της στέγης αποκαθίσταται εναλλακτικά με γεισοπλίνθους που φέρουν εγκοπή, η οποία λειτουργεί ως φωλεά δοκού και με γεισοπλίνθους, που δεν διαθέτουν δοκοθήκη στο οπίσθιο τμήμα τους. Αν η εγκοπή σχετίζεται με το φορέα της στέγης (Σχ. 5), οι δοκοί θα εμβάλλονταν στο γείσο. Δεν είναι ωστόσο επιθυμητό, τα κεκλιμένα ξύλα να σταματούν στα γείσα. Οι γεισοπλίνθοι δεν είναι γομφωμένοι, επιπλέον έχουν μικρό ύψος-πρόκειται για στοιχεία, που μπορούν να μετακινηθούν με το χέρι- και οι πλάγιες δυνάμεις από τα ξύλα θα τους εξωθούσαν. Στην περίπτωση αυτή μεταξύ γείσου και δοκού παρεμβάλλεται μία μηκίδα που παραλαμβάνει τις ωθήσεις.

Αν η εγκοπή ήταν μασχαλιαία, αν διευκόλυνε δηλαδή την πλοκή των στοιχείων στη στρώση του γείσου²³¹, τότε- όπως φανερώνει και το μειωμένο πάχος του θριγκού στο ύψος

²²⁹ Σπόνδυλοι χωρίς εμπολία ή γόμφους συνηθίζονται σε μνημεία της Νάξου· οι κίονες του ναού του Μιούντος δεν διαθέτουν επίσης φωλεές γόμφων (Κορρές 1992, 32 σ. 49 με σχετική βιβλιογραφία).

²³⁰ Κορρές 1992, 25 με σχετική βιβλιογραφία.

²³¹ Βέβαια στην περίπτωση αυτή θα υπήρχαν και οι ανάλογοι σύνδεσμοι για τη στερέωσή τους, ωστόσο όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη συνδέσμων στους γεισοπλίνθους.

του τριγλύφου και του γείσου (πάχος επιστυλίου 0.345· πάχος τριγλύφου 0.19 - 0.20 και πάχος γείσου 0.23)- η είσοδος της ξυλοκατασκευής της στέγης θα γινόταν στη θέση των αντιθημάτων (Σχ. 6). Δεν έχουν εντοπισθεί στο χώρο λίθοι του αντιθήματος. Εκτός αυτού από τα μέλη της στρώσης αυτής απουσιάζουν τα απαραίτητα στοιχεία σύνδεσης προς την κατεύθυνση του αντιθήματος, συνεπώς θα μπορούσε να αποκατασταθεί ένα ξύλινο αντίθημα πίσω από τη ζωφόρο^{232 233} και μία μηκίδα, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, πίσω από το γείσο. Σε αυτή την περίπτωση το αντίθημα θα λειτουργούσε και ως ξυλοδεσιά εξασφαλίζοντας τη διαφραγματική λειτουργία των φερόντων στοιχείων του θριγκού, που στερούνται κατακόρυφης στερέωσης²³⁴, δημιουργώντας έτσι ένα σύνολο ικανό να αντέχει σε στατικές και δυναμικές καταπονήσεις. Οι κεκλιμένοι αμείβοντες (σφηκίσκοι) θα εδράζονταν απευθείας στη μηκίδα πίσω από το γείσο και δεν θα ήταν στερεωμένοι σε οριζόντιους ελκυστήρες, καθώς μετά την κλασική εποχή οι στέγες στερούνται οριζόντιων ζευκτών, όπως συμβαίνει στη Στοά στον Ωρωπό (Εικ. 57) και στη Στοά J της Σαμοθράκης (Εικ. 58).

3.6.2. Η κλίση της στέγης

Για την κλίση της στέγης ως προς την οριζόντιο, η μόνη πληροφορία παρέχεται από τον γωνιαίο γεισόπλινθο AM 59²³⁵. Η ελάχιστη κλίση που πιστοποιήθηκε, είναι 7°, η δε μέγιστη υπολείπεται ελαφρώς των 9°. Δεν αποκλείεται ωστόσο να είναι λίγο μεγαλύτερη, 9 ίσως και 10 μοίρες, επειδή η εκτεταμένη φθορά του λίθου δεν επέτρεψε λεπτομερείς μετρήσεις²³⁶.

Η πολύ χαμηλή κλίση της στέγης εντυπωσιάζει, βρίσκεται πάντως σε συνάρτηση με την εποχή του οικοδομήματος. Ο περίτερος ναός στα Κιόνια της Λακωνίας, ο οποίος ανάγεται στον 2ο αιώνα έχει επίσης χαμηλή κλίση στέγης, 11°, ενώ στη στοά της Πριήνης που χρονολογείται στο τρίτο τέταρτο του 2ου αιώνα η κλίση της στέγης είναι μόνον 4.5 μοίρες. Και μόνον από τη μικρή κλίση του αετώματος, προδίδεται ότι το ελληνιστικό οικοδόμημα στην Άνω Μέλπεια ήταν ευρυμέτωπο: η χαμηλή κλίση θα μπορούσε να αποδοθεί σε ανάγκη για ελάφρυνση του αξονικού επιστυλίου, καθώς αυτό ανοιγόταν στο μήκος τριών τριγλύφων και τριών μετοπών.

²³² Οι προσόψεις του διαζώματος δεν φέρουν στην πάνω επιφάνειά τους συνδέσμους για σύνδεση με το αντίθημα, το μικρό όμως πλάτος των λίθων - προσόψεων είναι απόδειξη για το διπλό κατά πλάτος διάζωμα.

²³³ Ξύλινο αντίθημα πίσω από τη ζωφόρο υπήρχε στη στοά, που αποκαλύφθηκε στην ακρόπολη της Θεισάας (Mattern 2012, 107).

²³⁴ Βλ. πιο πάνω σελίδα 29.

²³⁵ Βλ. σχετικά στο υποκεφάλαιο «Ο θριγκός» της παρούσας εργασίας.

²³⁶ Η γωνιομέτρηση πραγματοποιήθηκε εφαρμόζοντας από ένα άκαμπτο γραμμικό στοιχείο στην κάτω έδρα του λίθου και στην άνω κεκλιμένη παρειά του, έτσι ώστε να σχηματίσουν γωνία. Η κάτω παρειά είναι σχετικά καλά διατηρημένη, η πρόκληση ήταν να εντοπισθούν τρία τουλάχιστον σημεία, τα καλύτερα σωζόμενα, στην άνω έδρα. Αυτά βρέθηκαν σε «νεύρα» του ασβεστόλιθου, δηλαδή λευκές ίνες, οι οποίες συνήθως δεν διαβρώνονται και δίνουν μία εικόνα της αρχικής επιφάνειας. Για τη μέτρηση του λίθου, πολύτιμη υπήρξε η βοήθεια του αρχιτέκτονος Δημητρίου Μπάρτζη. Για την συμβολή του αυτή, καθώς και για την παροχή βιβλιογραφίας στις δύσκολες συνθήκες, που προκάλεσε η πανδημία, τον ευχαριστώ ολόψυχα.

3.6.3. Η κεράμωση

Δεν έχουν βρεθεί κεραμίδες που να ανάγονται στην ελληνιστική περίοδο και να μπορούν επομένως να αποδοθούν στη δεύτερη οικοδομική φάση του ιερού. Στην αποκατάσταση (Σχ. 5 και 6) η επιλογή της λακωνικού τύπου κεράμωσης για την κάλυψη της στέγης δεν είναι τελείως υποθετική. Αποκαλύπτεται αφενός από τη χαμηλή κλίση της στέγης και αφετέρου από την απουσία ήλων ή βόθρων ήλων στους σωζόμενους γεισοπλίνθους για τη στερέωση στρωτήρων κεράμων.

Οι λακωνικές κέραμοι λόγω της γεωμετρίας τους²³⁷ δεν γομφώνονται, απλώς τοποθετούνται στο σανίδωμα, αφού παρεμβληθεί η δόρωση. Ο τρόπος αυτός τοποθέτησης των κεράμων καθορίζει την κλίση της στέγης· επειδή αυτές μπορεί να γλιστρήσουν, είναι προτιμότερο να συνδυάζονται με στέγη που έχει χαμηλή κλίση. Σε αυτή την περίπτωση όμως το βρόχινο νερό μπορεί να εισχωρήσει ευκολότερα στο κατάστρωμα της στέγης. Για να αποφευχθεί αυτό, η υποκείμενη κέραμος καλύπτεται επί μεγαλύτερου μήκους από τον υπερκείμενο καλυπτήρα. Οι σωζόμενοι γεισοπλίνθοι δεν διαθέτουν κλίση της επάνω επιφάνειάς τους. Στην επιφάνεια αυτή οι ηγεμόνες στρωτήρες θα εδράζονταν με την υποστήριξη τριγωνικών ή τραπεζιόσχημων παρεμβλημάτων.

²³⁷ Το λακωνικά κεραμίδα έχουν καλυπτήρες τομής ημικυκλικής, που στενεύουν στο ένα άκρο τους, έχουν δηλαδή κωνικό σχήμα, και στρωτήρες ελαφρώς κοίλους (Μπούρας 1999, 136· Sapirstein 2008, 337-8).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

4. Η εφαρμογή του ελληνιστικού θριγκού στο πτερό του αρχαϊκού ναού. Γενικά συμπεράσματα.

Η θέση στην οποία βρέθηκαν τα μέλη του θριγκού, εντοιχισμένα σε δεύτερη χρήση στο εξωκκλήσι του Προφήτη Ηλία, δεν επιτρέπει να επιβεβαιώσουμε αλλά ούτε και να απορρίψουμε τη σύνδεση τους με το ναό. Δεν μπορούμε ωστόσο να παραβλέψουμε το γεγονός ότι τα μεταξόνια, που υπολογίστηκαν από τα κατά χώραν στοιχεία του ναού (από 1.79 έως 1.818 στις όψεις και από 1.5746 έως 1.5854 στις μακρές πλευρές), συμφωνούν προς τα μετρούμενα από τα σωζόμενα μέλη του θριγκού (από 1.81 έως 1.82 στα μεταξόνια διαστήματα με τις μεγάλες μετόπες και από 1.57 - 1.58 στα αντίστοιχα με τις μικρές). Είναι επομένως δόκιμο να εφαρμόσουμε τον ελληνιστικό θριγκό στο πτερό του αρχαϊκού ναού. Από τα μήκη των μεταξονίων γίνεται αντιληπτό ότι οι λίθοι του διαζώματος που διαθέτουν μεγάλες μετόπες θα πρέπει να αποκατασταθούν στις όψεις²³⁸ του ναού, ενώ αυτοί με τις μικρότερου μεγέθους μετόπες στις μακρές πλευρές του.

Σε εξάστυλη πρόσοψη με τρεις περιόδους τριγλύφου ανά μεταξόνιο διάστημα αντιστοιχούν 15 τρίγλυφα και 14 μετόπες. Αν γίνει δεκτό ως πλάτος των τριγλύφων το πάγιο 0.24 και ως πλάτος μετόπης το 0.36 - 0.38, δηλαδή το μέγεθος των μετρίως πλατιών μετοπών, το μήκος του διαζώματος στις όψεις του κτηρίου θα ήταν ίσο με $(15 \text{ τρ.} \times 0.24) + (14 \text{ μετ.} \times 0.36 - 0.38) = 9.40$. Αν ληφθεί υπόψιν αφενός ότι η κατακόρυφος της έξω ακμής του γωνιακού επιστυλίου βρίσκεται συνήθως κατά μερικά εκατοστά, από 4 έως 5, εσωτερικά του εξωτερικού άκρου του άβακα του γωνιαίου κίονα και αφετέρου ότι το άκρο της διαμέτρου του κίονα απέχει, όπως είδαμε, από την ακμή του στυλοβάτη κατά 2 - 4 εκατοστά, το γωνιακό τρίγλυφο παρουσιάζει απόκλιση από τη γωνία του επιστυλίου κατά 0.055 - 0.065. Το ίδιο περίπου μέγεθος προκύπτει και από την εφαρμογή του κανόνα για την εύρεση της γωνιαίας συστολής²³⁹ (πάχος επιστυλίου - πλάτος τριγλύφου):2 = 0.0525.

Ο βαθμός της γωνιακής συστολής είναι σχεδόν μηδαμινός²⁴⁰, ώστε δεν θα εφαρμόσθηκε συνίχιση των γωνιακών κίωνων. Η εξισορρόπηση του προβλήματος είναι δυνατόν να επιτευχθεί μέσα στην ίδια τη ζωφόρο με τη διαπλάτυνση των γωνιακών μετοπών²⁴¹ κατά 2 εκατοστά περίπου η καθεμία, $0.36 - 0.38 + 0.02 = 0.38 - 0.40$. Έτσι στις γωνίες των στενών όψεων του ναού μπορούν να αποδοθούν οι μεγάλοι μεγέθους μετόπες, οι οποίοι πράγματι

²³⁸ Οι μεγαλύτερες διαστάσεις επιφυλάσσονταν στην πρόσοψη του ναού και στις στενές εν γένει πλευρές χάριν έμφασης (Ρωμαιοί 1957, 140).

²³⁹ Gruben 2000, 54

²⁴⁰ Η αμελητέα γωνιακή συμπίκνωση οφείλεται στο ιδιαίτερα μεγάλο πλάτος των τριγλύφων (λόγος κάτω διάμετρος:πλάτος τριγλύφου, 1.66:1). Η παράβλεψη του τυπικού μετρολογικού κανόνα, κάτω διάμετρος ίση περίπου με 2 πλάτη τριγλύφου ή πιο σωστά, αφού υπάρχουν τρία τρίγλυφα σε κάθε μεταξόνιο, 2.2 πλάτη τριγλύφου, απαλλάσσει τον αρχιτέκτονα από το πιο μεγάλο πρόβλημα στο δωρικό ρυθμό.

²⁴¹ Θα ήταν δυνατόν πάντως, εκτός από τη λύση της διευρυμένης γωνιακής μετόπης, να έχουν αντιμετωπίσει το δωρικό πρόβλημα του γωνιακού τριγλύφου με προοδευτική μικρή διεύρυνση των μετοπών, όπως μαρτυρούν οι διαβαθμίσεις στα πλάτη των μεγάλων μετοπών, 0.383, 0.381, 0.385, 0.397, 0.40, και των μικρών, 0.30, 0.31, 0.33.

φέρουν στοιχεία με τις πιο πάνω διαστάσεις. Ως αποτέλεσμα, τα μεταξόνια των όψεων αντιστοιχούν σε ~1.82 (Σχ. 7).

Το μήκος των παρά πλευρων, μακρών όψεων του κτιρίου καλύπτεται από τις μικρότερες μετόπες, πλάτους 0.30 - 0.33. Σύμφωνα με τα πιο πάνω αναφερόμενα, οι μεγαλύτερες από αυτές θα τοποθετηθούν στις γωνίες, ώστε να απαλειφθεί η γωνιακή συναίρεση, και οι μικρότερες στα αγελαία διαστήματα των κίωνων²⁴². Επομένως, με περίοδο τριγλύφου (μήκος τριγλύφου+ μήκος μετόπης) ίση με 0.52 - 0.53, σε μήκος στυλοβάτη 21.03 - 21.09, αντιστοιχούν 13 μεταξόνια διαστήματα με μέσο μήκος 1.58 - 1.59. Στην περίπτωση αυτή η λύση, που ικανοποιεί την κανονικότητα για τα στοιχεία του διαζώματος είναι τελικά αυτή με τους 14 κίονες στις μακρές πλευρές (Σχ. 8).

Η αρχιτεκτονική σύνθεση, που προκύπτει με την απόδοση στην ανωδομή του αρχαϊκού ναού του ενσωματωμένου σε δεύτερη χρήση στο σύγχρονο ναύδριο αρχιτεκτονικού υλικού, παρουσιάζει ορισμένες αδυναμίες, όπως υπερβολική αραιοστυλία, τρεις περιόδους τριγλύφου στα μεταξόνια περίπτερου ναού, μεγάλο σε σχέση με την κάτω διάμετρο πλάτος τριγλύφου και χαμηλή κλίση στέγης. Τα ζητήματα αυτά θα εξετάσουμε στη συνέχεια αναλυτικά και θα επιχειρήσουμε να καταλήξουμε σε μία ικανοποιητική ερμηνεία.

Η αναλογική διαστύλωση με μεταξόνιο ίσο με ~1.82 και κάτω διάμετρο 0.39 - 0.40 (4.55:1) είναι πολύ μεγάλη για ναό. Πράγματι, συγκρίσεις με μνημεία, που έχουν επίσης τρεις τριγλύφους ανά μεταξόνιο, υποδεικνύουν ότι ο ναός στην Άνω Μέλπεια είναι εξαιρετικά αραιόστυλος. Ο λόγος του μεταξονίου προς την κάτω διάμετρο στα μνημεία αυτά κυμαίνεται από 3.10 έως 3.80 (Πίν. 3). Εξαιρετικά αραιή διαστύλωση, αντίστοιχη με αυτήν στην Άνω Μέλπεια, εμφανίζεται σε μικρούς ναούς που δεν διαθέτουν περίσταση, όπως στον εν παραστάσι ναό στα Κιόνια (λόγος μεταξόνιο:κάτω διάμετρος ίσος με 4.76:1) και σε αυτόν της Κομποθέκρας²⁴³ (4.53:1). Ανάλογη σχέση απαντά και στη Στοά του Κότυος στην Επίδαυρο (4.58:1)²⁴⁴, η οποία φαίνεται ότι είχε ξύλινο αρρυθμικό θριγκό²⁴⁵. Η υπερβολική αραιοστυλία στην Άνω Μέλπεια ανευρίσκει άμεσο παραλληλο στον περίπτερο ναό της Σικυώνας, όπου ο ίδιος λόγος αντιστοιχεί σε 3.89 - 4.28.

Το σχήμα με τρία μέλη μετοπών και τριγλύφων εγκαινιάζεται με τη στοά στη Βραυρώνα (420) σε κιονοστοιχία μεγάλου μήκους, γιατί είχε ήδη εμφανισθεί στον αρχαϊκό Θησαυρό 3 στη Δήλο (πρώιμος 5ος αιώνας), στο προπερίκλειο πρόπυλο²⁴⁶, στα Μνησίκλεια Προπύλαια (450) και στον πρόναο του δεύτερου ναού του Απόλλωνα στη Δήλο (άρχισε το 478 και

²⁴² Σχετικά με το μήκος της αγελαίας μετόπης βλ. σελίδα 35 στην παρούσα εργασία.

²⁴³ Ο ναός αυτός περικλείεται από ορθογώνιο περίβολο. Ο Müller (1908, 325) είχε ερμηνεύσει την κατασκευή αυτή ως περιστύλιο και αυτός ήταν ο λόγος, που για πολλά χρόνια ο ναός θεωρείτο περίπτερος. Σύμφωνα με τον Sinn (1981, 58), που απέρριψε αυτήν την πρόταση, η κατασκευή αυτή δεν μπορούσε να υποστηρίξει κιονοστοιχία. Σχετικά με τη λειτουργία της θεώρησε ότι αποτελούσε ένα είδος προστασίας για ασφαλή περίπατο γύρω από το ναό (Sinn 1981, 53).

²⁴⁴ Κανελλόπουλος 2000, 119 πίν. Α, όπου και μεγάλος αριθμός παραδειγμάτων στοών με τρία τρίγλυφα ανά μεταξόνιο.

²⁴⁵ Κανελλόπουλος 2017, 89

²⁴⁶ Μπρούσκαρη 2000, 58

ολοκληρώθηκε μετά το 303)²⁴⁷. Σε όλες τις πιο πάνω περιπτώσεις οι τρεις περίοδοι τριγλύφου εφαρμόστηκαν στο κεντρικό μεταξόνιο ή σε στενή πρόσοψη εν παραστάσι. Σε ολόκληρη πρόσοψη ναού εμφανίζονται για πρώτη φορά στο ναό στα Υβλαία Μέγαρα, που χρονολογείται γύρω στο 340 - 330 ή και πολύ αργότερα²⁴⁸.

Η διάταξη αυτή, παρόλο που συνήθιζεται πολύ σε στοές, για τον επιπλέον λόγο ότι εξυπηρετεί την αξονική σύνδεση εξωτερικής και εσωτερικής κιονοστοιχίας²⁴⁹, δεν φαίνεται να επιβάλλεται από έναν συγκεκριμένο κτηριακό τύπο, αλλά για λόγους κλίμακας: εξασφαλίζοντας αραιή διαστύλωση επιλύεται το πρόβλημα των στενών μετακινίων, που προέκυπταν σε οικοδομήματα μικρής κλίμακας²⁵⁰. Από τον ύστερο 4ο αιώνα και εξής το σύστημα με τρεις μετόπες χρησιμοποιείται αρκετά συχνά σε ναούς, κατά κανόνα όμως στους μικρούς πρόστυλους²⁵¹. Οι περίπτεροι ναοί αντιστέκονται ελαφρά στην εξέλιξη, όχι μόνον επειδή η θρησκευτική αρχιτεκτονική είναι πιο συντηρητική, αλλά εξαιτίας του μεγέθους τους. Οι περίπτεροι ναοί έχουν ικανά μετακίονια διαστήματα, που δεν χρήζουν διεύρυνσης²⁵². Εάν η πρόσοψη του ναού της Άνω Μέλπειας διέθετε τρία τρίγλυφα ανά μεταξόνιο, τότε θα έμοιαζε εκπληκτικά με τον περίπτερο ναό στα Κιόνια της Λακωνίας του 2ου αιώνα²⁵³ (Εικ. 59), ο οποίος επιπλέον έχει εξαιρετικά χαμηλή κλίση τυμπάνου. Η εφαρμογή του σχήματος αυτού σε περίπτερο ναό της ελληνιστικής περιόδου έχει και άλλα παράλληλα, στην Πέργαμο (ναός της Αθηνάς)²⁵⁴ και στη Σικυώνα (ναός του Απόλλωνα)²⁵⁵.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, σε κιονοστοιχίες μικρού μεγέθους, τα μετακίονια διαστήματα προκύπτουν πολύ στενά. Για να επιτύχουν αραιότερη διαστύλωση μικραίνουν την κάτω διάμετρο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την επέκταση σε πλάτος των στοιχείων της ζωφόρου προκειμένου να χωρέσουν ιδανικά στο μεγάλο αναλογικά μεταξόνιο, έτσι η ζωφόρος εμφανίζεται βαρειά σε σχέση με τον μικρό κίονα²⁵⁶. Η ισορροπία επιτυγχάνεται με την εφαρμογή τριών τριγλύφων ανά μεταξόνιο, οπότε το ύψος του τριγλύφου, δεν καθορίζεται πλέον από το μεγάλο μεταξόνιο και η ζωφόρος αποκτά ελαφρότερες αναλογίες²⁵⁷.

Στο ναό της Άνω Μέλπειας συμβαίνει το εξής παράδοξο: το σχήμα με τρεις μετόπες ανά μεταξόνιο διάστημα συνδυάζεται με ένα πολύ μεγάλο τρίγλυφο (λόγος κάτω διαμέτρου:πλάτος τριγλύφου 1.66:1, Πίν. 3). Αυτό που θα ανέμενε κανείς, είναι ότι με την εφαρμογή τριών τριγλύφων, ο ναός θα αποκτούσε ένα διευρυμένο μεταξόνιο χωρίς να χρειάζεται να αυξηθεί το πλάτος του τριγλύφου σε σχέση με την κάτω διάμετρο. Πράγματι, από την ανάγνωση του πίνακα 3 γίνεται σαφές ότι τα οικοδομήματα με τρία τρίγλυφα ανά μεταξόνιο (επισημαίνονται με κίτρινο χρώμα) διαθέτουν μεγάλα μεταξόνια χωρίς να

²⁴⁷ Gruben 2000, 162 εικ. 137

²⁴⁸ Coulton 1976, 115 σ. 1

²⁴⁹ Coulton 1976, 119

²⁵⁰ Coulton 1977, 94

²⁵¹ Coulton 1976, 117

²⁵² Κανελλόπουλος 1996, 43

²⁵³ Reinach και Le Bas 1888, πίν. 2.1, 11· Lauter 2016 πίν. 65

²⁵⁴ Gruben 2000, 472 εικ. 350

²⁵⁵ Krystalli-Votsi και Østby 2008, 57

²⁵⁶ Coulton 1977, 92

²⁵⁷ Coulton 1977, 92-4

αυξάνεται το πλάτος της τριγλύφου: ο λόγος της κάτω διαμέτρου προς το πλάτος της τριγλύφου κυμαίνεται από 2.10:1 έως 2.25:1 (στο ναό της Αθηνάς στην Πέργαμο η αντίστοιχη αναλογία παρουσιάζεται αυξημένη, 2.40:1). Η ιδιομορφία αυτή, που χαρακτηρίζει την τρίγλυφο της Άνω Μέλπειας, εμφανίζεται στον περίπτερο ναό του Απόλλωνα στη Σικυώνα, όπου απαντούν επίσης τρία τρίγλυφα ανά μεταξόνιο (λόγος κάτω διαμέτρου:πλάτος τριγλύφου, 1.61:1 - 1.77:1).

Η χαμηλή κλίση της στέγης, 9° - 10° , δεν είναι παράλογη για μία στοά, καθώς η κύρια όψη της δεν έχει αέτωμα. Σε έναν ναό όμως, όπου το αέτωμα είναι το κύριο θέμα της μορφολογίας, η κλίση αυτή θα παρήγαγε μίαν αδόκιμη μορφολογία. Άμεσο παράλληλο αποτελεί, όπως είδαμε, ο περίπτερος ναός στα Κιόνια, όπου η κλίση της στέγης είναι μικρή (11°)²⁵⁸, σε πρόσοψη στην οποία κατανέμονται επίσης τρεις τρίγλυφοι και τρεις μετόπες ανά μεταξόνιο.

Με χαμηλή κλίση στέγης (9° - 10°), θα προέκυπταν χαμηλότεροι και οι τοίχοι του σηκού, αφού το ύψος τους είναι ίσο με το ύψος του θριγκού σε συνδυασμό με το ύψος του κίονα και την κλίση της στέγης. Με ύψος θριγκού 0.76, αποκατεστημένο ύψος κίονα ~ 2.48 και κλίση στέγης 9° - 10° , και με τους κεκλιμένους αμείβοντες να είναι τοποθετημένοι στο ύψος του γείσου, το ύψος των τοίχων του σηκού υπολογίζεται σε ~ 2.90 . Με δεδομένο ότι η στάθμη της θύρας πρέπει να βρίσκεται σε εύλογη απόσταση κάτω από τα οριζόντια ξύλα, που εδράζονται στο επίπεδο του τριγλύφου, η αναλογία του ύψους προς το πλάτος του ανοίγματος είναι ίση με 1.58:1. Προκύπτει δηλαδή πολύ χαμηλότερη των αναλογιών της κλασικής δωρικής θύρας, όπως αυτή γίνεται γνωστή από τον Βιτρούβιο, όμως στην ίδια περίοδο (γύρω στο 530) η Πορτάρα της Νάξου έχει επίσης αναλογίες ($\sim 1.71:1$) σημαντικά χαμηλότερες από εκείνες που προτείνει ο Βιτρούβιος ή η Ερεχθιακή θύρα για το ιωνικό θύρωμα (αναλογία 2.18:1)²⁵⁹ (Σχ. 9).

Τα διαθέσιμα αρχαιολογικά στοιχεία από την Άνω Μέλπεια δεν είναι αρκετά για να τεκμηριώσουν μία δεύτερη οικοδομική φάση του ναού. Η κεραμική, που προέρχεται από την ανασκαφή, δεν χρονολογείται, σε καμία περίπτωση, αργότερα από τις αρχές του 5ου αιώνα, ενώ στην ίδια εποχή χρονολογούνται και τα υπόλοιπα μικροεγρήματα. Το νόμισμα του 2ου αιώνα, που περισυνελέγη από τα επιφανειακά στρώματα εξωτερικά της ΝΔ γωνίας του ναού, αποτελεί το μοναδικό όψιμο εύρημα και επομένως δεν είναι αρκετό για να επιβεβαιώσει κάποια χρήση του χώρου στην εποχή αυτή²⁶⁰. Αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι το υλικό του θριγκού προέρχεται από άλλο μνημείο και μεταφέρθηκε στο ύψωμα για να χρησιμοποιηθεί στην οικοδόμηση του εξωκλήσιου του Προφήτη Ηλία. Η περίπτωση ωστόσο να έπαυσε τελείως η οικοδομική δραστηριότητα στο ιερό μετά το 500, δεν έχει πολλές πιθανότητες²⁶¹. Δεν υπάρχουν παραδείγματα ιερών που να εγκαταλείφθηκαν τελείως στις

²⁵⁸ Μόσχος και Μόσχου 1988, 145

²⁵⁹ Σύμφωνα με τον Βιτρούβιο η αντίστοιχη αναλογία στην Δωρική θύρα θα πρέπει να είναι $12:5,5 = 2,18$ και στην Ιωνική θύρα, $2,5:1$ (Κανελλόπουλος 2019, 76 σ. 163 με σχετική βιβλιογραφία).

²⁶⁰ Αραπογιάννη 2017, 7

²⁶¹ Η λειτουργία του ιερού της Αρτέμιδος και του Πανός στη Γλάντισσα Αρκαδίας διεκόπη τον 5ο αιώνα για να ξαναχρησιμοποιηθεί μετά το συνοικισμό της Μεγαλόπολης, το 370, οπότε κατασκευάστηκε νέος βωμός (Metzger 1940, 32-3· Μαράντου 2013, 71).

αρχές του 5ου αιώνα²⁶². Αντίθετα η χρονολογία αυτή σηματοδοτεί την έναρξη μίας περιόδου ραγδαίας ανάπτυξης και ακμής για τα ελληνικά ιερά.

Παράλληλα αρχαϊκών ναών με επισκευή/δεύτερη οικοδομική φάση στην ύστερη κλασική ή στην ελληνιστική περίοδο είναι γνωστά από την Αχαΐα (Τραπεζά, Γκραϊκάς), την Αιτωλοακαρνανία (Θέρμος) και την Αττική (Ακτή Αστέρα Βουλιαγμένης). Στην Τραπεζά Αιγίου οι δύο σειρές συνδέσμων στους λίθους και τα ίχνη χρήσης αρχαιότερου συστήματος ανύψωσης μαζί με τα ίχνη της νεώτερης μεθόδου ανάρτησης των λίθων, φανερώνουν ότι ο υστεροαρχαϊκός ναός υπέστη εκτεταμένες μετατροπές στο τέλος του 5ου αιώνα²⁶³. Ο ναός στο Γκραϊκά της Αχαΐας χρονολογείται με βάση επιμέρους χαρακτηριστικά της κατασκευής του στα μέσα του 6ου αιώνα, ωστόσο η κεράμωση, που βρέθηκε στο χώρο ανάγεται με βάση παράλληλα στον 4ο αιώνα²⁶⁴. Στον Θέρμο ο ναός C του Απόλλωνα, που χρονολογείται γύρω στο 630, δεν φαίνεται να απέκτησε περίσταση πριν από την ελληνιστική περίοδο²⁶⁵. Στο Ζωστήρα Βουλιαγμένης η πρώτη φάση του ιερού του Απόλλωνα χρονολογείται στο τέλος του 6ου αιώνα και η δεύτερη φάση, οπότε και θεωρείται ότι οικοδομήθηκε η περίσταση, περί τον 4ο αιώνα²⁶⁶.

Κατά μία άλλη εκδοχή τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά μέλη προέρχονται από ένα μικρότερον διαστάσεων οικοδόμημα, όπως μία στοά²⁶⁷. Σε αυτό συνηγορούν οι ελαφρές αναλογίες του θριγκού, η διάταξη με τρία τρίγλυφα ανά μεταξόνιο και η υπερβολική αραιοστυλία, που ταιριάζει περισσότερο σε στοές, όπου υπήρχε η απαίτηση για ευρύ μεταξόνιο προκειμένου να διευκολύνονται τα άτομα, που κινούνταν σε αυτές²⁶⁸. Ο ρυθμός των μελών δεν αντίκειται στην ταύτιση αυτή. Με εξαίρεση στοές ειδικής χρήσης, στις οποίες γίνεται χρήση του ιωνικού ρυθμού (Στοά των Αθηναίων στους Δελφούς, στοά του Αβάτου στην Επίδαυρο, στοά στο Ασκληπιείο της Αθήνας, στοά στο Βουλευτήριο της Ολυμπίας), η πλειονότητα των στοών, ακόμα και στη Μικρά Ασία, είναι δωρικές²⁶⁹. Όπως έχει ήδη δειχθεί, ωστόσο, από την πιο πάνω ανάλυση, τα χαρακτηριστικά αυτά αρμόζουν εξίσου σε ναό.

Στο σημείο αυτό προκειμένου να αποκτήσουμε μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα, θα ήταν χρήσιμο να εξετάσουμε την γεωγραφική διασπορά της στοάς από την πρώιμη αρχαϊκή εποχή έως το τέλος της ελληνιστικής περιόδου. Ο κτηριακός τύπος της στοάς που εμφανίζεται μάλλον σποραδικά κατά την αρχαϊκή εποχή, εντοπίζεται με μεγαλύτερη συχνότητα στη Σάμο και την Ιωνία. Στο δεύτερο μισό του 5ου αιώνα το κατεξοχήν κέντρο παραγωγής στωικών οικοδομημάτων είναι η Αθήνα, ενώ στον 4ο αιώνα η οικοδομική δραστηριότητα μεταφέρεται στην Πελοπόννησο²⁷⁰. Κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου υπάρχουν πολύ λίγα παραδείγματα στην Αθήνα, τα οποία αποτελούσαν κυρίως χορηγίες των ηγεμόνων της

²⁶² Για τη συνέχιση της λατρείας σε ιερά της κεντρικής και νότιας Πελοποννήσου βλ. Μαράντου 2013, 530-54.

²⁶³ Hellner και Gennatou 2017, 131

²⁶⁴ Βόρδος και Πετρόπουλος 2007, 512

²⁶⁵ Jones 2014, 30

²⁶⁶ Κουρουνιώτης 1927-28, 31, 52· Γιαμαλίδη και Κανελλόπουλος 2020, υπό δημοσίευση

²⁶⁷ Αραπογιάννη 2017, 7-8

²⁶⁸ Κανελλόπουλος 2000, 119, πίν. Α, όπου και μεγάλος αριθμός παραδειγμάτων.

²⁶⁹ Κανελλόπουλος 2018, 84

²⁷⁰ Coulton 1976, 8

ελληνιστικής περιόδου. Το ίδιο ισχύει και στην Πελοπόννησο εκτός από μία αξιοσημείωτη δραστηριότητα στην περιοχή της Κορίνθου γύρω στο 300²⁷¹. Την εποχή αυτή το κυριότερο κέντρο παραγωγής είναι η Ιωνία και αργότερα η Πέργαμος. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τις στοές, που έχουν εντοπισθεί στην περιοχή της Αρκαδίας, όσες είδε και αναφέρει ο Coulton αλλά- και αυτό είναι το πιο σημαντικό-, και τα νεότερα ευρήματα, που αποκαλύφθηκαν μετά τη δημοσίευση της εργασίας του «The Architectural Development of the Greek Stoa» το 1976, και τα οποία μπορούν ενδεχομένως να αλλάξουν την αντίληψη, που έχουμε σχετικά με την οικοδόμηση στωικών οικοδομημάτων στην Αρκαδία κατά την ελληνιστική εποχή.

Στην αγορά του Παλλαντίου, που βρίσκεται στα ανατολικά της ακρόπολης, αποκαλύφθηκε μέρος της βόρειας και ανατολικής πτέρυγας δημόσιου στωϊκού οικοδομήματος της ελληνιστικής εποχής. Ουσιαστικά πρόκειται για δύο μονόστιχες ανοικτές στοές σε σχήμα Γ, που είχαν τη μία πλευρά τους κιονοστήρικτη και ελεύθερη και την άλλη πλευρά κλειστή με τοίχο²⁷². Όλοι οι κατώτεροι σπόνδυλοι των κίωνων είναι αρράβδωτοι, ενώ έχουν διάμετρο 0.39 και ύψος 0.40. Πατούν σε ορθογώνιες ή αδρά δουλεμένες τετράπλευρες μονολιθικές βάσεις. Οι κίονες απέχουν ο ένας από τον άλλο από 2.80 έως 3.10²⁷³. Η στοά πρέπει να ήταν διώροφη, δεδομένου ότι στη βόρεια πλευρά διεσώθησαν ίχνη θεμελίωσης για την υποστήριξη κλιμακοστάσιου για την προσπέλαση του ορόφου. Μπροστά από τις βάσεις των κίωνων της ανοικτής πλευράς της βόρειας στοάς αποκαλύφθηκαν διάφορα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία είχαν αφαιρεθεί από το παλαιότερο στωϊκό κτήριο που βρισκόταν στην ίδια θέση και είχαν τοποθετηθεί εκεί σε δεύτερη χρήση. Οι νεότερες στοές δεν χρησιμοποίησαν τις παλαιότερες λίθινες θεμελιώσεις, αλλά σχεδιάστηκαν εξ ολοκλήρου από την αρχή. Το παλαιότερο οικοδόμημα της αρχαϊκής - κλασικής εποχής ήταν αναμφίβολα πιο μεγάλο και με καλύτερη ποιότητα δομικών υλικών από εκείνο της ελληνιστικής εποχής²⁷⁴.

Στην Ακρόπολη του Ορχομενού της Αρκαδίας έχουν αποκαλυφθεί δύο στοές, η Βόρεια Στοά, που χρονολογείται στον 4ο αιώνα²⁷⁵ και η Ανατολική, η οικοδόμηση της οποίας δεν είναι σίγουρο ότι ανήκει σε ενιαία φάση. Η νεότερη φάση του κτιρίου μπορεί να τοποθετηθεί μεταξύ του τελευταίου τετάρτου του 4ου και της πρώτης δεκαετίας του 3ου αιώνα. Οι πρώτοι ανασκαφείς θεωρούν ότι το κτήριο οικοδομήθηκε τον πρώιμο 5ο αιώνα, χρονολόγηση που βασίστηκε, αφενός σε πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη, που έχουν σήμερα χαθεί, και αφετέρου στο διαφορετικό σύστημα τοιχοδομίας στη βορειοδυτική γωνία του κτίσματος²⁷⁶.

Από τη Μεγαλόπολη είναι γνωστές δύο στοές, η Αριστοδάμειος ή Μυρόπωλις Στοά, που οικοδομήθηκε κατά μήκος της ανατολικής πλευράς της αγοράς γύρω στο 260²⁷⁷ και η

²⁷¹ Coulton 1976, 55

²⁷² Φριτζίλας 2011, 130

²⁷³ Τα μετακίονια διαστήματά τους δεν είναι ίσα, προφανώς διότι έχουν ελαφρώς μετακινηθεί από την αρχική τους θέση (Φριτζίλας 2011, 132).

²⁷⁴ Φριτζίλας 2011, 130

²⁷⁵ Καραπαναγιώτου 2014, 62

²⁷⁶ Καραπαναγιώτου 2014, 65-6

²⁷⁷ Winter 2006, 54

Φιλίππειος Στοά που κτίσθηκε προς τιμήν του Φιλίππου του Ε' και ανάγεται στον 2ο αιώνα 183)²⁷⁸.

Στην ακρόπολη της Θεισόας έχουν αποκαλυφθεί αρχιτεκτονικά μέλη από δύο διαφορετικά είδη λίθου, πώρινα και μαρμάρινα. Τα μέλη αυτά έχουν αποδοθεί με κριτήριο τις διαστάσεις τους στο ίδιο δωρικό κτήριο, του οποίου η κάτοψη αγνοείται²⁷⁹. Από πωρόλιθο είναι κατασκευασμένα τα επιστύλια και η ζωφόρος, ενώ για το γείσο χρησιμοποιήθηκε μάρμαρο. Επιπλέον, έχουν εντοπισθεί πώρινα και μαρμάρινα κιονόκρανα και θραύσματα από τους κορμούς των κιόνων με συμφυή ιωνική βάση, όλα από μάρμαρο. Δεν είναι εύκολο να αναγνωρισθεί ο αρχιτεκτονικός τύπος του κτηρίου, φαίνεται ωστόσο πιθανότερο ότι πρόκειται για στοά, που χρονολογείται στα τέλη του 4ου και στις αρχές του 3ου αιώνα²⁸⁰.

Στην Μεσσήνη, στο βόρειο όριο της αγοράς αμέσως ανατολικά της κρήνης Αρσινόης, ήρθε στο φως τρίκλιτη διώροφη στοά, μήκους 196 μέτρων, που ανάγεται στον 3ο αιώνα και λειτούργησε ως τα τέλη του 4ου αιώνα μ.Χ. Η κιονοστοιχία της πρόσοψης ήταν δωρική. Δυο σειρές κορινθιακών κιόνων στο εσωτερικό ορίζουν τα κλίτη. Ο χαρακτήρας της δεν ήταν εμπορικός, αφού αντί για καταστήματα κατά μήκος του πίσω τοίχου, περιλαμβάνει επτά ορθογώνιες κόγχες-εξέδρες²⁸¹.

Στην ακρόπολη της αρχαίας αρκαδικής πόλης της Φενεού στο ιερό του Ασκληπιού και της Υγείας, αποκαλύφθηκαν δύο επιμήκεις χώροι, που χωρίζονται από μεσοτοιχία. Στα ανατολικά τους εκτείνεται μεγάλη αίθουσα, της οποίας ανεσκάφη μόνο ένα τμήμα. Η πλήρης του χώρου διερεύνηση θα αποδείξει αν ήταν ή όχι στεγασμένος ή εάν τον περιέβαλλαν στοές²⁸².

Στην ακρόπολη του Κάτω Σαμικού Τριφυλίας αποκαλύφθηκε στοά, που χρονολογείται από την αποσπασματική κεραμική και άλλα κινητά ευρήματα, καθώς και από τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά της στους ελληνιστικούς χρόνους (3ος - αρχές 2ου αιώνα)²⁸³. Η στοά είναι στεγασμένη με δίρριχτη κεραμοσκεπή στέγη, που στηριζόταν κατά το μήκος της από εσωτερική ιωνική κιονοστοιχία. Από την Λυκόσουρα είναι γνωστή μία μονόστιχος στοά με δωρική κιονοστοιχία, που ανάγεται στον δεύτερο αιώνα²⁸⁴, και το στωικό οικοδόμημα στο Μέγαρο της Λυκόσουρας, που χρονολογείται μετά τον 3ο αιώνα²⁸⁵, το οποίο ωστόσο δεν αποτελεί αυτόνομο κτίσμα.

Συνοψίζοντας, από τα αρκαδικά παραδείγματα, όσα έχουν ταυτισθεί ασφαλώς με στοές, ορισμένα εντοπίζονται σε αγορές, όπως οι στοές στη Μεσσήνη, στη Μεγαλόπολη και αυτές στην αγορά του Παλλαντίου, άλλα, όπως η στοά στη Θεισόα, αν πράγματι πρόκειται περί στοάς, και αυτή στο Κάτω Σαμικό έχουν ανεγερθεί σε ακροπόλεις. Στην ακρόπολη της

²⁷⁸ Coulton 1976, 51 σ. 6

²⁷⁹ Goester 2005, 326· Mattern 2012, 104-8

²⁸⁰ Goester 2005, 325-6· Mattern 2012, 109-10

²⁸¹ Stewart 2011-12, 54· Θέμελης 2017, 14

²⁸² Πρωτονοταρίου - Δειλάκη 1961-2, 57· Πρωτονοταρίου - Δειλάκη 1965, 48.

²⁸³ Αραπογιάννη 2020, 118

²⁸⁴ Coulton 1976, 252-3· Λεονάρδος 1896, 116-19

²⁸⁵ Coulton 1976, 252-3

Φενεού δεν έχει ολοκληρωθεί η ανασκαφή. Φαίνεται πάντως πιθανότερο ότι το οικοδόμημα, που αποκαλύφθηκε, ήταν περίστυλη αίθουσα και όχι δύο ανεξάρτητες στοές. Στην ακρόπολη του Ορχομενού, η Ανατολική Στοά έχει δεύτερη φάση στον 3ο αιώνα, αλλά κατασκευάστηκε αρχικά στον 5ο. Τέλος, δύο στωικά οικοδομήματα έχουν αποκαλυφθεί στο παναρχαδικό²⁸⁶ ιερό της Λυκόσουρας. Κανένα από τα παραδείγματα, που εξετάστηκαν, δεν προέρχεται από ένα ορεινό εξωαστικό ιερό²⁸⁷, όπως είναι η Άνω Μέλπεια.

Χωρίς να μπορεί να αποκλεισθεί η περίπτωση τα προερχόμενα από το σύγχρονο εξωκκλησί αρχιτεκτονικά μέλη να ανήκουν σε μία στοά ή σε ένα άλλου τύπου οικοδόμημα μικρών διαστάσεων, αυτό που φαίνεται μάλλον ότι συνέβη είναι ότι ο αρχικός ξύλινος ναός απέκτησε γύρω στα μέσα του 3ου αιώνα λίθινη περίσταση. Απολιθώθηκε όμως ολόκληρη η περίσταση ή αντικαταστάθηκε ένα μέρος μόνον της ξύλινης κιονοστοιχίας από λίθινη; Οπωσδήποτε, το συνολικό σωζόμενο μήκος του γείσου, 17.30, δεν επαρκεί για να καλύψει ολόκληρη την περίσταση. Το ίδιο γίνεται σαφές και από τον αριθμό των τριγλύφων εκ των οποίων έχουν σωθεί συνολικά 22 μέλη. Τα πέντε σώζονται αποσπασματικά (Εικ. 60), μόνον δύο όμως από αυτά θα ήταν δυνατόν να ανήκουν στον ίδιο λίθο: οι τρίγλυφοι, AM 12, AM 66 και AM 70 (αριστερόστροφες μετόπες, MT), σώζουν δύο από τους τρεις μηρούς εκατέρωθεν εγγλυφής, ενώ από την τρίγλυφο του λίθου AM 52 (δεξιόστροφες μετόπες, TM) διατηρείται μικρό μόνον τμήμα από τον έναν μηρό, θα ήταν επομένως δυνατόν ο AM 52 να συνεχεται με έναν από τους πιο πάνω λίθους, ωστόσο κάτι τέτοιο δεν επιβεβαιώνεται, αφού οι τμήσεις των λίθων δεν είναι συμπληρωματικές. Ως εκ τούτου, διαθέτουμε συνολικά 22 τρίγλυφα ικανά να καλύψουν μία εξάστυλη πρόσοψη και ενδεχομένως τα γωνιαία μεταξόνια των παράπλευρων όψεων.

Σε αυτήν την περίπτωση, αν δηλαδή η περίσταση απολιθώθηκε κατά ένα μέρος της μόνον, η υπερβολική αραιοστυλία και το μεγάλο τρίγλυφο συνεπεία της μικρής κάτω διαμέτρου, θα ήταν δυνατόν να υπαγορεύονται από τον ξύλινο προκάτοχο του ναού. Αυτό που μπορεί να θεωρηθεί ως πιθανό, είναι ότι προσάρμοσαν τις διαστάσεις των λίθινων μελών της ελληνιστικής φάσης στον αρχαϊκό ναό. Η μικρή διάμετρος συνεργάζεται με τον μικρών διαστάσεων θριγκό. Μία αύξηση του μεγέθους της θα είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των διαστάσεων του θριγκού, ο οποίος όμως δεν μπορεί να αυξηθεί πολύ, καθώς προσαρμόζεται στις διαστάσεις του ξύλινου θριγκού, στον οποίο είχε πιθανότατα επισυναφθεί (Σχ. 10 και 11). Η μικρή διάμετρος αν και εκπλήσσει, προδίδεται και από ένα ακόμη στοιχείο, το πλάτος του επιστυλίου, το οποίο αντιστοιχεί σε 0.345. Το πλάτος του δωρικού επιστυλίου είναι ίσο με το 86 - 104% της κάτω διαμέτρου²⁸⁸. Αν η σχέση αυτή εφαρμοσθεί και στον υπό εξέταση ναό, τότε η κάτω διάμετρος μπορεί να κυμαίνεται από 0.33 έως 0.40.

²⁸⁶ Το ιερό της Δέσποινας στη Λυκόσουρα ήταν ένα κέντρο λατρείας, που ανήκε σε όλους τους Αρκάδες, όπως αναφέρει ο Πausanias, ήταν δηλαδή ένα «εθνικό» ιερό. Τα «εθνικά» ιερά αποτελούν σημεία συνάντησης κατοίκων που ανήκαν σε διαφορετικές πόλεις, επειδή αναφέρονταν σε κοινούς θεούς και με αυτό τον τρόπο επισημαίναν την κοινή καταγωγή και τους δεσμούς ανάμεσα τους (Μαράντου 2013, 465, 469).

²⁸⁷ Εξωαστικούς ονόμασε ο F. de Polignac τους ιερούς χώρους που βρίσκονταν απομακρυσμένοι από το αστικό κέντρο (σε απόσταση περίπου πέντε-έξι έως δώδεκα χιλιομέτρων) στην ευρύτερη περιφέρεια κάποιας πόλης. Τα εξωαστικά ιερά ιδρύονταν συνήθως σε κάποιο ψηλό σημείο ή κοντά στα σύνορα δύο περιοχών (Μαράντου 2013, 464).

²⁸⁸ Κανελλόπουλος 1996, 33

Η απολίθωση ενός μέρους της περίπτωσης θα μπορούσε επιπλέον να εξηγήσει γιατί οι γωνιαίοι κίονες δεν έχουν υποστεί συνίζηση, αλλά αντίθετα επεκτάθηκε το πλάτος των μετοπών προκειμένου να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα του δωρικού τριγλύφου. Αυτό συνέβη προφανώς επειδή οι αρχικοί κίονες ήταν σε αρρυθμικό σύστημα, χωρίς τριγλύφους και έτσι δεν υπήρχε γωνιακή συστολή²⁸⁹. Οι καινούριοι λίθινοι κίονες θα τοποθετήθηκαν στις θέσεις των ξυλίνων, με τους άξονές τους δηλαδή να συμπίπτουν με αυτούς των αρχαϊκών κίωνων, τους οποίους αντικατέστησαν. Ωστόσο στο νέο αυτό τμήμα της περίπτωσης τοποθετήθηκε διάζωμα. Έτσι προέκυψαν οι επιμήκεις μετόπες στις γωνίες. Αν δεν υπάρχει γωνιακή συστολή, αν δηλαδή ο λίθινος θριγκός κατανέμεται σε ίσα μεταξόνια, το πρόβλημα που δημιουργείται στη γωνία εξισορροπείται στη ζωφόρο και οι γωνιακές μετόπες προκύπτουν επιμήκεις.

Σύμφωνα με την άλλη εκδοχή, η περιμετρική κιονοστοιχία του αρχαϊκού ναού είχε ήδη αφανισθεί. Ο λίθινος θριγκός θα τοποθετήθηκε στο αρχαϊκό πετρό επάνω στους λίθινους κίονες. Στην περίπτωση αυτή η απουσία του συνόλου σχεδόν των κίωνων προξενεί εντύπωση και επιζητεί ερμηνεία. Οι δομικοί κίονες παράγονται σε μεγάλους αριθμούς, μεμονωμένοι είναι οι αναθηματικοί. Θα πρέπει επομένως να διερευνηθεί η περίπτωση, οι σπόνδυλοι να προέρχονται από αναθηματικό κίονα²⁹⁰.

Για να αποδειχθεί η αναθηματική χρήση ενός κίονα θα πρέπει να σώζεται το κιονόκρανο²⁹¹, κάτι το οποίο δυστυχώς δεν συμβαίνει στην περίπτωση μας, αφού στο υλικό, που βρέθηκε στο χώρο, δεν περιλαμβάνονται κιονόκρανα. Οποσδήποτε, όλοι σχεδόν οι αναθηματικοί κίονες, που προέρχονται από την Πελοπόννησο, είναι αρχαϊκοί και ανήκουν κυρίως στον ιωνικό ρυθμό. Από την ελληνιστική περίοδο απαντώνται πολύ λίγα παραδείγματα: το μνημείο του Πτολεμαίου στην Ολυμπία (δικιόνιο μνημείο με ιωνικούς κίονες)²⁹², και ένας δωρικός κίονας, που υψώνεται στην ανατολική πλευρά του σταδίου της αρχαίας Μεσσήνης και έφερε τον χάλκινο ανδριάντα του Αριστομένη²⁹³.

Αξιοπρόσεκτο είναι ότι ο σπόνδυλος ΑΜ 2 φέρει ραβδώσεις κατά ένα μέρος μόνον της περιφέρειάς του²⁹⁴. Είναι γνωστό ότι οι αρχαίοι άφηναν αρράβδωτο το κάτω τρίτο των κορμών των κίωνων μίας στοάς, ώστε να μην καταστρέφονται οι ραβδώσεις από την συχνή διέλευση των ανθρώπων. Κίονες όμως ραβδωμένοι κατά το ήμισυ της περιφέρειάς τους είναι

²⁸⁹ Η συνίζηση των γωνιακών κίωνων βασίζεται σε ένα πρόβλημα που δημιουργείται ανάμεσα στο τρίγλυφο και τη θέση του κίονα. Η ζωφόρος φέρει στη γωνία ένα διπλό γωνιακό τρίγλυφο, που διαμορφώνεται δηλαδή προς την στενή και προς τη μακρά πλευρά. Αν τα τρίγλυφα και το επιστύλιο ήταν ίσου πλάτους, το γωνιακό τρίγλυφο θα βρισκόταν επάνω από τον κεντρικό άξονα του γωνιακού κίονα. Όταν στους ξύλινους ναούς το πλάτος των τριγλύφων αντιστοιχούσε σε εκείνο του στενού ξύλινου επιστυλίου, δεν υπήρχε κανένα πρόβλημα (Gruben 2000, 53).

²⁹⁰ Ευχαριστώ θερμά την συμφοιτήτρια και φίλη Μιχαλία Κουφομανώλη για τις πληροφορίες και τη βιβλιογραφία, που πρόθυμα μου παρείχε σχετικά με τους αναθηματικούς κίονες.

²⁹¹ McGowan 1993, 37 σ. 40

²⁹² http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=24144

²⁹³ Θέμελης 2018, 190

²⁹⁴ Βλ. σελίδα 93 στην παρούσα εργασία.

γνωστοί και από ναούς²⁹⁵. Η πίσω αρράβδωτη περιφέρεια του κίονα μπορεί, σύμφωνα με την ίδια λογική, να υπαγορεύεται από έντονη ανθρώπινη δραστηριότητα στο εσωτερικό των πτερών, που είναι και μεγάλου πλάτους και μάλλον χρησίμευσε ως στοά, είχε δηλαδή χρηστική λειτουργία²⁹⁶. Το χαρακτηριστικό αυτό εμφανίζεται σπάνια σε αναθηματικούς κίονες. Αυτοί έχουν συνήθως ραβδωμένο το σύνολο της περιφέρειάς τους. Απαντώνται δύο μόνον περιπτώσεις στις οποίες μέρος του κορμού έμεινε αρράβδωτο²⁹⁷. Στο ένα παράδειγμα αρράβδωτο είναι το ήμισυ του κορμού, στο άλλο έχουν λαξευθεί δύο μόνον ραβδώσεις και το σύνολο σχεδόν του κορμού παραμένει αρράβδωτο²⁹⁸. Και στις δύο περιπτώσεις η αναθηματική επιγραφή έχει χαραχθεί κατά μήκος των ραβδώσεων.

Οι ελαφρές αναλογίες των σπονδύλων θα μπορούσαν να εξηγήσουν γιατί το υλικό, που έχουμε στη διάθεσή μας είναι λιγοστό, καθώς επιτρέπουν τη απαγωγή και τη μεταφορά του ακόμη και πολύ μακρύτερα από την αρχαία θέση. Μολονότι η γεωμετρία των σπονδύλων δεν είναι κατάλληλη για δόμηση, η επαναχρησιμοποίησή τους, όπως και των κιονοκράνων των αρχαίων κίωνων, ήταν συνήθης πρακτική σε νεότερες κατασκευές θρησκευτικού χαρακτήρα. Σύμφωνα με πληροφορίες των κατοίκων της Άνω Μέλπειας, έως τις αρχές του περασμένου αιώνα λειτουργούσε μοναστήρι, τα κελιά του οποίου ήταν κτισμένα στη δυτική πλευρά του λόφου Πετρούλα, όπου και σήμερα είναι ορατά τα ερείπιά τους²⁹⁹. Θα μπορούσε συνεπώς να διατυπωθεί η υπόθεση ότι το υλικό των κίωνων εντάχθηκε σε δεύτερη χρήση στις εγκαταστάσεις του μοναστηριού.

Επίλογος

Ο δωρικός ναός, που αποκαλύφθηκε στην Άνω Μέλπεια, διαθέτει όλα τα χαρακτηριστικά των ναών αρκαδικού τύπου, δηλαδή την «κανονική» κλασική κιονοστοιχία και τον χαρακτηριστικά επιμήκη σηκό, που είναι στενότερος από τον κανόνα του δεύτερου κίονα και διαμορφώνει την οπίσθια όψη του τελείως κλειστή.

Την εποχή που οικοδομήθηκε ο υπό εξέταση ναός, αυτός στις Βάσσες, με τον οποίο βρίσκονταν σε άμεση οπτική επαφή³⁰⁰ δεν περιβαλλόταν από περίσταση, είχε τη μορφή απλού σηκού³⁰¹. Αυτό σημαίνει ότι γύρω στα μέσα του 6ου αιώνα το ιερό στην Άνω Μέλπεια, που διέθετε τον σημαντικότερο ναό, είχε μεγαλύτερη λάμψη και ισχύ από το ιερό στις Βάσσες.

Η συγκριτική παρουσίαση των αξονικών διαστημάτων του αρχαϊκού ναού και της νεότερης κιονοστοιχίας κατέδειξε ότι τα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη, που ανάγονται στην ελληνιστική περίοδο, είναι δυνατόν να προέρχονται από μία υποθετική δεύτερη οικοδομική

²⁹⁵ Κανελλόπουλος 1996, 83 σ. 148 με σχετική βιβλιογραφία.

²⁹⁶ Βλ. σχετικά στην σελίδα 23 της παρούσας εργασίας.

²⁹⁷ McGowan 1993, 134

²⁹⁸ McGowan 1993, πίν. 102

²⁹⁹ Αραπογιάννη 2010, 250-1 σ. 3.

³⁰⁰ Αραπογιάννη 2017, 8

³⁰¹ Kelly 1995, 228

φάση του περίπτερου ναού. Το μικρό μέγεθος του θριγκού, η ραδινότητα των κιόνων και τα μεγάλα μεταξόνια διαστήματα αποτελούν ισχυρή ένδειξη ότι οι διαστάσεις της λίθινης κατασκευής προσαρμόσθηκαν, έτσι ώστε αυτή να επισυναφθεί σε μία προϋπάρχουσα ξύλινη.

Κάτω από ποιες κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές συνθήκες θα έφτανε κανείς στο σημείο να αντικαταστήσει ολόκληρη την περίσταση ή έστω την πρόσοψη του ναού και όχι μόνο τα μέλη με κάποιες φθορές, είναι ζήτημα το οποίο μένει να διερευνηθεί. Το αποτέλεσμα είναι μία αμιγώς ελληνιστική σύνθεση με μικρογραφικές διαστάσεις, που ανευρίσκει παράλληλα στους περίπτερους ναούς, που είναι γνωστοί από τα Κιόνια της Λακωνίας και τη Σικυώνα της Κορινθίας.

Βιβλιογραφία

- Αραπογιάννη, Ξ. 2010. «Ανασκαφή στην Άνω Μέλπεια Μεσσηνίας». *ArchEph* 149:249-58 (https://www.archetai.gr/images/pdfs/efimeris/Publ_A.E._2010.pdf)
- . 2017. «Άγνωστα ιερά της Μεσσηνίας πριν από την ίδρυση της αρχαίας Μεσσήνης». Στο *Ιερά και λατρείες της Μεσσήνης, Από τα αρχαία στα βυζαντινά χρόνια, Πρακτικά Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου, 25 Οκτωβρίου 2014*, επιμ. Π. Θέμελης, Μ. Σπάθη και Κ. Ψαρουδάκης, 1-22. Αθήνα: Εταιρεία Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών
- . 2020. «Ανάδειξη των αρχαίων ακροπόλεων του Κάτω Σαμικού και της Πλατιάνας Ανασκαφικές έρευνες». Στο *Die antike Siedlungstopographie Triphyliens*, επιμ. J. Heiden, A. Hanöffner, και L. Siftar, 113-127. Athenaia 11. Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Bankel, H. και Haselberger, L. 1999. *Appearance and essence: Refinements of classical architecture - curvature: proceedings of the Second Williams Symposium on Classical Architecture held at the University of Pennsylvania*, Philadelphia, April 2-4, 1993. Philadelphia, Pa.: University Museum, University of Pennsylvania.
- Barletta, B. 2001. *The origins of the Greek architectural orders*. Cambridge: Cambridge University Press (<https://archive.org/details/BarlettaB.A.TheOriginsOfTheGreekArchitecturalOrders2001/module/2up>)
- Βερσάκης, Φρ. 1916. «Το ιερόν του Κορύνθου Απόλλωνος». *ArchDelt* 2:65-118
- Beschi, L. 2004. «Il Telesterio Ellenistico del Cabirio di Lemno». *ASAtene* 82:225-341
- Βόρδος, Α. και Πετρόπουλος, Μ. 2007. «Γκραίκας». *ArchDelt* 62:510-13
- Bohn, R. 1885. *Das Heiligtum der Athena Polias Nikephoros II. Text. AvP II*. Berlin, Leipzig: de Gruyter. (<https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/pergamon1885>)
- Bowen, M.L. 1950. «Some Observations on the Origin of the Triglyphs». *BSA* 45:113-25 (<https://www.jstor.org/stable/30096750?seq=1>)
- Broneer, O. 1945. «Notes on the Interior of the Hephaisteion». *Hesperia* 14(3):246-58 (<https://tinyurl.com/y5tuwz8s>)

Chapouthier, F. 1935. *Le sanctuaire des dieux de Samothrace. Délos 16*. Paris: de Boccard
(https://cefael.efa.gr/detail.php?site_id=1&actionID=panorama&serie_id=EAD&volume_number=16&ce=75ci830o3m8ldga0sjrp1rdmbu9aguks&sp=1)

Γιαμαλίδη, Μ. και Κανελλόπουλος, Χ., υπό δημοσίευση. Ο ναός του Απόλλωνος Ζωστήρος στη Βουλιαγμένη.
(<https://tinyurl.com/9atxym4n>)

Corso, A. 2016. *Drawings in Greek and Roman Architecture*. Oxford: Archaeopress
Archaeology
(<https://gr1lib.org/book/5424248/08dc14?id=5424248&secret=08dc14>)

Coulton, J.J. 1968. «The Stoa at the Amphiarraion, Oropos.» *BSA* 63:147–83
(<https://www.jstor.org/stable/30103187?seq=1>)

———. 1976. *The Architectural Development of the Greek Stoa*. Oxford: Clarendon Press.

———. 1977. *Ancient Greek architects at work: Problems of structure and design*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

———. 1979. «Doric capitals. A proportional analysis». *BSA* 74:81-153
(<https://tinyurl.com/534dkmys>)

Dinsmoor W.B. 1968. «The Internal Colonnade of the Hephaisteion». *Hesperia* 37(2):159-77
(<https://tinyurl.com/bx8k3ptt>)

Dyggve, E. 1960. *Lindos. Fouilles de l'Acropole, 1902-1914 et 1952, Vol. III, 2: Le sanctuaire d'Athana Lindia et l'architecture lindienne*. Copenhagen: De Gruyter, G.E.C. Gad.

Forsén, B., Forsén, J. και Østby, E. 1999. The sanctuary of Agios Elias - its significance, and its relations to surrounding sanctuaries and settlement sites. Στο *Defining Ancient Arkadia*. Symposium, April, 1-4 1998 Acts of the Copenhagen Polis Centre 6, Historisk-filosofiske meddelelser 78, επιμ. T. Heine Nielsen και J. Roy, 169-191.
Copenhagen: Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
(https://archive.org/details/arkadiathomasheinenielsenjamesroydefiningancientarkadia2000_201911)

Φριτζίλας, Σ. 2011. «Η Αγορά του αρχαίου Παλλαντίου». Στο *Η αγορά στη Μεσόγειο. Από τους Ομηρικούς έως τους Ρωμαϊκούς χρόνους*, Διεθνές επιστημονικό Συνέδριο, Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαιακών Σπουδών, Κως, 14-17 Απριλίου 2011, επιμ. Α. Giannikouri, 125–38.

Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού. Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαιακών Σπουδών

(<https://tinyurl.com/st29bsct>)

Goester, Y. 2005. «Lavda the architectural remains». Στο *Ancient Arcadia: papers from the third international seminar on Ancient Arcadia, held at the Norwegian Institute at Athens, 7-10 May 2002*, επιμ. Østby, Erik, 321-30. Athens: Norwegian Institute at Athens.

(<https://tinyurl.com/4zcd3b6h>)

Grandjean, Y., T. Kozelj και F. Salviat. 2004. «La porte de Zeus à Thasos». *BCH* 128:175-268.

(https://www.persee.fr/doc/bch_0007-4217_2004_num_128_1_7354)

Gruben G. 2000. *Ιερά και ναοί της αρχαίας Ελλάδας*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα

Hill, B.H. 1949. «The Interior Colonnade of the Hephaisteion». *Hesperia Suppl.* 8:190-208

(<https://tinyurl.com/53dwtjrh>)

Hoepfner, W. 2005. *Ιστορία της Κατοικίας 5000 π.Χ. - 500 μ.Χ.* Αθήνα: University Studio Press

Hellmann, M.C. 2003. *Η Αρχαία Ελληνική Αρχιτεκτονική*. Αθήνα: «Δαίδαλος» - Ι. Ζαχαρόπουλος

Hellner, N. και Gennatou, F. 2017. «Il tempio arcaico a Trapezà presso Eghion. Ricerche e proposte di ricostruzione». *ASAtene* 93:115-33

(<https://tinyurl.com/k59969v8>)

Hodge 1960. *The Woodwork of Greek Roofs*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jones, M. W. 2014. *Origins of Classical Architecture*. New Haven and London: Yale University Press

Κανελλόπουλος, Χ. 1996. «Η δωρική αρχιτεκτονική της Κέας κατά την κλασική και ελληνιστική περίοδο: συμβολή στην κατανόηση του δωρικού ρυθμού στις Κυκλάδες.» Διδ. Διατρ., Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

———. 2000. *Το υστερορωμαϊκό «τείχος»: περίβολος τεμένων και περιμετρική στοά στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου*. Αθήνα: Επιτροπή Συντήρησης των Μνημείων Επιδαύρου

———. 2003. «The Classical and Hellenistic Building Phases of the Acropolis of Ancient Karthaia, Kea». *AM* 118:211-238 (<https://bit.ly/3qwgwtw1>)

———. 2017. «Η αρχιτεκτονική της Στοάς Γ». Στο *Παλαιόπολη Ανδρου. Τριάντα Χρόνια Ανασκαφικής Έρευνας*, επιμ. Λ. Παλαιοκρασσά, 84-90. Αθήνα: Kairios Library.
(<https://tinyurl.com/332pky4s>)

———. 2019. *Λισός. Η Αρχιτεκτονική του Ασκληπιείου*. Aura Suppl. 2. Αθήνα: Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ
(<https://bit.ly/30iAWK7>)

Kanellopoulos, Chr. και Kolia, E. 2011. «Ancient Keryneia, Aigialeia. Excavations and Architecture in the Sanctuary of Profitis Elias with an appendix by Eleni Psathi». *AM* 126:137-176
(<https://tinyurl.com/6avu8ev3>)

Kanellopoulos, Chr. και Partida, E. «The temple of Zeus at Lebadeia. The architecture and the semantics of a colossus». *OpAthRom* 14, υπό δημοσίευση
(<https://tinyurl.com/24mhz3tc>)

Kanellopoulos, Chr. και Petrakis, M. 2018. «Cella alignment and 4th century BC Doric peripteral temple architecture in Mainland Greece.» *OpAthRom* 11:169–200

Καραπαναγιώτου Α. Β (επιμ.). 2014. *Ορχομενός Οδηγός του αρχαιολογικού χώρου*. Τρίπολη: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού / Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας.
(<https://bit.ly/3fVpGMW>)

Kelly, N. 1995. «The archaic temple of Apollo at Bassai correspondences to the classical temple». *Hesperia* 64.2: 227-277
(<https://tinyurl.com/wefssnsr>)

Κουρουνιώτης, Κ. 1912. «Το εν Λυκόσουρα Μέγαρον της Δεσποίνης». *ArchEph* 51:142-61
(https://www.archetai.gr/images/pdfs/efimeris/Publ_A.E._1912.pdf)

Κουρουνιώτης, Κ. 1927-28. «Το Ιερόν Του Απόλλωνος Του Ζωστήρος». *ArchDelt* 11:9-53

Κυριάκη, Β.Ε.Ε. 2012. «Το «Γυμνάσιο» - «Τελετουργικό Εστιατόριο», Κτίριο Χ, Χ στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου». Διδ. Διατρ., Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
(<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/33252>)

Κορρές, Μ. 1992. «Οικοδομική των Αρχαίων Κιόνων». Διδ. Διατρ., Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
(<https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/8838#page/1/mode/2up>)

Κουρσούμης, Σ. 2012. «Έν Δέραις καλουμέναις τῆς σφετέρας: Αναζητώντας μία αρχαία θέση και ένα ιερό στην βόρεια Μεσσηνία.» *Tekmeria* 11:1-16

(<https://tinyurl.com/vc5r8s6v>)

Krystalli-Votsi, K. και Erik Østby, E. 2008. «The Temples of Apollo at Sikyon». *Bolletino di archeologia online*, volume speciale:54 – 62

Lapalus, É. 1939. *L'Agora des Italiens. Délos 19*. Paris: de Boccard
(https://cefael.efa.gr/detail.php?site_id=1&actionID=page&serie_id=EAD&volume_number=19&issue_number=0&page_number=3&page_type=0)

Laroche, D. 1991. «L'autel d'Apollon à Delphes: elements nouveaux». Στο *L'espace sacrificiel dans les civilisations mediterraneennes de l'Antiquité*, επιμ. R. Étienne και M.T. Le Dinahet, 103-107. Paris: Diffusion de Boccard.
(<https://tinyurl.com/extdum76>)

Lauter, H. 2016. *Αρχιτεκτονική των ελληνιστικών χρόνων*. Αθήνα: Ινστιτούτο Του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα

Lawrence A. W. 1983. *Greek Architecture*. New Haven και London: Yale University Press

Λεονάρδος, Β. 1896. «Ανασκαφαί του εν Λυκόσουρα ιερού της Δεσποίνης» *ΠΑΕ* 46:93 -126.
(https://www.archetai.gr/images/pdfs/praktika/Publ_PRAKTIKA_1896.pdf)

Mattern, T. (2012). «Ein ungewöhnlicher dorischer Bau in Theisoa (Peloponnes)». Στο *Bericht über die 46. Tagung für Ausgrabungswissenschaft und Bauforschung: vom 12. bis 16. Mai 2010 in Konstanz*, 103-10. Stuttgart: Koldewey-Gesellschaft.
(<https://tinyurl.com/r7wy97r9>)

Μαράντου, Ε. 2013. «Θεότητες, λατρεία και χωροθεσία λατρευτικών τόπων στην κεντρική και νότια Πελοπόννησο (Γεωμετρικοί – Αρχαϊκοί – Κλασικοί χρόνοι)». Διδ. Διατρ., Ιόνιο Πανεπιστήμιο – Τμήμα Ιστορίας
(<https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/30029#page/1/mode/2up>)

McGowan, E. P. 1993. «Votive columns of the Aegean Islands and the Athenian Acropolis in the Archaic period». Διδ. Διατρ., New York University

Metzger, H. 1940. «Le sanctuaire de Glanitsa». *BCH* 64-5:5-33
(https://www.persee.fr/doc/bch_0007-4217_1940_num_64_1_2657)

Μόσχος, Τ. Και Μόσχου Α. 1979. *Κιόνια Α': Μία τοπογραφική και αρχιτεκτονική έρευνα*. Αθήναι : Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών.

———. 1988. «Κιόνια Β': Προβλήματα Κατασκευής Δωρικών Κτιρίων της Ύστερης Ελληνιστικής Περιόδου και των Πρώτων Αυτοκρατορικών Χρόνων: η περίπτωση των δύο ναών στα Κιόνια της νότιας Λακωνικής». Στο *International Congress of Classical*

Archaeology (12th : 1983 : Athens, Greece) Πρακτικά του XII Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας, Αθήνα, 4-10 Σεπτεμβρίου 1983 Τ. 4, 140-147. Αθήνα : Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων

Μπούρας, Χ. 1967. *Η αναστήλωση της στοάς της Βραυρώνος: Τα αρχιτεκτονικά της προβλήματα*. Δημοσιεύματα του "Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 11. Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων

———. 1999. *Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής*, Τόμος πρώτος. Αθήνα: Εκδόσεις Συμμετρία

Μπουρνιά - Σημαντώνη, Ε. 1997. *Αρχαιολογία των πρώιμων ελληνικών χρόνων*. Αθήνα: Ινστιτούτο Του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα

Μπρούσκαρη, Μ. Σ. 2000. *Τα μνημεία της Ακρόπολης*. Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων

Müller, K. 1908. «Artemistempel bei Kombothekra». *AM* 33:323-6

Νακάσης, Α. 1997. «Η αρχιτεκτονική του ναού της Αθηνάς Μακίστου». Διδ. Διατρ., Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
(<https://gr1lib.org/book/2645117/eccc61?regionChanged=&redirect=208103904>)

Neufert, E. και Neufert, P. 2000. *Architects Data*. Oxford: Wiley - Blackwell
(<https://bit.ly/3d5N3S8>)

Orlandos, A.K. 1915. «Ο ναός του Απόλλωνος Πτώου». *ArchDelt* 1:94–110

Ορλάνδος Α.Κ. 1955–60. *Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων και οι τρόποι εφαρμογής αυτών*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 37. Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία
(https://www.archetai.gr/images/pdfs/bae/BAE_37.pdf)

———. 1968. *Η αρκαδική Αλίφειρα και τα μνημεία της*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 58. Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία
(https://www.archetai.gr/images/pdfs/bae/BAE_58.pdf)

———. 1977–78. *Η Αρχιτεκτονική του Παρθενώνος*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 86. Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία
(https://www.archetai.gr/images/pdfs/bae/BAE_86.pdf,
https://www.archetai.gr/images/pdfs/bae/BAE_86_A.pdf)

Ορλάνδος Α.Κ. και Τραυλός Ι.Ν. 1986. *Λεξικόν αρχαίων αρχιτεκτονικών όρων*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 94. Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία (https://www.archetai.gr/images/pdfs/bae/BAE_94.pdf)

Østby, E. 1984. «The Archaic Temple of Athena Alea at Tegea». *AAA* 17 (1, 2):117-124

———. 1991. The Temples of Pallantion. Στο *Archaeological Collaboration in Arcadia. Στο The Norwegian Institute at Athens: The First Five Lectures*, επιμ. Ø. Anderson and H. Whittaker, 41-55. Athens: The Norwegian Institute at Athens (https://nanopdf.com/download/the-temples-of-pallantion-archaeological_pdf)

———. 1995. Templi di Pallantion e dell'Arcadia: Confronti e Sviluppi. *Annuario Della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente* LXVIII-LXIX: 285-393 (<https://bit.ly/3mA0NaX>)

———. 2005. Archaic Temple Architecture in Arcadia. Στο *Ancient Arcadia: Papers from the Third International Seminar on Ancient Arcadia, held at the Norwegian Institute at Athens, 7-10 May 2002*. Papers of the Norwegian Institute at Athens 8, επιμ. E. Østby, 493-506. Athens: The Norwegian Institute at Athens (<https://bit.ly/2RhqS2K>)

Pakkanen, J. 1997. «Entasis in fourth-century B.C. Doric buildings in the Peloponnese and at Delphi». *BSA* 92:323 - 344. (<https://www.jstor.org/stable/30103486?seq=1>)

Picard, C. C. 1921. *L'établissement des Poseidoniastes de Bérytos. Délos* 6. Paris: de Boccard (https://cefael.efa.gr/detail.php?ce=63663vcah255iu9c9agdtvaqit6hu6cb&site_id=1&actionID=page&serie_id=EAD&volume_number=6&issue_number=0)

Πίκουλας, Γ. Α. 1988. «Η νότια Μεγαλοπολιτική Χώρα, από τον 8ο π.Χ. ως τον 4ο μ.Χ. αιώνα: συμβολή στην τοπογραφία της». Διδ. Διατρ., Ιωάννινα. Αθήνα: Horos.

Protonotariou-Deilaki, E. 1961-2. «Ανασκαφή Φενεού.» *ArchDelt* 17 B':57-61.

———. 1965: «Ανασκαφή Φενεού.» *ArchDelt* 20 B'1:158-159.

Reinach, S. και Le Bas, P.M. 1888. *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure: sous la direction de Philippe LeBas (1842 - 1844); planches de topographie, de sculpture et d'architecture*. Paris: Librairie Firmin-Didot et Cie (<https://archive.org/details/voyagearchologi00basgoog/page/n14/mo>)

Robert, F. F. 1952. *Trois sanctuaires sur le rivage occidental: Dioscourion, Asclépieion, sanctuaire anonyme (Leucothion?)*. *Délos* 20. Paris: de Boccard

(https://cefael.efa.gr/detail.php?site_id=1&actionID=page&serie_id=EAD&volume_number=20&issue_number=0&ce=63663vcah255iu9c9agdtvaqit6hu6cb&sp=1)

Rolley, C. 2015. *Η ελληνική γλυπτική, Τόμος πρώτος*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα

Roupas, N. 2012. «The Unknown Temple», *Archaeology* 65/5:44–46

Roux, G. 1987. *La terrasse d'Attale I, Vol. II: Topographie et architecture. Le sanctuaire d'Apollon*. FdD. Paris: E. De Boccard

(https://cefael.efa.gr/detail.php?site_id=1&actionis=panorama&serie_id=FD&volume_number=2&issue_number=22&ce=bp5uhvjq4rlobelg9irfigp9t4udol7b&sp=1)

Ρωμαίος, Κ.Α. 1952. «Τεγεατικόν ιερόν Αρτέμιδος Κνακεάτιδος». *ArchEph* 91:1-31
(https://www.archetai.gr/images/pdfs/efimeris/Publ_A.E._1952.pdf)

———. 1957. «Ιερόν Αθηνάς Σώτειρας και Ποσειδώνος κατά την Αρκαδικήν Ασέαν». *ArchEph* 96:114-163
(https://www.archetai.gr/images/pdfs/efimeris/Publ_A.E._1957.pdf)

Sapirstein, Ph. 2008. «The emergence of ceramic roof tiles in archaic greek architecture». Διδ. Διατρ. Cornell University.
(<https://bit.ly/2QcjtKP>)

Scahill, D.R. 2012. «The South Stoa at Corinth. Design, Construction and Function of the Greek Phase». Διδ. Διατρ. University of Bath.
(<https://researchportal.bath.ac.uk/en/studentTheses/the-south-stoa-at-corinth-design-construction-and-function-of-the>)

Schazmann, P. 1932. *Asklepieion: Baubeschreibung und Baugeschichte, Kos I*. Berlin: Heinrich Keller.
(<https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/kos1932bd1>)

Schleif, H., Romaios, K., και Klaffenbach, G. 1940. *Korkyra. Archaische Bauten Und Bildwerke*. Berlin: Gebr. Mann
(<https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/korkyra1940bd1>)

Shoe, L. 1936. *Profiles of Greek Mouldings*. Cambridge: Harvard University Press

Sinn, U. 1981. «Das Heiligtum der Artemis Limnatis bei Kombothekra». *AM* 96:25-71

Sioumpara, E.P. 2011. *Der Asklepios-Tempel von Messene auf der Peloponnes. Untersuchungen zur hellenistischen Tempelarchitektur. Athenaia I*. München: Hirmer

Sioumpara, E. 2015. «Doric innovations on the conservative landscape of Peloponnese during the Hellenistic period». Στο *L'architecture monumentale grecque au IIIe siècle a.C.*, επιμ. J. des Courtils, 197-221. Bordeaux: Ausonius éditions, Mémoires 40.
(<https://bit.ly/3c8eaeA>)

Stevens, G.P. 1950. «Some Remarks upon the Interior of the Hephaisteion». *Hesperia* 19:143–164
(<https://www.jstor.org/stable/146773?seq=1>)

Stewart, D. 2011-12. «Peloponnese (Archaic to Roman)». *Archaeological Reports* 57:49-62
(<https://tinyurl.com/w3hrefv6>)

Θέμελης, Π. 2017. «Αρχαία Μεσσήνη, Από την ελληνιστική στη ρωμαϊκή και βυζαντινή πόλη». *Θέματα Αρχαιολογίας* 1(1): 6-21
(<https://tinyurl.com/ax27zwjt>)

Θέμελης, Π. 2018. «Το Ταφικό Μνημείο Κ3 στο Γυμνάσιο της αρχαίας Μεσσήνης». *Θέματα Αρχαιολογίας* 2(2): 188-203
(<https://bit.ly/3vMqIAs>)

Travlos, J. 1971. *Pictorial Dictionary of Ancient Athens*. New York: Praeger Publishers
(<https://www.scribd.com/doc/150399185/Travlos-Pictorial-Dictionary-of-Ancient-Athens>)

Vallois, R. 1923. *Les portiques au Sud du Hiéron. 1 : Le Portique de Philippes. Délos 7*. Paris: de Boccard.
(https://cefael.efa.gr/detail.php?site_id=1&actionID=page&serie_id=EAD&volume_number=7&ce=3a3uvhkafb2csu8omcg7tl55hh7fhbeq&sp=1)

Versace, F. 1908. *Der Tempel und die Stoa im Amphiaraeion bei Oropos*. Athen: Meissner u. Kargaduris.

Voyatzis M. 1990. *The early Sanctuary of Athena Alea at Tegea and other Archaic Sanctuaries in Arcadia*. Göteborg: P. Åströms förlog.
(<https://www.scribd.com/document/205106761/Voyatzis-The-Early-Sanctuary-of-Athena-Alea-at-Tegea>)

Will, E. 1955. *Le Dodécathéon. Délos 22*. Paris: de Boccard

(https://cefael.efa.gr/detail.php?site_id=1&actionID=page&serie_id=EAD&volume_number=22&issue_number=0)

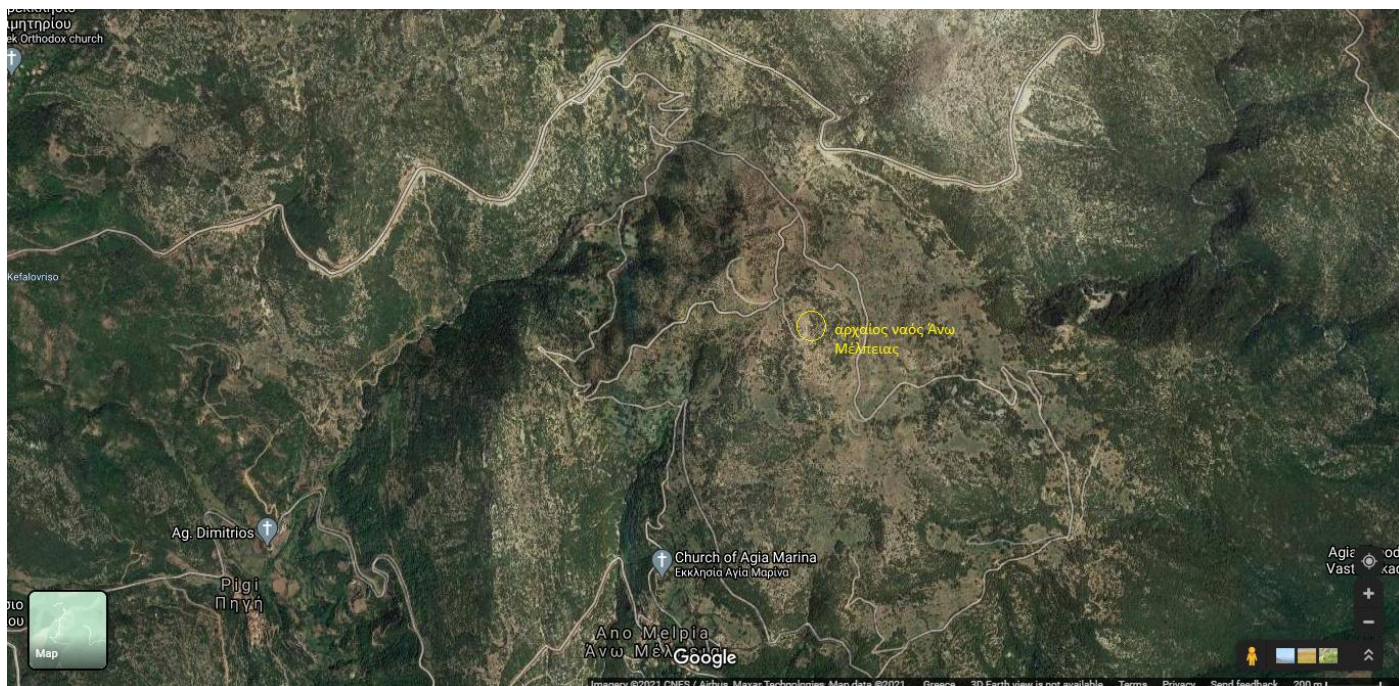
Winter, F. E. 1991. «Early Doric Temples in Arkadia». *EchCl* XXXV:193-220
(<https://muse.jhu.edu/article/653813/summary>)

Winter F. E. 2006. *Studies in Hellenistic Architecture*. Toronto: University of Toronto Press.
(<https://gr1lib.org/book/5289363/2549e8>)

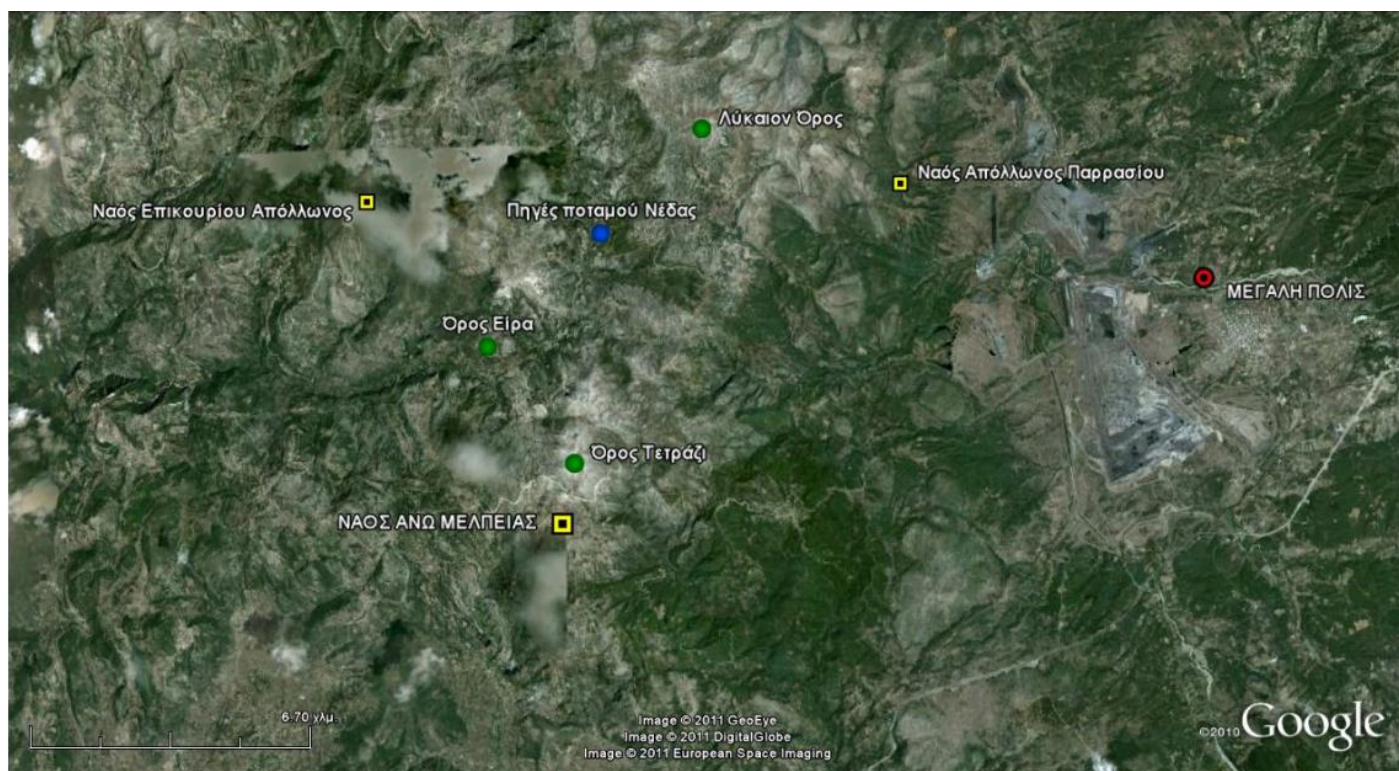
Woodward, R. J. 2012. «Architectural Investigation into the Relationship between Doric Temple Architecture and Identity in the Archaic and Classical Periods». Διδ. Διατρ., University of Sheffield.
(<https://tinyurl.com/yrfn6em9>)

Ζάμπας, Κ. 1998. «Οι εκλεπτύνσεις των κιόνων του Παρθενώνος». Διδ. Διατρ., Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
(<https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/11260#page/1/mode/2up>, <https://bit.ly/3rIxYul>)

Εικόνες

Εικ. 1. Η θέση του αρχαίου ναού της Άνω Μέλπειας, βόρεια του σύγχρονου ομώνυμου οικισμού (Από GoogleMaps).

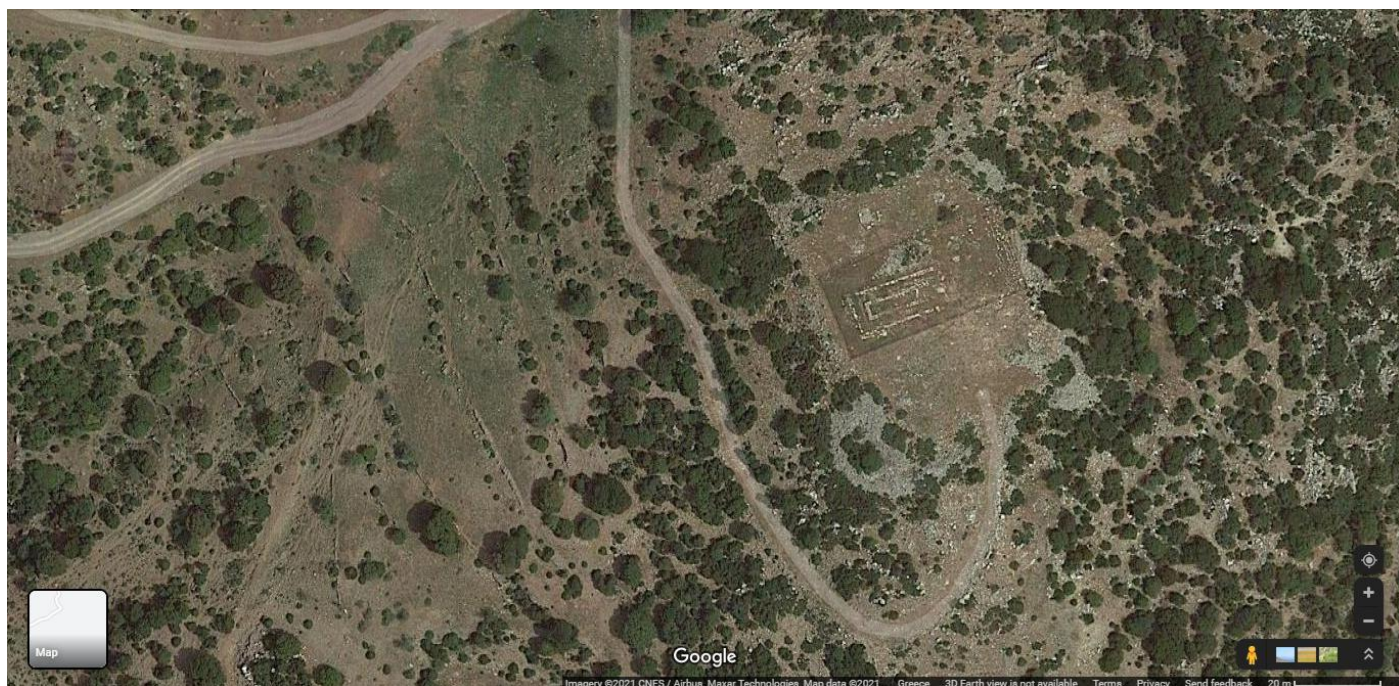
Εικ. 2. Χάρτης της ευρύτερης περιοχής του Λυκαίου όρους, όπου και τα αρκαδο-μεσσηνιακά σύνορα (Κουρσούμης 2012, 15 εικ. 2).

Εικ. 3. Ο λόφος «Πετρούλα» και βορειότερα ο λόφος του Προφήτη Ηλία (Από GoogleMaps).

Εικ. 4. Το ύψωμα «Προφήτης Ηλίας». Φωτ. Κ. Κατσιώλης

Εικ. 5. Ο αρχαίος ναός της Άνω Μέλπειας. Στην Google αναφέρεται εσφαλμένα ως αρχαίος ναός Ανδανίας (Από GoogleMaps).

Εικ. 6. Τα αρχιτεκτονικά μέλη από την κατεδάφιση του εξωκλήσιου του Προφήτη Ηλία.
Φωτ. Κ. Κατσιώλης

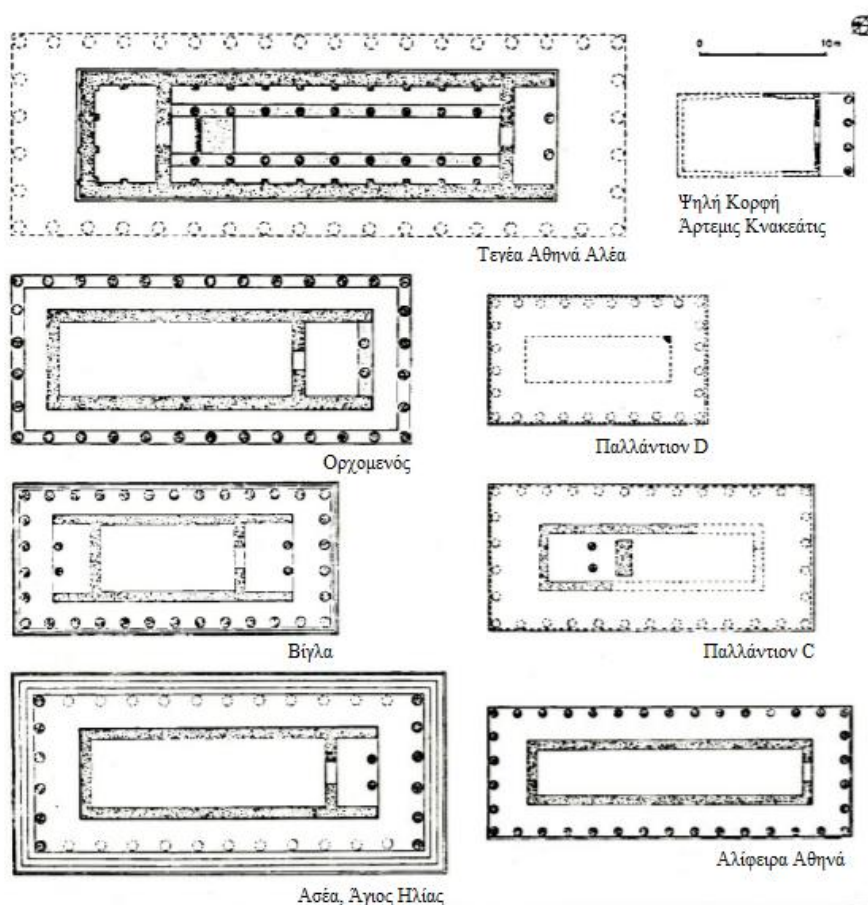
Εικ. 7. Ο αρχαιολογικός χώρος της Άνω Μέλπειας. Φωτ. Κ. Κατσιώλης

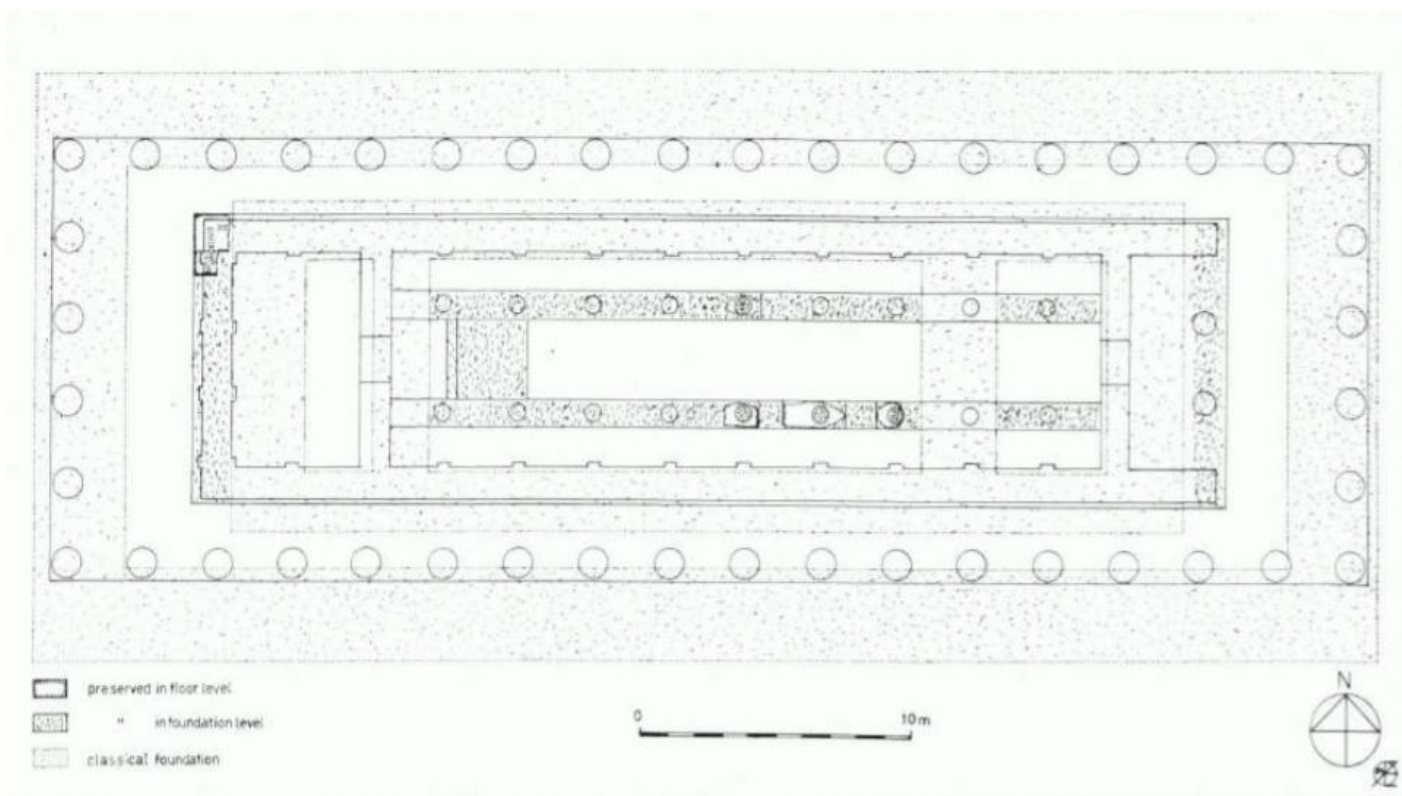
Εικ. 8. Το ύψωμα «Πετρούλα», όπου ανεσκάφη ο αρχαίος ναός της Άνω Μέλπειας. Φωτ. Κ. Κατσιώλης

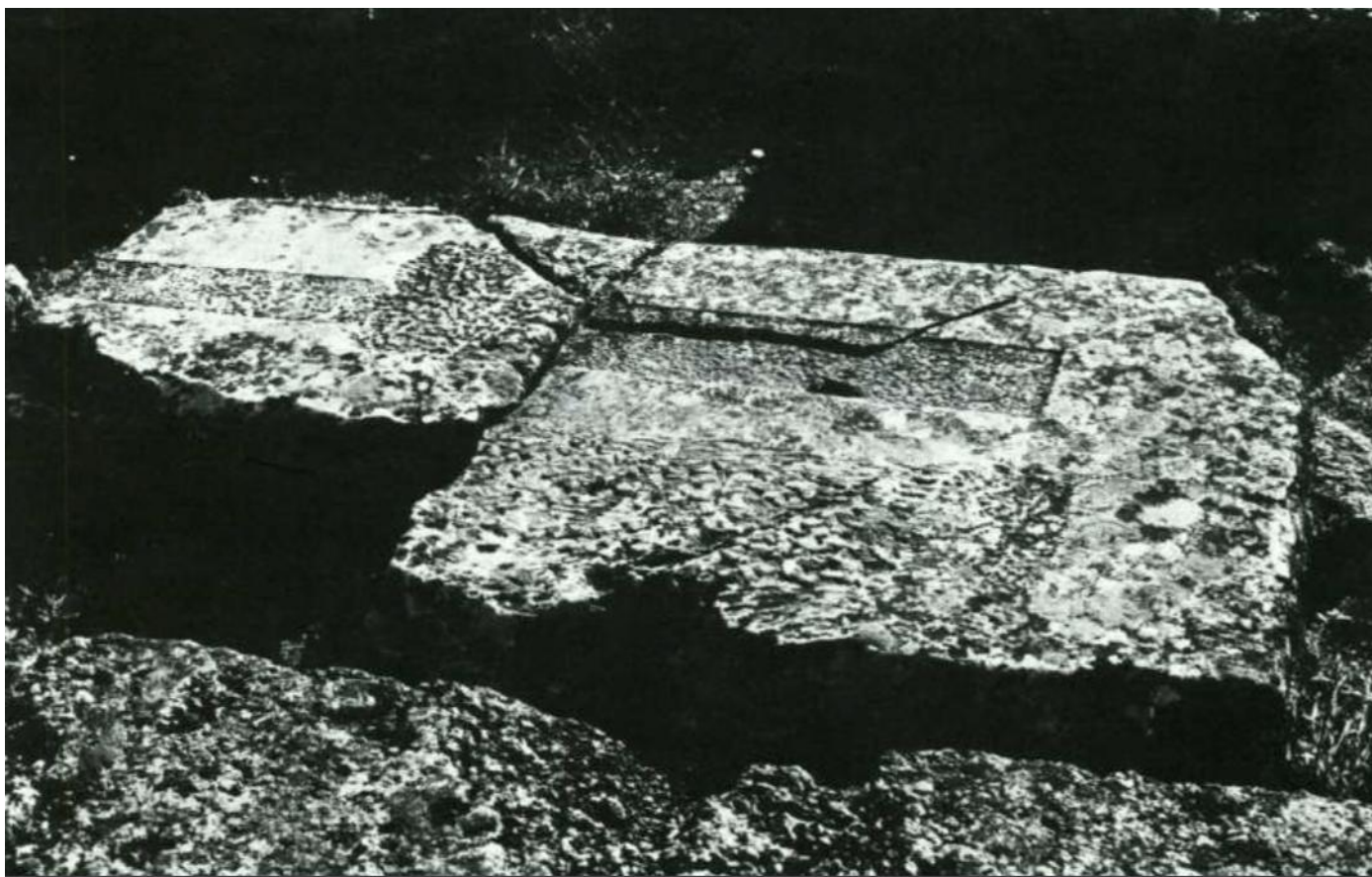
Εικ. 9. Χάρτης της Αρκαδίας την εποχή της μεγαλύτερης εξάπλωσής της, το 369/368 (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τ. Γ1, 415).

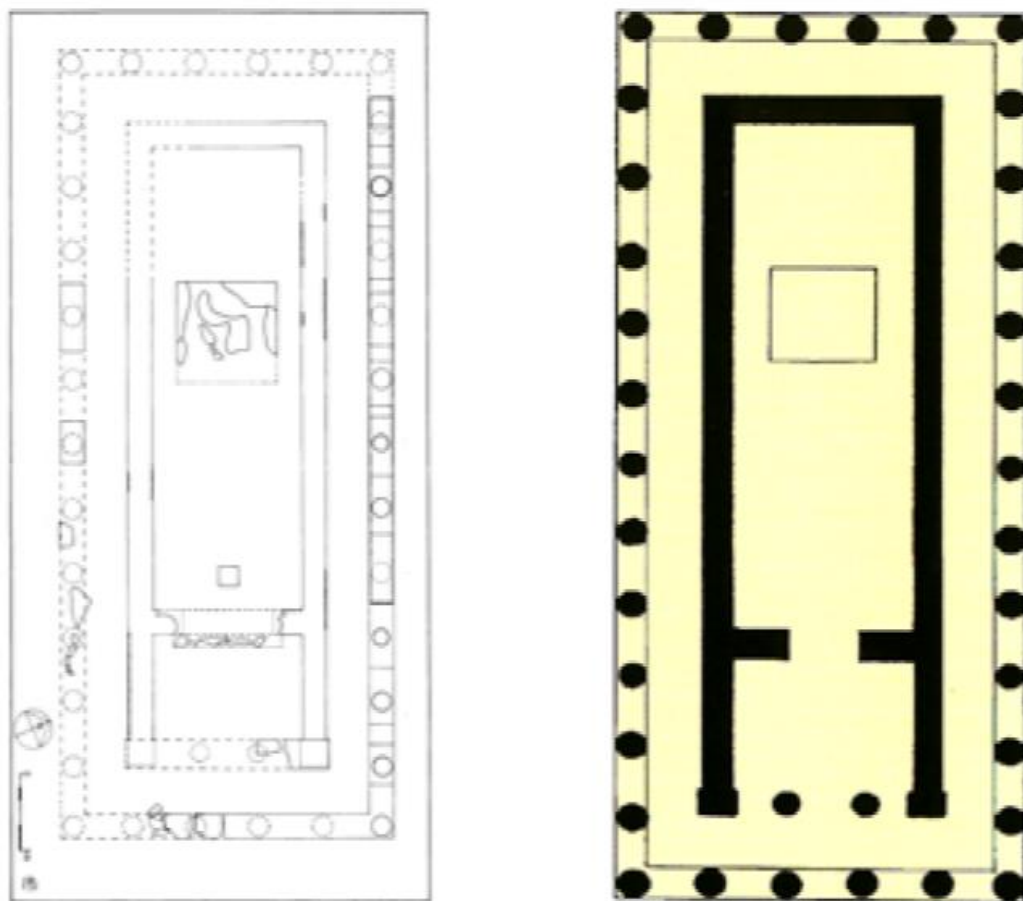
Εικ. 10. Ναοί με περίσταση από την περιοχή της Αρκαδίας (Ostby 1991, 53 εικ. 6).

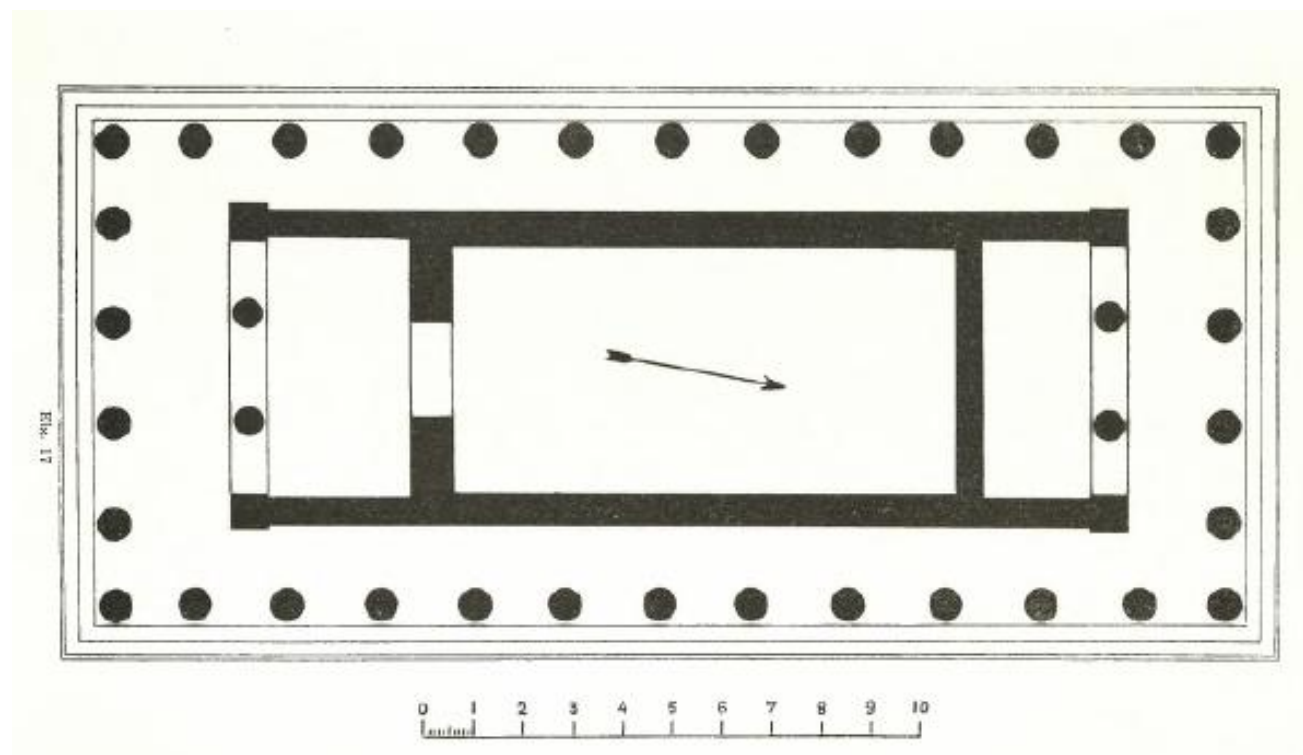
Εικ. 11. Υποθετική αποκατάσταση της κάτοψης του αρχαϊκού ναού στην Τεγέα (Ostby 1984, 122 εικ. 5).

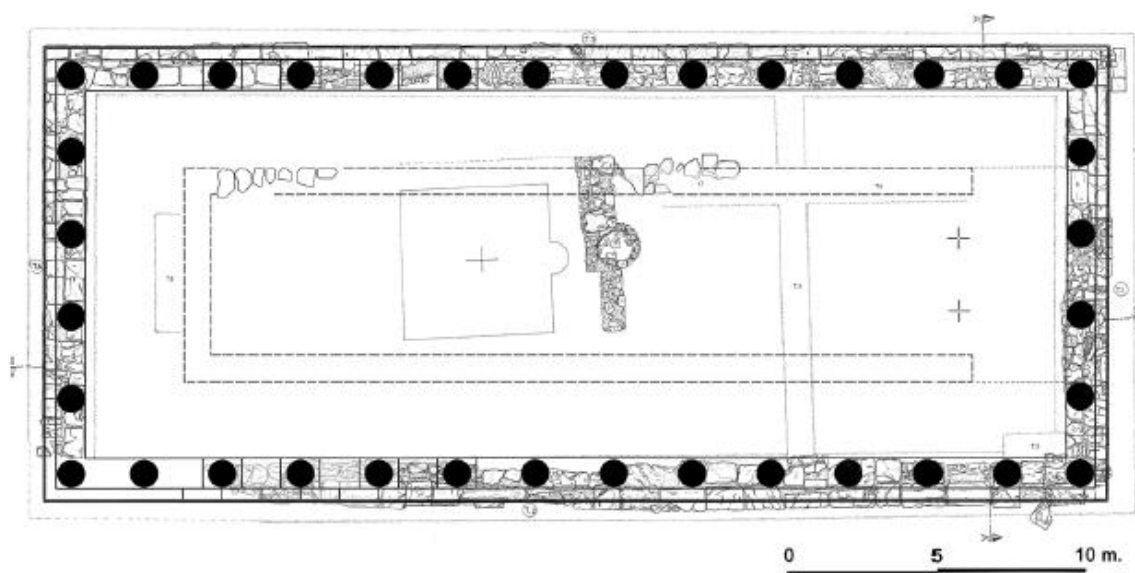
Εικ. 12. Ο λίθος του τοιχοβάτη που διατηρεί ίχνος για την έδραση του ορθοστάτη (Ostby 1984, 119 εικ. 2).

Εικ. 13. Ο εκατόμπεδος ναός στον Ορχομενό (Καραπαναγιώτου 2014, 119 εικ. 132-2).

Εικ. 14. Αποκατεστημένη κάτοψη του ναού στη Βίγλα (Ρωμαίος 1957, 131 εικ. 17).

Εικ. 17. Ο αρχαϊκός περίπτερος ναός στη Μαμουσιά Αιγιαλείας (Kanellopoulos και Kolia 2011, 146 εικ. 10).

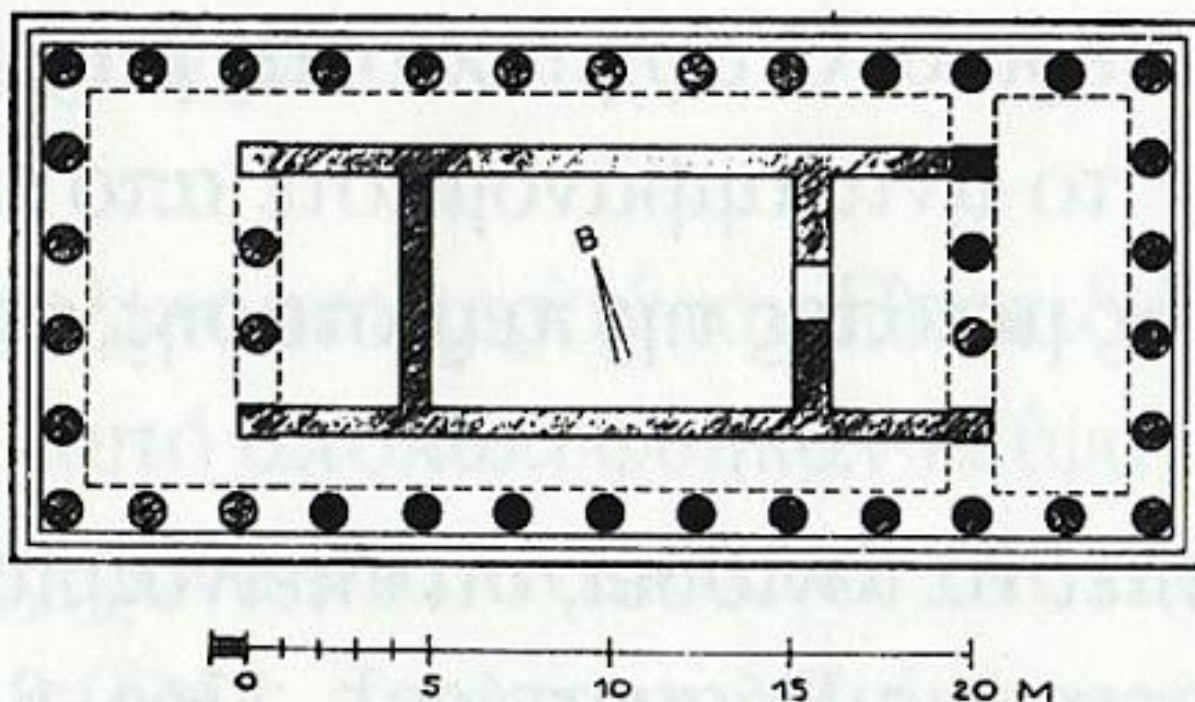
Εικ. 18. Ανορθωμένη εναέρια λήψη του ναού της Άνω Μέλπειας. Ιούλιος 2020. Φωτ. Ειρήνη Σπυροπούλου

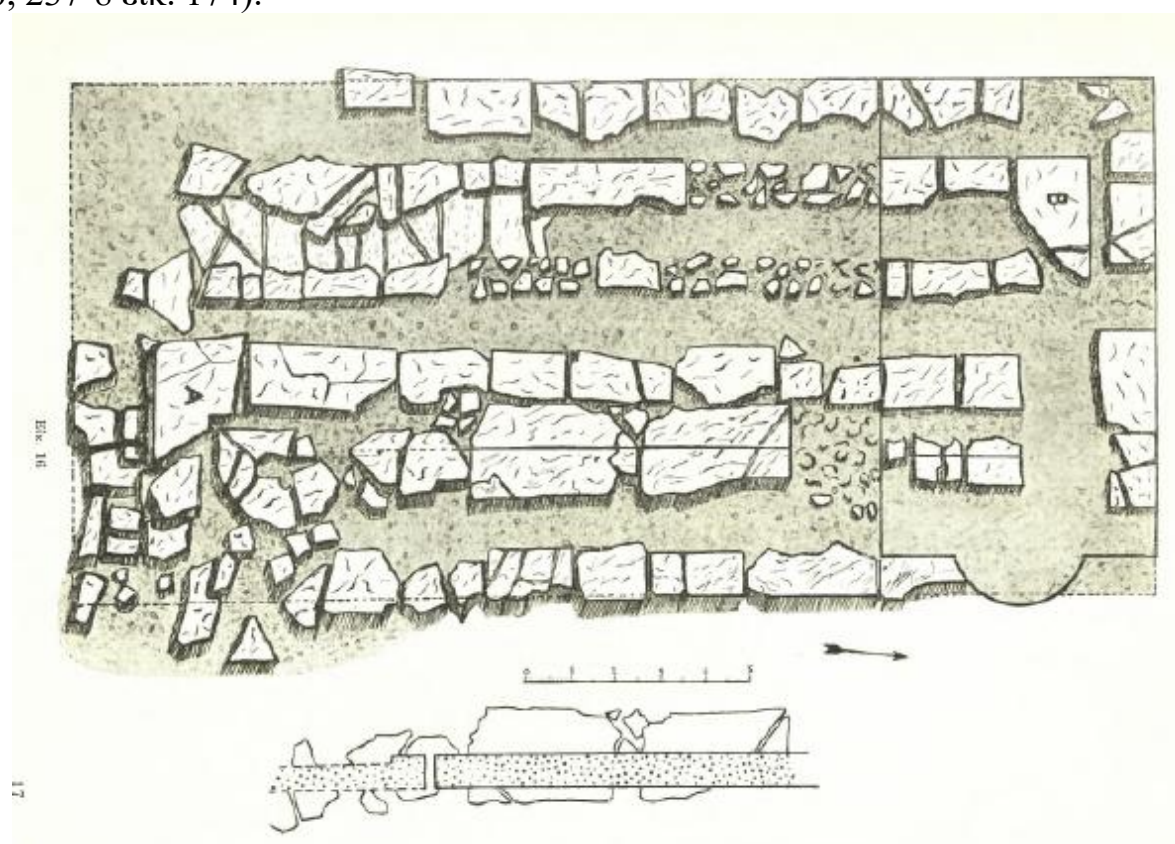
Εικ. 19. Το σημείο όπου μετρήθηκε το πλάτος του ναού. Φωτ. Ειρήνη Σπυροπούλου

Εικ. 20. Ίχνος θεμελίωσης της ανατολικής ευθυντηρίας. Φωτ. Ειρήνη Σπυροπούλου

Εικ. 21. Ακρωτήριο Σούνιο. Αποκατεστημένη κάτοψη του ναού του Ποσειδώνα (Gruben 2000, 237-8 εικ. 174).

Εικ. 22. Τα ερείπια του αρχαίου ναού της Βίγλας και η θέση του χριστιανικού ναού (Ρωμάιος 1957, 129 εικ. 16).

Εικ. 23. Πλακοειδείς λίθοι της νότιας ευθυνητηρίας. Φωτ. Α. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

Εικ. 24. Λίθοι με κατατομή σχήματος Γ. Φωτ. Α. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

Εικ. 25. Λίθος της βόρειας ευθυντηρίας με άπεργο στην άνω επιφανειά του. Φωτ. Ειρήνη Σπυροπούλου

Εικ. 26α. Λίθος από τη στρώση του στυλοβάτη. Φωτ. Α. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

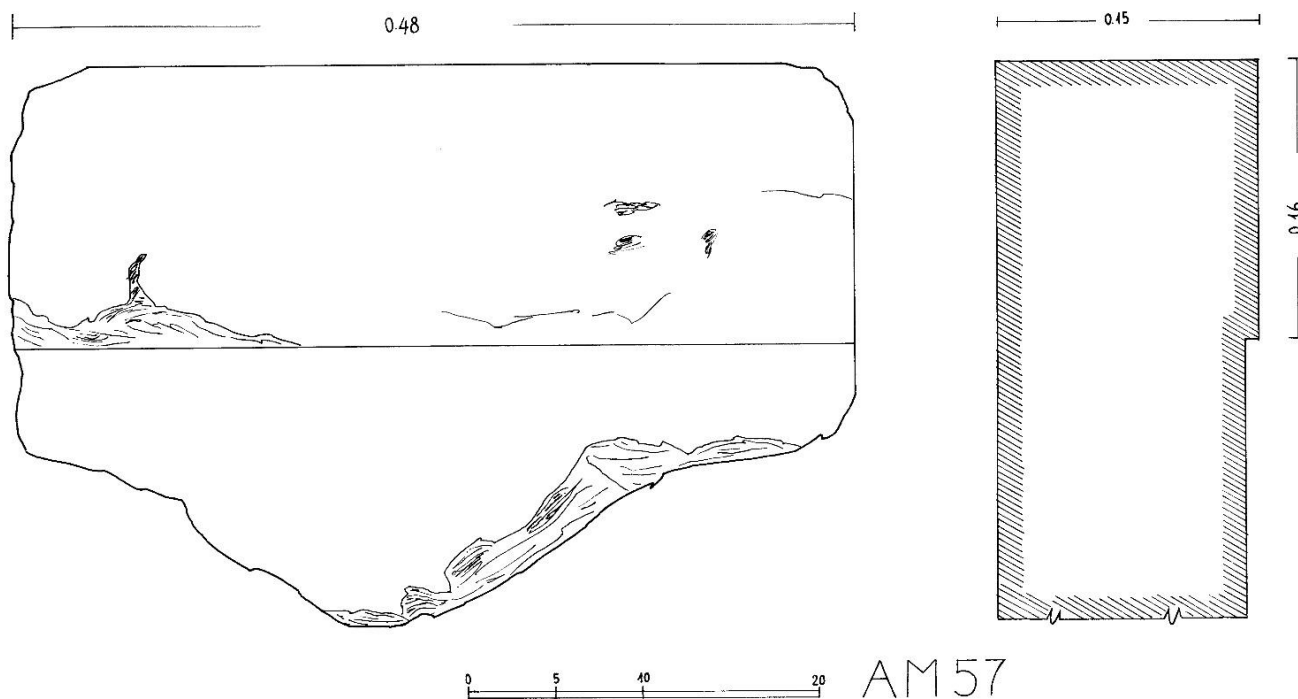
Εικ. 26β. Λίθος από τη στρώση του στυλοβάτη Φωτ. Ειρήνη Σπυροπούλου

Εικ. 27. Το εσωτερικό του σηκού. Άποψη από ανατολάς. Φωτ. Α. Τσατσαρώνη

Εικ. 28α. Λίθοι από το περίθυρο της θύρας. Φωτ. Λ. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

Εικ. 28β. Όψη και τομή του λίθου AM 57 από το περίθυρο της θύρας. Σχέδιο Ειρήνη Σπυροπούλου

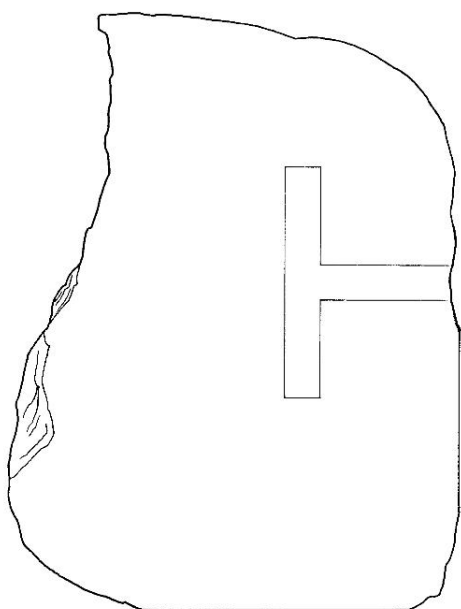
Εικ. 29. Η τοιχοδομία του σηκού. Άποψη από ανατολάς. Φωτ. Ειρήνη Σπυροπούλου

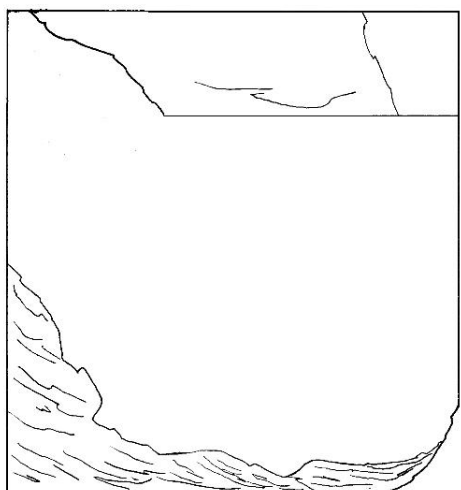
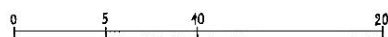
Εικ. 30. Ο λιθοσωρός στη νοτιανατολική πλευρά του πλατώματος. Φωτ. Δ. Κοβάνη και Λ. Τσατσαρώνη

Εικ. 31α. Λίθοι από τη στρώση του επιστυλίου. Φωτ. Α. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

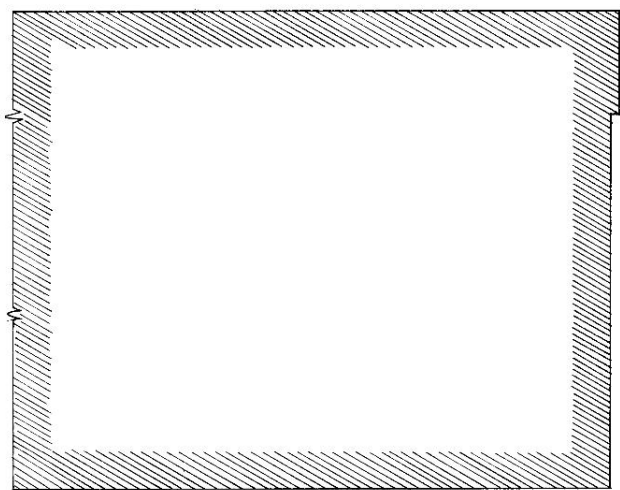

AM 43

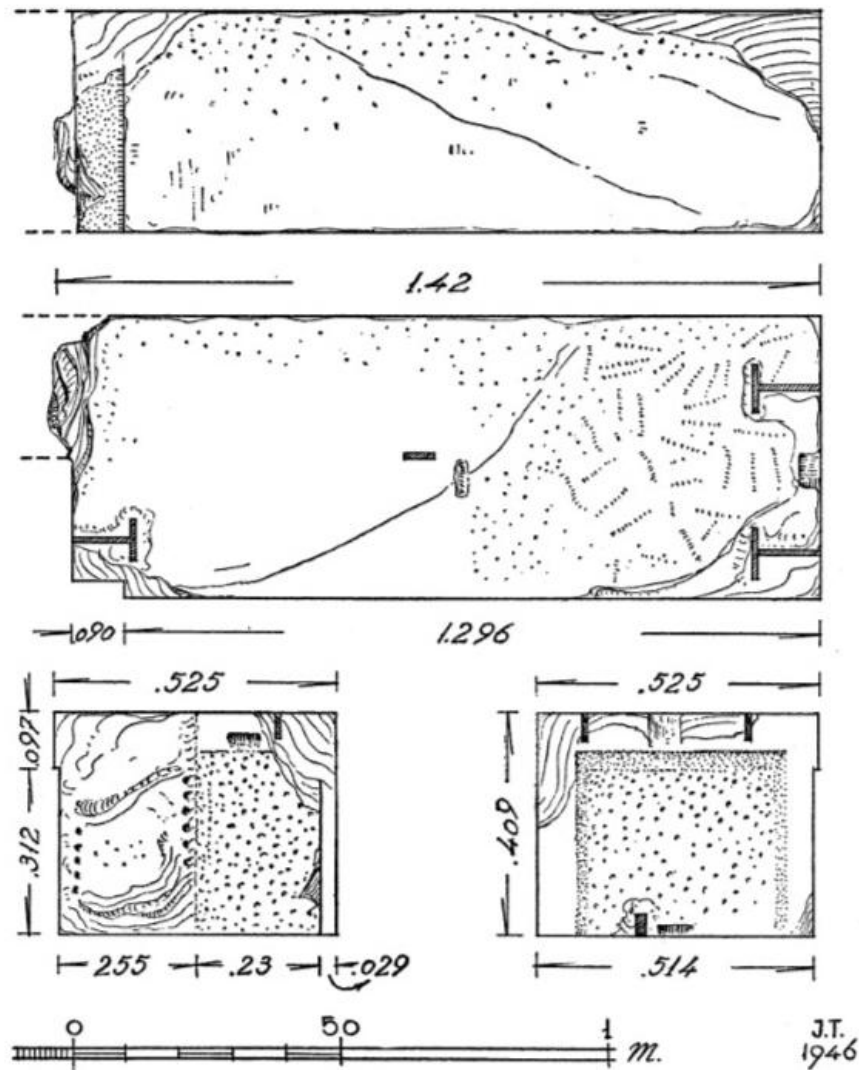
1.40

0.325

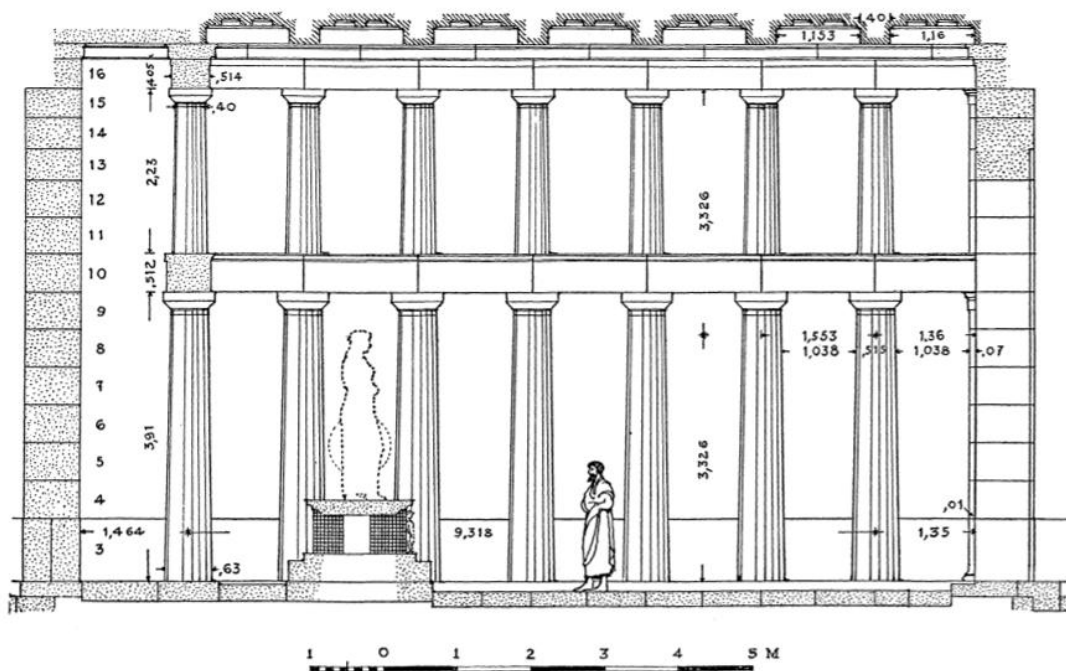

0.26

Εικ. 31β. Άνω όψη, πρόσοψη και τομή λίθου από τη στρώση του επιστυλίου. Σχέδιο Ειρήνη Σπυροπούλου

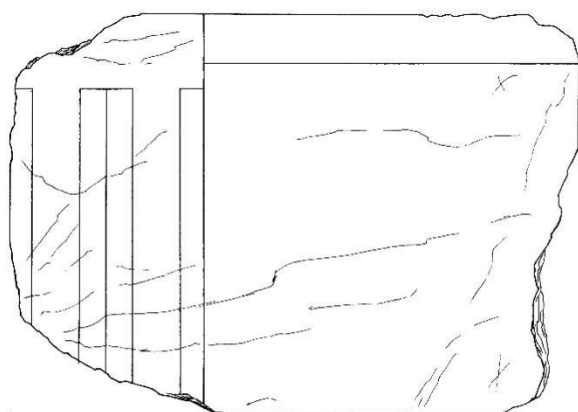
Εικ. 32. Ηφαιστείο. Λίθος από το επιστύλιο της εσωτερικής κιονοστοιχίας (Hill 1949, 192 εικ. 1).

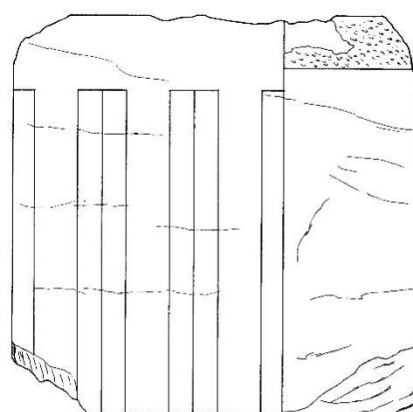
Εικ. 33. Η εσωτερική κιονοστοιχία του Ηφαιστείου (Stevens 1950, 151 εικ. 4).

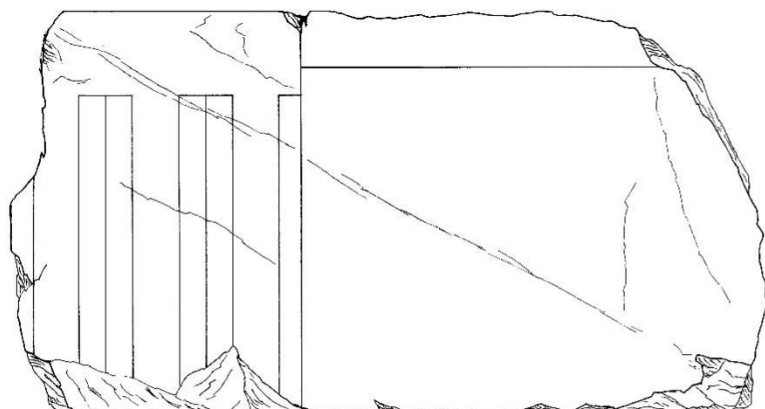
Εικ. 34α. Τρίγλυφος με συμφυή μετόπη (T-M). Φωτ. Λ. Τσατσαρόνη και Δ. Κοβάνη

AM67

AM34

AM15

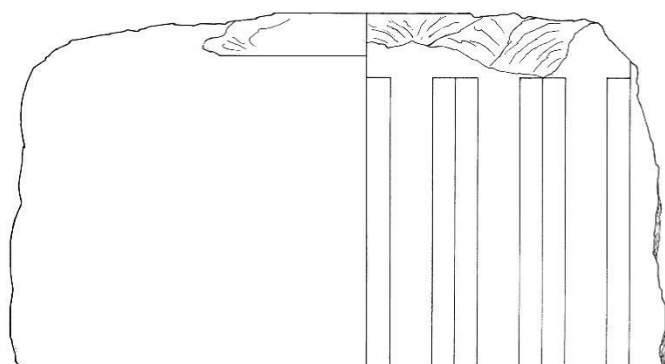

AM11

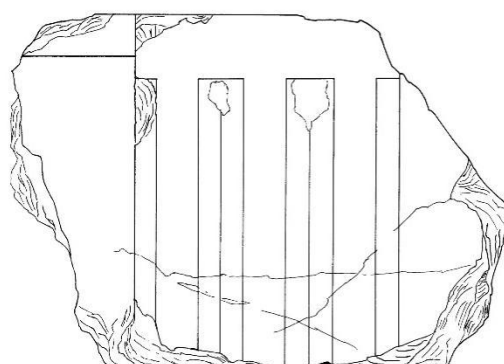
Εικ. 34β. Λίθοι του τριγλύφου με τρίγλυφο συμφυή με μετόπη. Σχέδιο Ειρήνη Σπυροπούλου

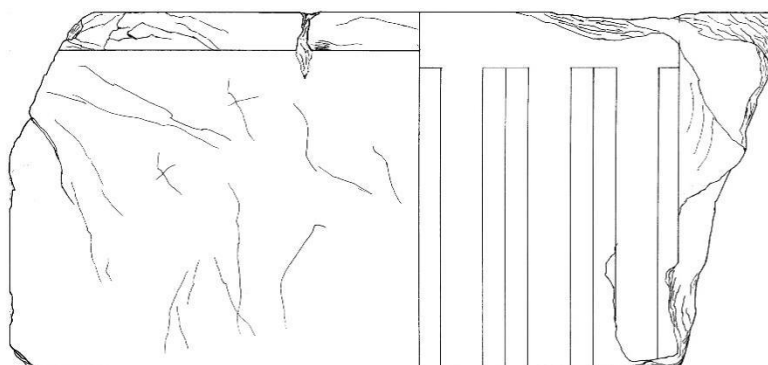
Εικ. 35α. Τρίγλυφος εκατέρωθεν δύο μετοπών (M-T-M). Φωτ. Α. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

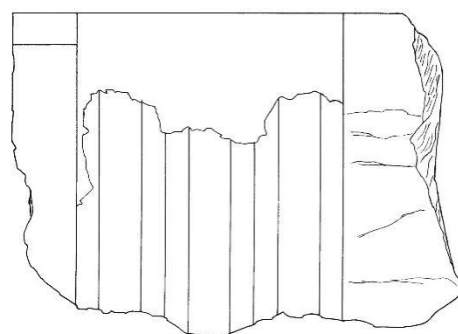
AM41

AM64

AM36

AM8

Εικ. 35β. Λίθοι του τριγλύφου με δύο μετόπες εκατέρωθεν τριγλύφου. Σχέδιο Ειρήνη Σπυροπούλου

Εικ. 36. Ο λίθος AM 67 με τον αρμό ώσεως σε τυχαία θέση. Φωτ. Α. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

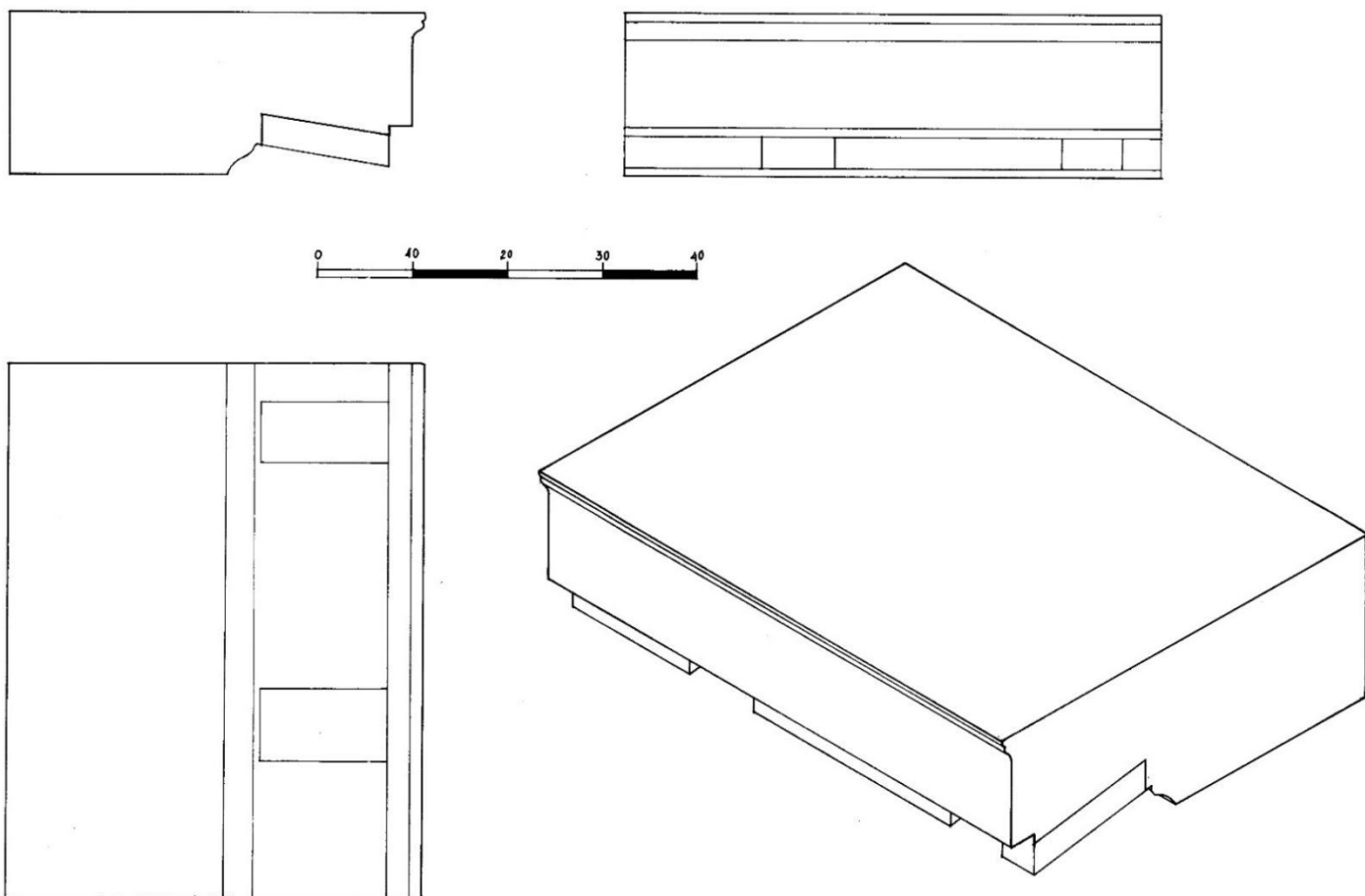
Εικ. 37. Μετόπες με τον αρμό ώσεως σε τυχαία θέση. Φωτ. Α. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

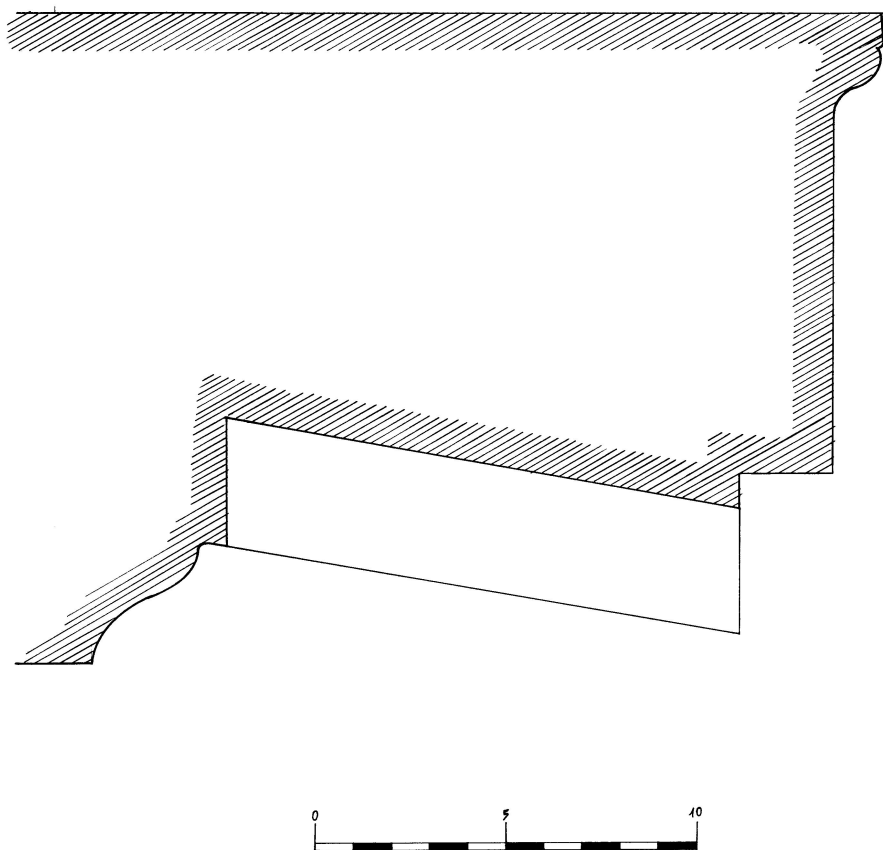
Εικ. 38. Ο γεισόπλινθος AM 14. Φωτ. Λ. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

Εικ. 39α. Γεισόπλινθοι, που διατηρούν τον έναν αρμό ώσεως. Φωτ. Λ. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

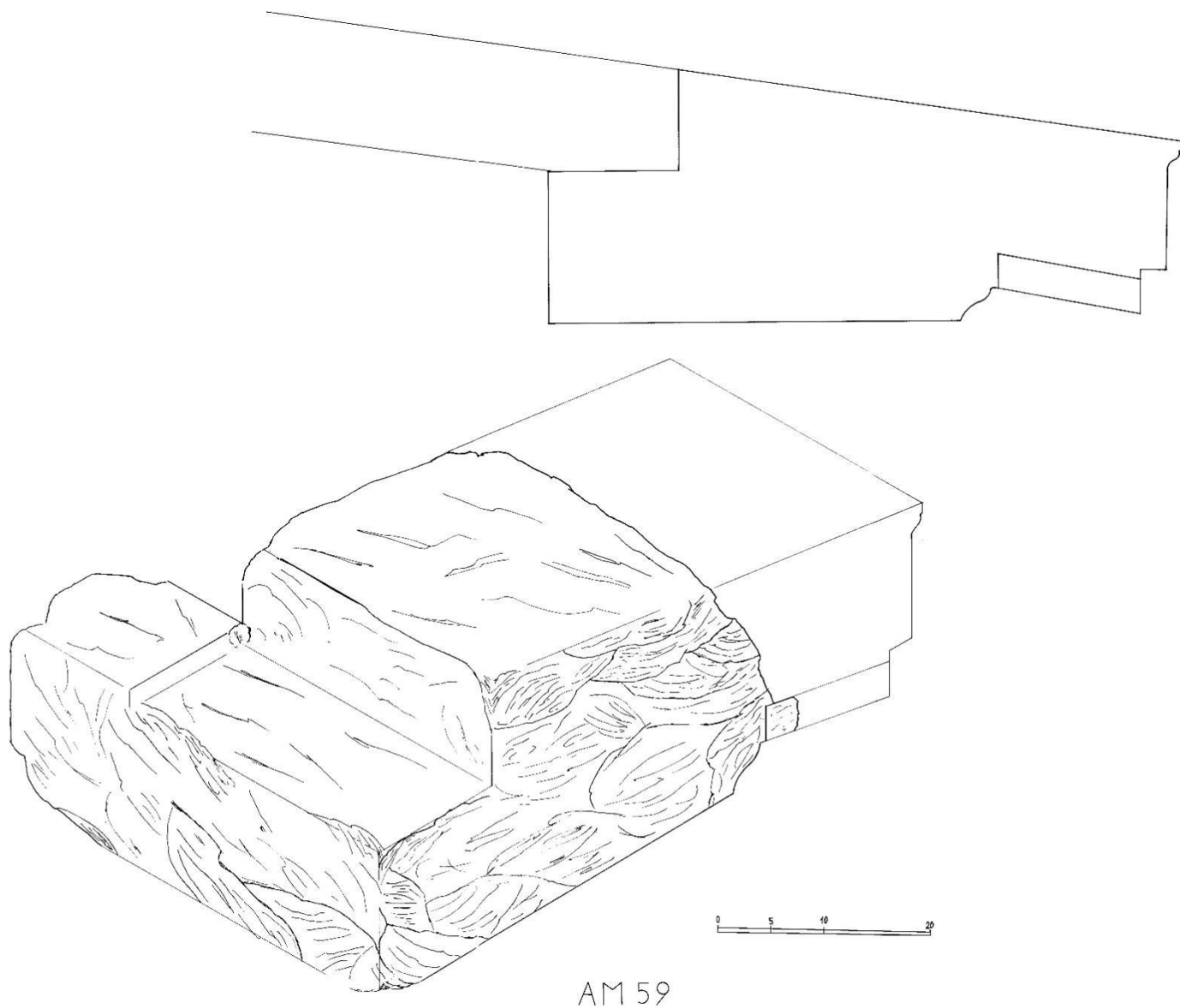
Εικ. 39β. Όψεις και ισομετρική αξονομετρική προβολή γεισοπλίνθου. Σχέδιο Ειρήνη Σπυροπούλου

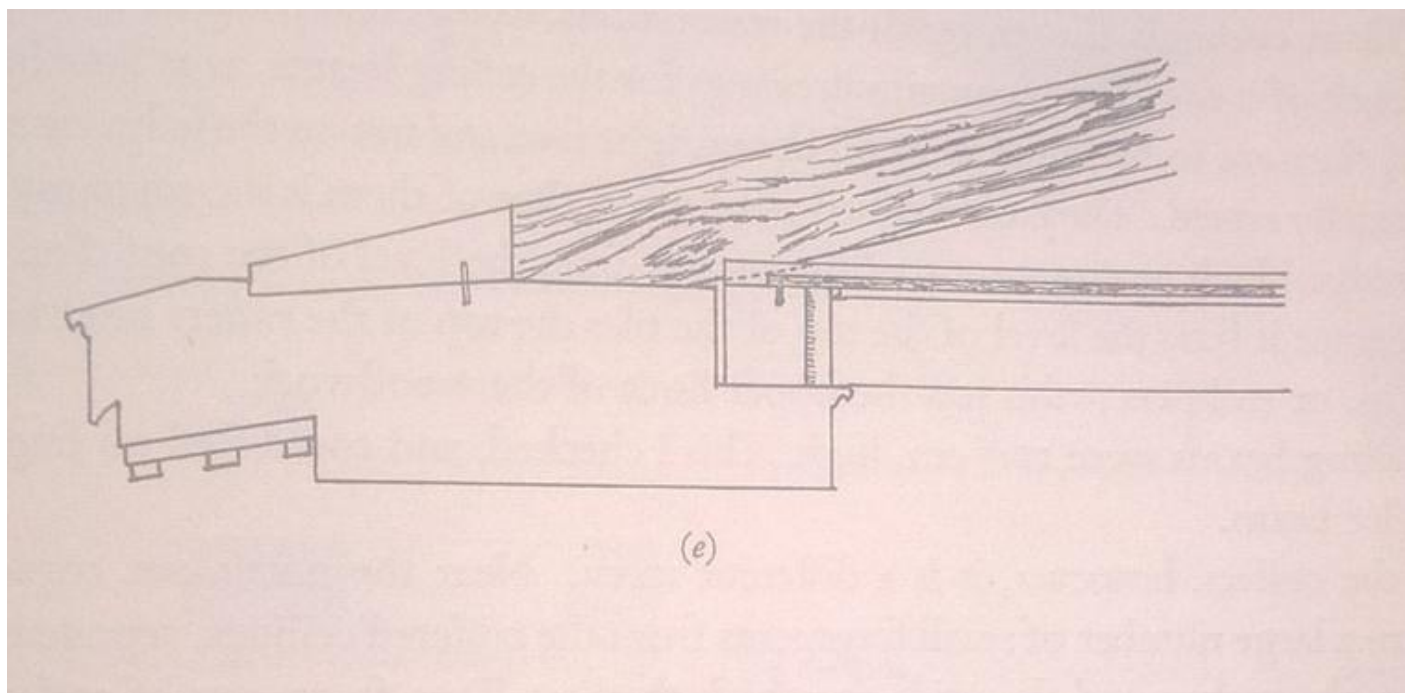
Εικ. 39γ. Κατατομή οριζόντιου γείσου. Σχέδιο Ειρήνη Σπυροπούλου

Εικ. 40α. Ο λίθος AM 59 με την εγκοπή για την υποδοχή της γωνίας του καταετίου γείσου.
Φωτ. Ειρήνη Σπυροπούλου

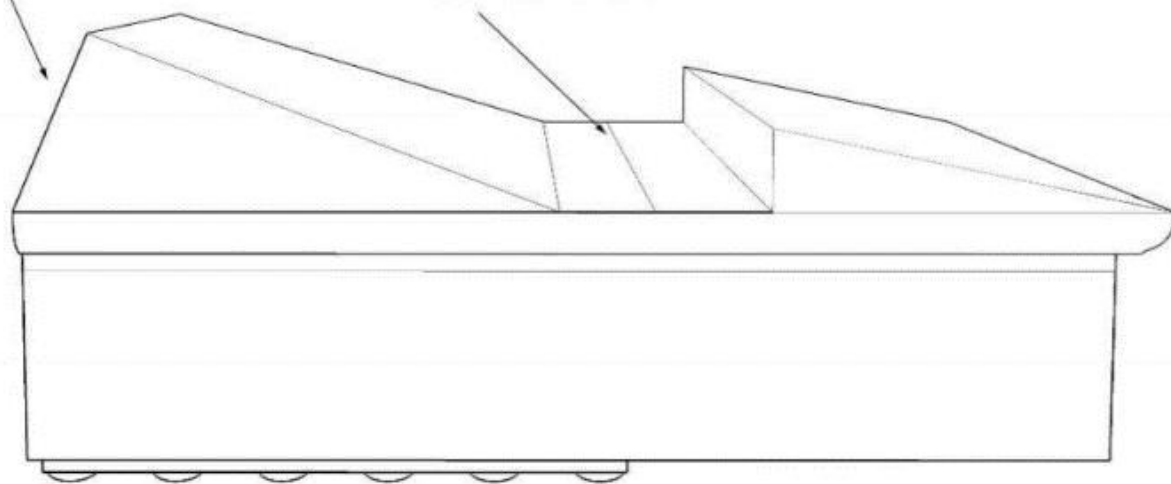

Εικ. 40β. Αποκατάσταση λίθου AM 59 ως γωνιαίου γείσου. Όψη και ισομετρική αξονομετρική προβολή. Σχέδιο Ειρήνη Σπυροπούλου

FRONT SLOPE
OF PEDIMENT FLOOR

SETTING LINE
FOR RAKING GEISON

Εικ. 41. Παράλληλα με την εγκοπή για την υποδοχή του άκρου του καταετίου γείσου (Hodge 1960, 111 εικ. 23e, Scahill 2012, 174 εικ. 86).

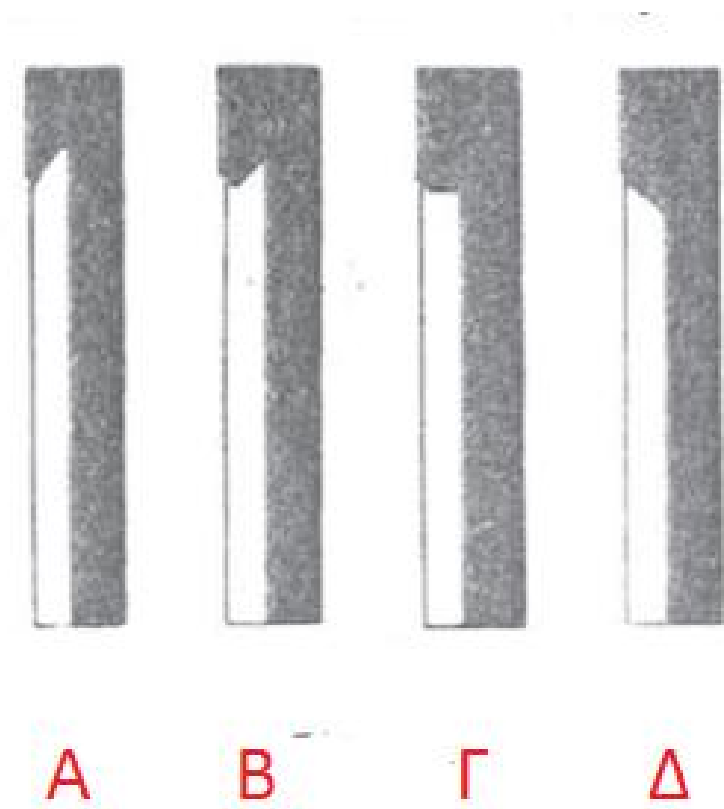
Εικ. 42. Σύνδεσμος σχήματος διπλού T. Φωτ. Ειρήνη Σπυροπούλου

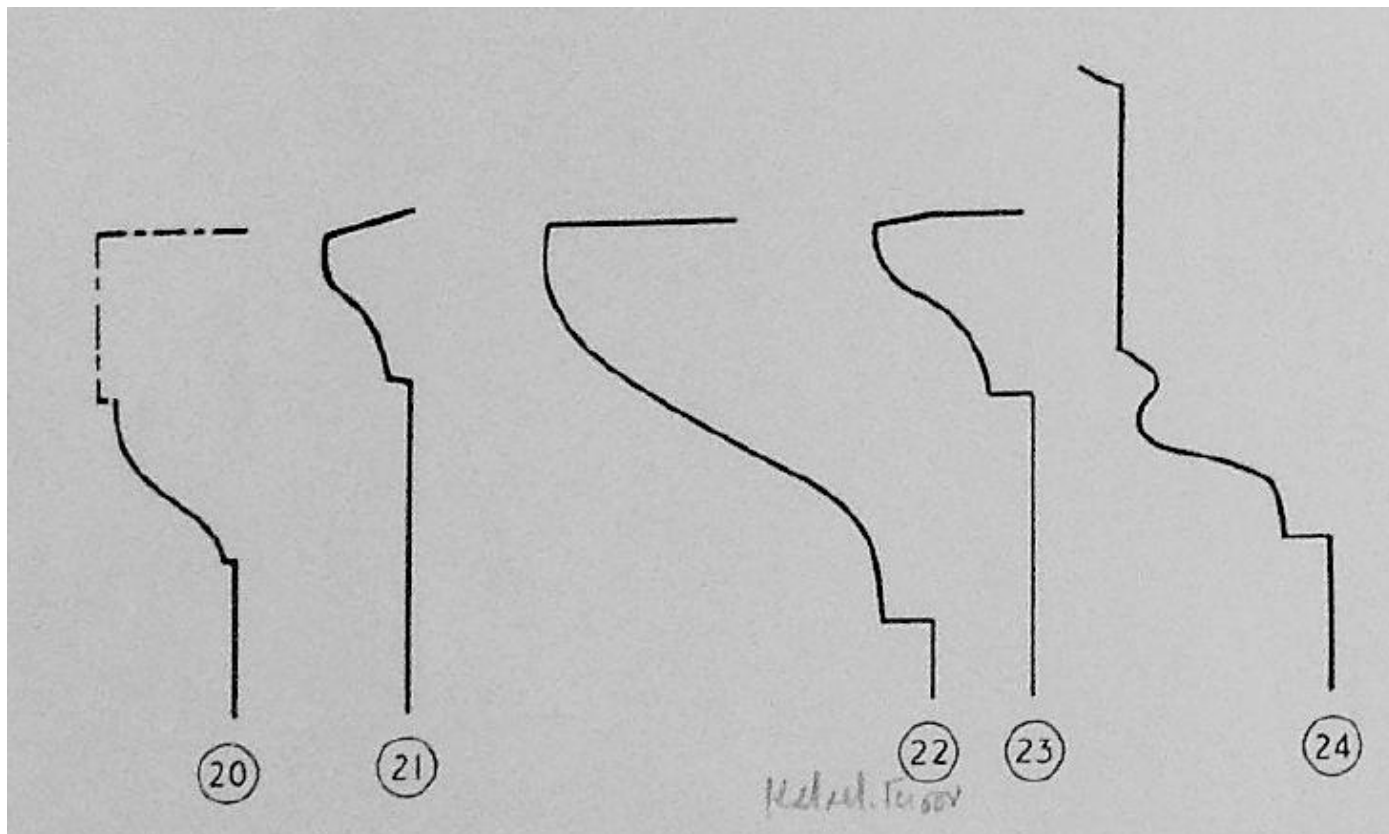
Εικ. 43. Το γωνιακό τρίγλυφο AM 53. Φωτ. Λ. Τσατσαρόνη και Δ. Κοβάνη

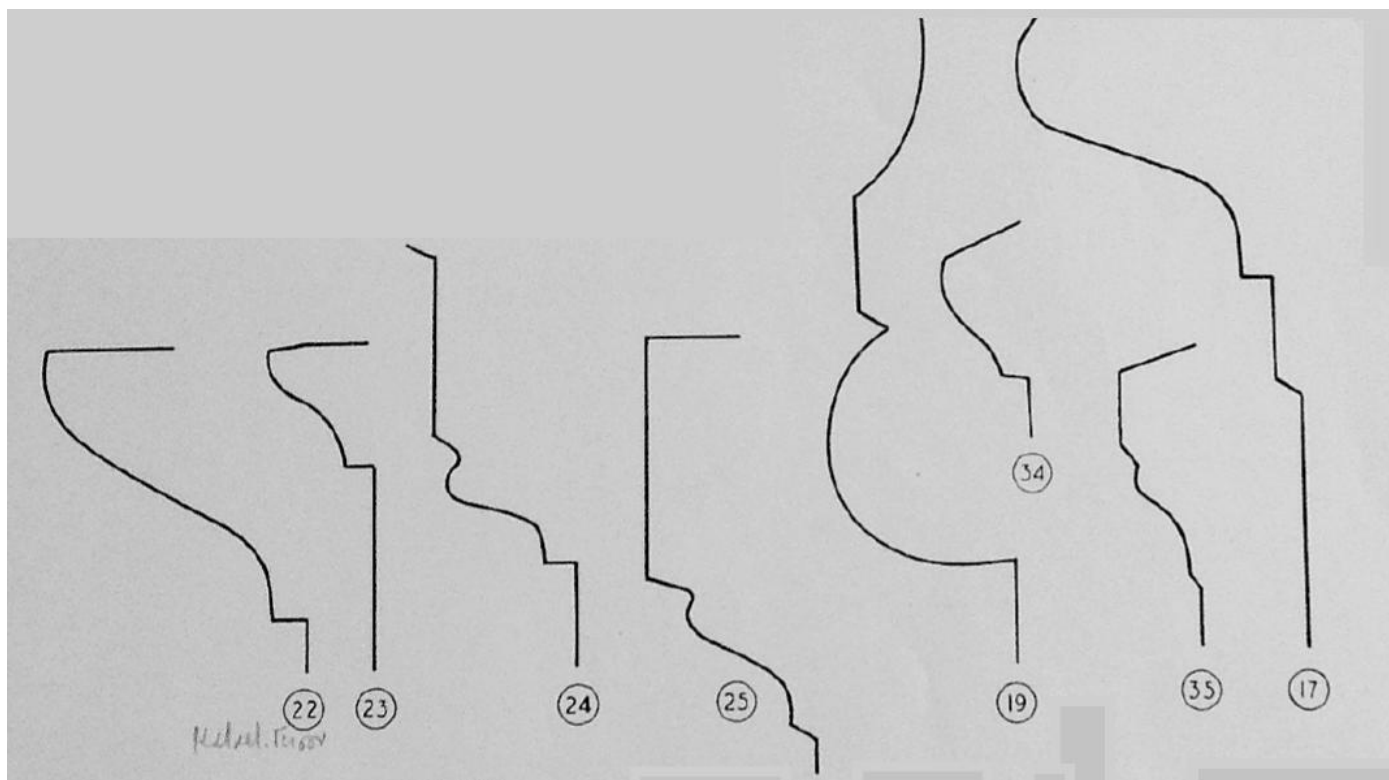
Εικ. 44. Μοχλοβόθριο σε λίθο του επιστυλίου για την εγκατάσταση τριγλύφου. Φωτ. Λ. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

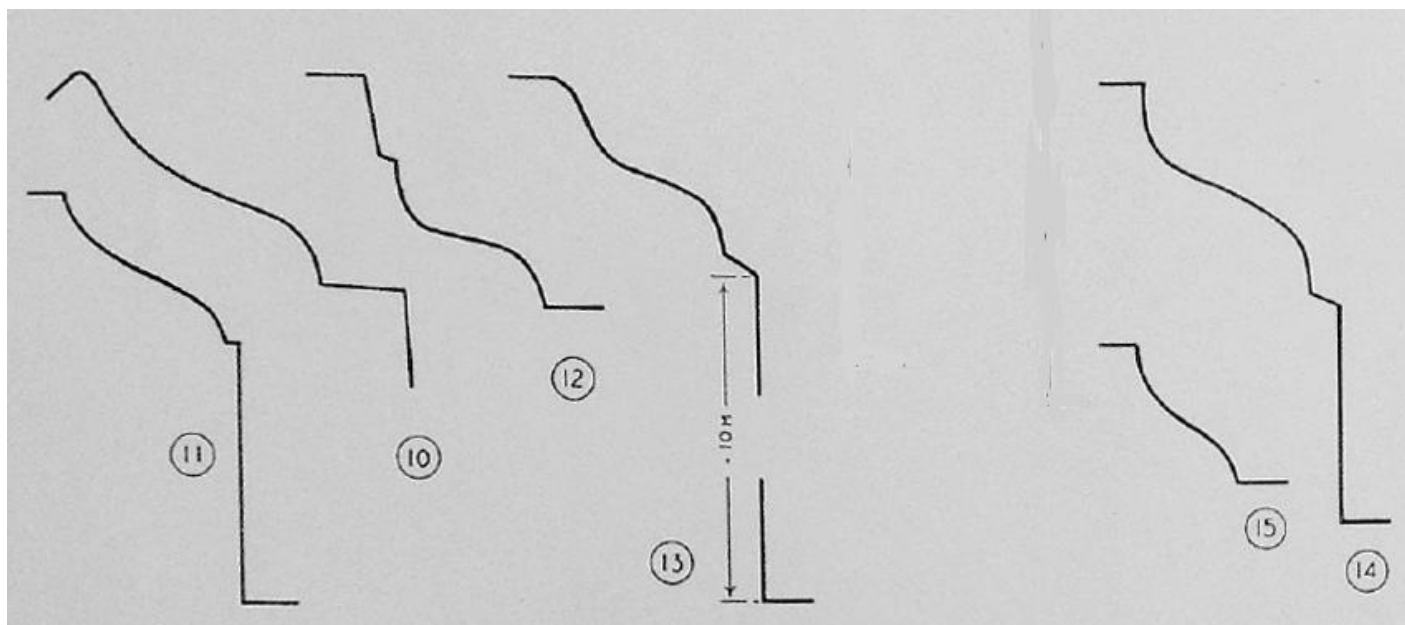
Εικ. 45. Το σχήμα της γραμμής στην οποία απολήγουν άνω οι εγγλυφές (Ορλάνδος 1915, 108 εικ. 19).

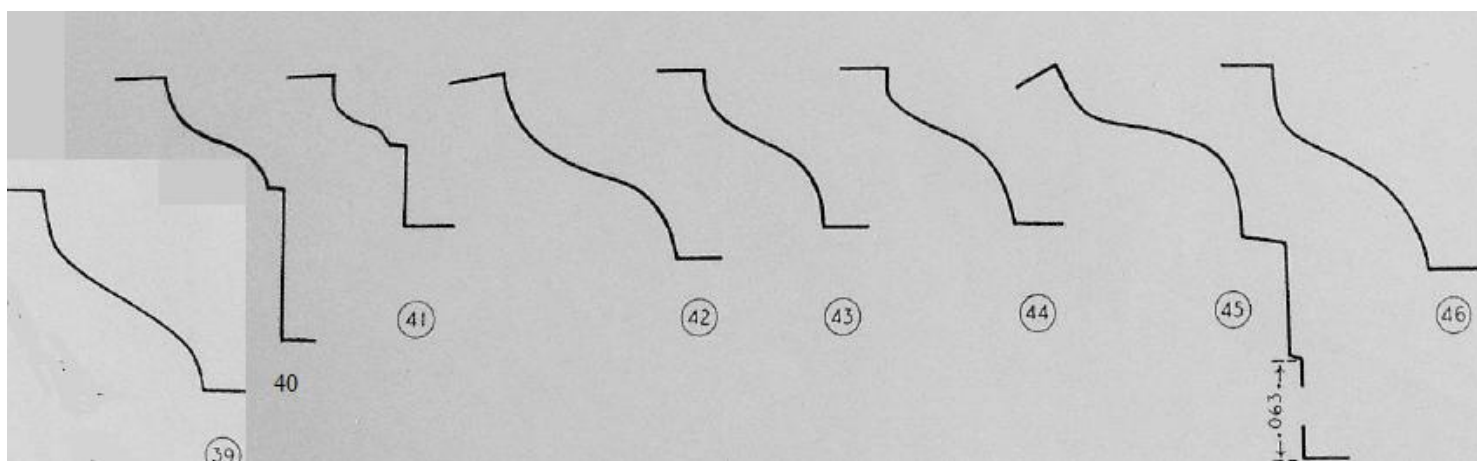
Εικ. 46. Λέσβιο κυμάτιο στη στέψη του οριζόντιου γείσου του Κτηρίου D στην αθηναϊκή Ακρόπολη (Shoe 1936, εικ. XXIX, 21).

Εικ. 47. Παραδείγματα του 3^{ου} αιώνα με λέσβιο κυμάτιο στη στέψη του οριζόντιου γείσου (Shoe 1936, εικ. XXIX 23, 34, 35).

Εικ. 48. Παραδείγματα του 4ου αιώνα χωρίς ταινία στη βάση του γεισοπλίνθου (Shoe 1936, εικ. XXXI 12, 15).

Εικ. 49. Χαρακτηριστική απουσία ταινίας στα μνημεία της Δήλου του 3ου αιώνα (Shoe 1936, εικ. XXXI 39, 42-4, 46).

Εικ. 50. Σύνδεσμος σχήματος Η στη βάση του κίονα στη νοτιοδυτική γωνία του αναθήματος των Ατταλιδών (Roux 1987, πιν. 94c).

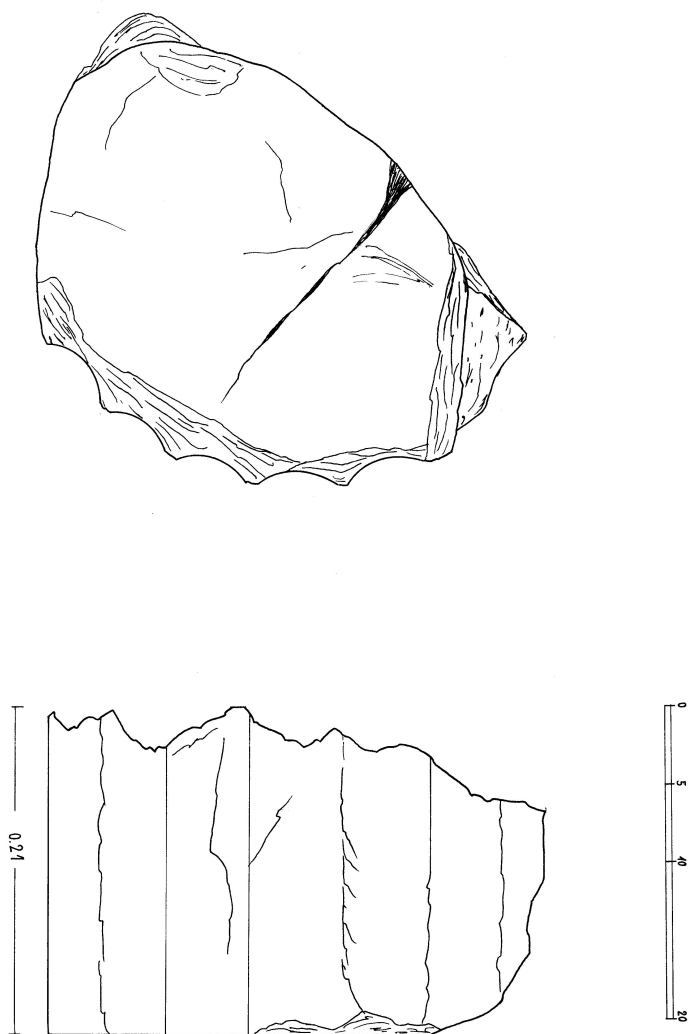
Εικ. 51. Πιθανή αγελαία μετόπη. Φωτ. Λ. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

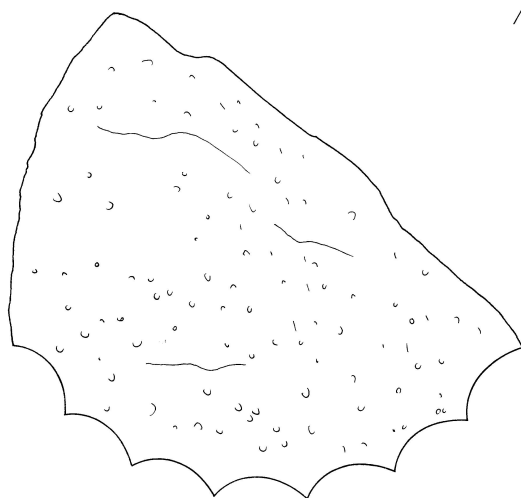
Εικ. 52. Ο γωνιακός λίθος AM 53. Φωτ. Λ. Τσατσαρόνη και Δ. Κοβάνη

Εικ. 53α. Θραύσμα σπονδύλου με αρράβδωτο ημικυκλικό τομέα. Φωτ. Λ. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

AM2

Εικ. 53β. Άνω και κάτω όψη και πρόσοψη του σπονδύλου AM 2. Σχέδιο Ειρήνη Σπυροπούλου

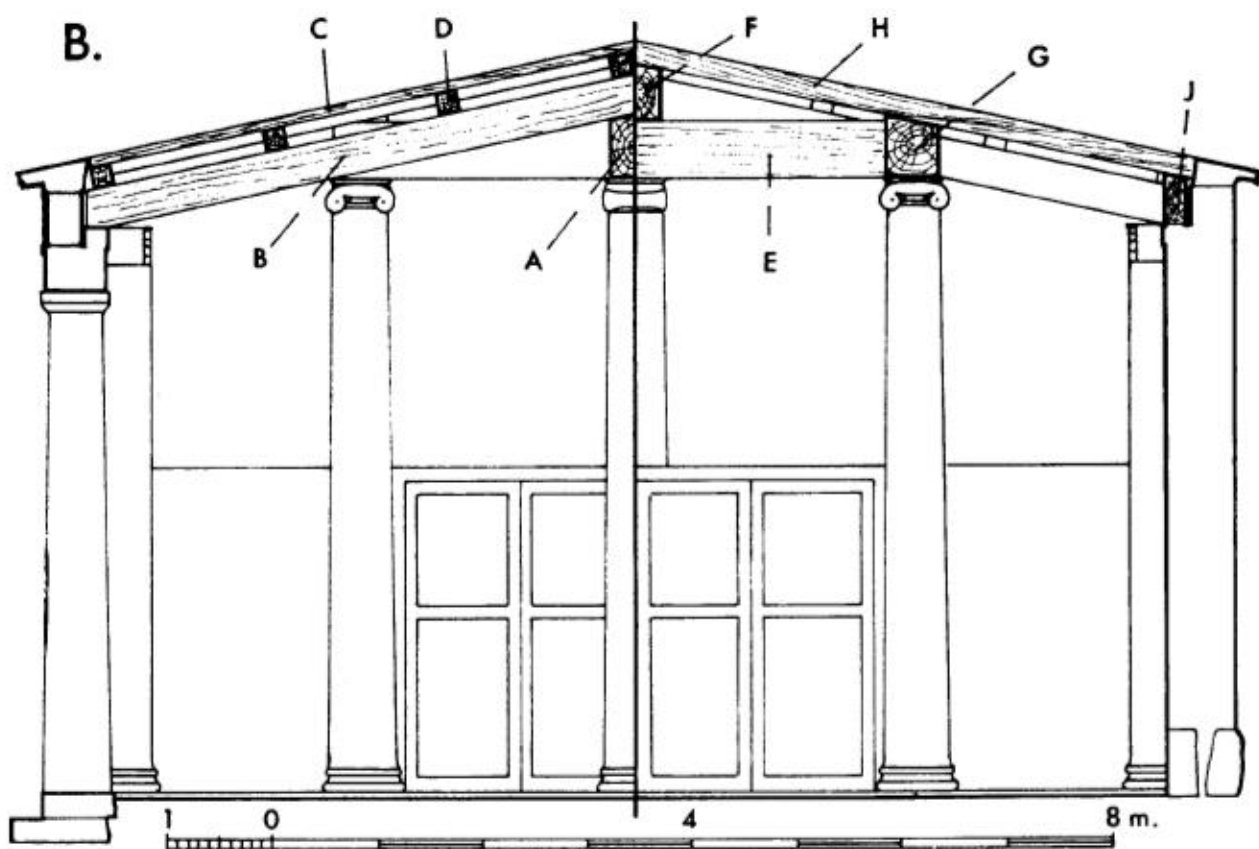
Εικ. 54. Ο σπόνδυλος AM 4. Φωτ. Λ. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

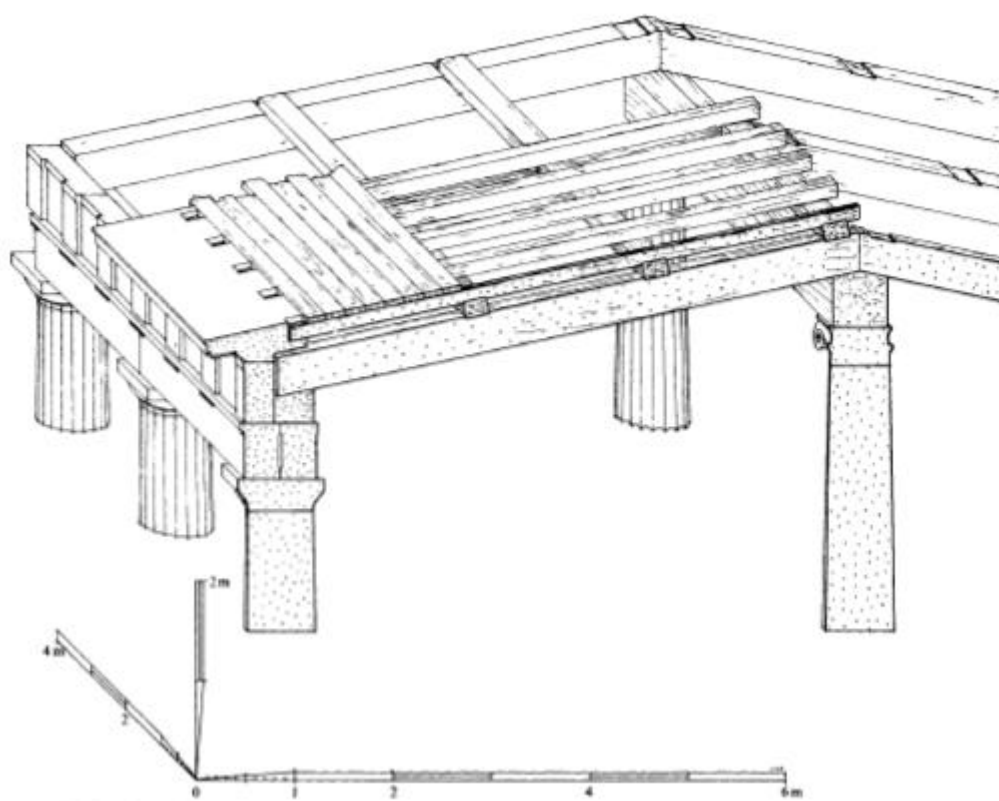
Εικ. 55. Ο σπόνδυλος AM 3. Φωτ. Λ. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

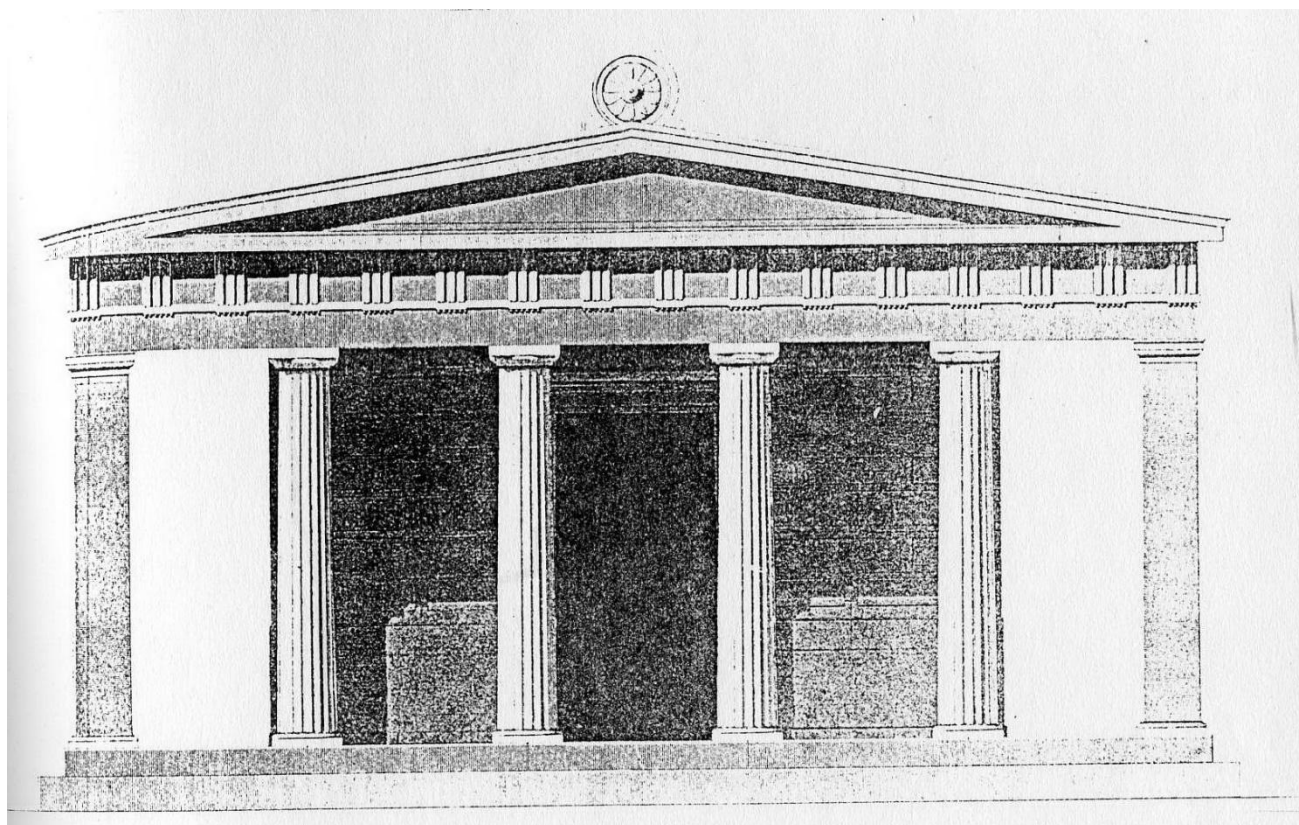
Εικ. 56. Ο γεισόπλινθος ΑΜ 68. Φωτ. Ειρήνη Σπυροπούλου

Εικ. 57. Η Στοά στον Ωρωπό (Coulton 1968, 166 εικ. 132).

Εικ. 58. Η Στοά J στη Σαμοθράκη (Coulton 1976, 206 εικ. 40).

Εικ. 59. Ο περίπτερος ναός στα Κιόνια Λακωνίας (LeBas 1847-77, 117 πίν. Π 7).

Εικ. 60. Λίθοι με αποσπασματικά σωζόμενες τριγλύφους. Φωτ. Α. Τσατσαρώνη και Δ. Κοβάνη

Πίνακες

Πίν. 1

Μνημείο	Πλάτος άβακα:ΚΔ	Χρονολογία κατασκευής	Βιβλιογραφικές παραπομπές
Ολυμπία Μητρώον	1.047:1	410 - 388	Woodward 2012, 455
Λέπρεο Δήμητρα	1.0084:1	400 - 370	Woodward 2012, 451
Επίδαυρος Ασκληπιείον	0.8815:1	400 - 366	Woodward 2012, 445
Δελφοί Απόλλων	1.066:1	370 - 325	Woodward 2012, 421
Ωρωπός, Στοά Αμφιαραείου	1.023:1	359 - 358	Coulton 1968, Εικ. 7
Τεγέα Αθηνά Αλέα	1.04:1	350 - 335	Woodward 2012, 442
Νεμέα Ζευς	1.08:1	330-320	Woodward 2012, 453
Στράτος Ζευς	1.054:1	320 - 300	Pakkanen 2004, 121
Επίδαυρος, Πρόπυλο Γυμνασίου	~1.03:1	τέλη 4 ^{ου} -αρχές 3 ^{ου}	Κυριάκη 2012, 47, 54
Δήλος Δωδεκαθέον	1.03:1	π. 300	Will 1955, 26, 33
Κόρινθος Νότια Στοά	1.07:1	πρώιμος 3 ^{ος}	Scahill 2012, 86, 108
Πέργαμος, ναός Αθηνάς	1.03:1	290	Bohn 1849 – 1898, πίν. VIII, IX
Λιβαδειά Ζευς Βασιλεύς	1.064:1	δεύτερο ήμισυ του 3 ^{ου}	Kanellopoulos και Partida, υπό δημοσίευση
Δήλος, Στοά Φιλίππου Ε΄	1.0366:1	216 – 200	Vallois 1923, 35, 62
Δήλος, Κοινόν Ποσειδωνιαστών	1.03:1	110	Picard 1921, 110 εικ. 93
Δήλος, Αγορά των Ιταλών	1.035:1	άρχιζε το 110, ολοκληρώθηκε το 90	Lapalus 1939, 15, 18

Πίν. 2

Μνημείο	Μείωση	Χρονολογία κατασκευής	Βιβλιογραφικές παραπομπές
Ολυμπία Ηραίων	0.204	600 – 590	Woodward 2012, 454
Κέρκυρα Άρτεμις	0.2542	580 – 570	Woodward 2012, 429
Κόρινθος Απόλλων	0.251	570 – 540	Woodward 2012, 443
Δελφοί Αθηνά	0.2348	550 – 540	Woodward 2012, 423
Κυρήνη Απόλλων	0.2272	550 – 500	Woodward 2012, 435
Άσσος Αθηνά	0.317	540 – 500	Woodward 2012, 432
Δελφοί Απόλλων	0.264	520 – 510	Woodward 2012, 422
Κέρκυρα, ναός στο Καρδάκι	0.25	525 – 500	Woodward 2012, 430
Καρθαία Αθηνά	0.23	520 – 500	Woodward 2012, 396
Μάκιστος Αθηνά	0.235	500 – 490	Woodward 2012, 452
Άγιος Ηλίας Ασέα	0.2651	500 – 490	Woodward 2012, 439
Κυρήνη Ζευς	0.2525	500 – 480	Woodward 2012, 434
Ελάτεια, Αθηνά Κραναία	0.273	500 – 475	Woodward 2012, 424
Αίγινα Αφαία	0.2558	480 – 470	Woodward 2012, 394
Δήλος Απόλλων	0.238	478 – 450	Woodward 2012, 433
Ολυμπία Ζευς	0.24	472 – 455	Woodward 2012, 456
Ηφαιστείο	0.224	450 – 440	Woodward 2012, 386
Σούνιο Ποσειδών	0.2363	450 – 430	Woodward 2012, 389
Παρθενών	0.2128	447 – 432	Woodward 2012, 388
Ραμνούς Νέμεσις	0.2233	430 - 420	Woodward 2012, 391
Βάσσεξ Απόλλων	0.2	429 – 400	Woodward 2012, 440
Αργείο Ηραίων	0.2232	423 – 410	Woodward 2012, 438
Ολυμπία Μητρώον	0.235	410 – 388	Woodward 2012, 455
Λέπρεο Δήμητρα	0.229	400 - 370	Woodward 2012, 451
Επίδαυρος Ασκληπιείον	0.34	400 - 366	Woodward 2012, 445
Δελφοί Απόλλων	0.227	370 – 325	Woodward 2012, 421
Ωρωπός, Στοά Αμφιαραείου	0.23	359 – 358	Coulton 1968, Εικ. 7
Τεγέα Αθηνά Αλέα	0.2193	350 - 335	Woodward 2012, 442
Νεμέα Ζευς	0.1957	340 – 320	Woodward 2012, 453
Στράτος Ζευς	0.217	320 – 300	Pakkanen 2004, 121
Επίδαυρος, Πρότυλο Γυμνασίου	0.197	τέλος 4 ^{ου} – αρχές 3 ^{ου}	Κυριάκη 2012, 47, 360
Δήλος, Δωδεκάθεον	0.18	π. 300	Will 1955, 26, 150
Κόρινθος Νότια Στοά	0.173	πρώιμος 3 ^{ος}	Scahill 2012, 86, 108
Πέργαμος, ναός Αθηνά	0.2	290	Bohn 1849 – 1898, πίν. IX
Δήλος, Στοά Φιλίππου Ε΄	0.1825	216 – 200	Vallois 1923, 62
αθηναϊκή Αγορά, Στοά Αττάλου	0.1159	159 - 138	Travlos 1971, 513 εικ. 645
Κιόνια περίπτερος	0.1875	μετά το 146	Reinach και Le Bas 1888, πίν. II.10
Κιόνια δίστυλος εν παραστάσι	0.1046	2 ^{ος} (μεταγενέστερος του περίπτερου)	Reinach και Le Bas 1888, πίν. II.10
Δήλος, Κοινόν Ποσειδωνιαστών	0.1515	110	Picard 1921, 95
Δήλος, Αγορά των Ιταλών	0.1896	110 - 90	Lapalus 1939, 15, 98

Πίν. 3

Μνημείο	ΚΔ : Πλάτος τριγλύφου	Μεταξόνιο: ΚΔ	Χρονολογία κατασκευής	Βιβλιογραφικές παραπομπές
Δελφοί, Αθηνά Προναία	1.91:1	2.5487:1	550-500	Woodward 2012, 423
Κυρήνη, Απόλλων	1.83:1	-	550-500	Woodward 2012, 435
Άσσος, Αθηνά	1.76:1	2.8:1	540-500	Woodward 2012, 432
Ψηλή Κορφή, Άρτεμις Κνακεάτις	1.5:1 – 1.57:1	2.85:1 – 2.94:1	β' ήμισυ του 6 ^{ου}	Ρωμαίος 1952, 6 εικ. 2· Ostby 1990, 307, εικ. 179
Δελφοί, Απόλλων	2.19:1	-	520-510	Woodward 2012, 422
Βίγλα, Ποσειδών και Αθηνά Σώτειρα	1.4765:1	3.00:1	520-510	Ρωμαίος 1957, 130-2, 137- 40· Ostby 1995, 343-4
Ακρόπολη, Αθηνά Πολιάς	2.058:1	2.60:1	520-500	Woodward 2012, 383
Κομποθέκρα, Άρτεμις Λιμνάτις	1.595:1 – 1.64:1	3.73:1 - 4.5365:1	π. 500	Sinn 1981, 46, 61 εικ. 7
Μάκιστος, Αθηνά	1.79:1	1.79:1	500-490	Woodward 2012, 452
Ασέα, Άγιος Ηλίας	1.57:1	3.41:1	500-490	Ostby 1995, 352· Forsen, Forsen και Ostby 1999, 172
Αλίφειρα, Αθηνά	1.58:1	2.95:1 – 3.00:1	500-480	Ορλάνδος 1968, 64, 70
Πρασιδάκι, Αθηνά	1.83:1	2.49:1	500-480	Woodward 2012, 457
Αίγινα, Αφαία	1.96:1	2.65:1	480-470	Woodward 2012, 394
Ολυμπία, Ζευς	2.085:1	2.365:1	472-456	Woodward 2012, 456
Ηφαιστείο	1.98:1	2.537:1	450-440	Woodward 2012, 386
Σούνιο, Ποσειδών	1.96:1	2.47:1	450-430	Woodward 2012, 389
Παρθενών	2.275:1	2.235:1	447-432	Woodward 2012, 388
Ραμνούς, Νέμεσις	1.89:1	2.67:1	430-420	Woodward 2012, 391
Βάσσες, Απόλλων	2.08:1	2.44:1	429-400	Woodward 2012, 440
Αργείο Ηραίο	2.028:1	-	423-410	Woodward 2012, 438
Ολυμπία, Μητρώον	2.1:1	2.365:1	410-388	Woodward 2012, 455
Λέπρεο, Δήμητρα	2.18:1	2.35:1	400-370	Woodward 2012, 451
Επίδαυρος, Ασκληπιείον	2.086:1	2.45:1	400-366	Woodward 2012, 445
Δελφοί, Απόλλων	2.184:1	2.31:1	370-325	Woodward 2012, 421
Ωρωπός, Στοά Αμφιραείου	2.10:1	3.485:1	359-358	Coulton 1968, εικ. 7
Τεγέα, Αθηνά Αλέα	2.18:1	-	350-335	Woodward 2012, 442
Νεμέα, Ζευς	2.23:1	2.30:1	340-320	Woodward 2012, 453
Στράτος	2.064:1	2.45:1	320-300	Pakkanen 2004, 121
Επίδαυρος, Πρότυλο Γυμνασίου	2.2:1	3.50:1 (στο κέντρο) 2.33:1 2.10:1 (στις γωνίες)	τέλη 4 ^{ου} – αρχές 3 ^{ου}	Κυριάκη 2012, 47, 103
Δήλος, Δωδεκάθεον	1.916:1	2.39:1	π. 300	Will 1955, 23, 26, 39
Κόρινθος, Νότια Στοά	2.05:1	2.44:1	πρώιμος 3ος	Scahill 2012, 86, 156
Σικυώνα, περίπτερος ναός	1.613:1 - 1.714:1	3.89:1 - 4.34:1	μετά το 303	Krystalli – Votsi και Ostby 2008, 54-5, 57

Πέργαμος, Αθηνά	2.40:1	3.16:1	290	Bohn 1849-1898, πίν. IX., XII
Δήλος, Στοά Φιλίππου Ε΄	2.18:1	3.70:1	216-200	Vallois 1923, 48, 62
Κιόνια, περίπτερος ναός	2.14:1	3.45:1	μετά το 146	Μόσχος και Μόσχου 1988, 143, πίν. 51· Reinach και Le Bas 1888, πίν. II.10
Κιόνια, ναός εν παραστάσι	1.62:1	4.767:1 (στο κέντρο)	2 ^{ος} αιώνας μεταγενέστερος του περίπτερου	Μόσχος και Μόσχου 1988, 147. Reinach και Le Bas 1888, πίν. II.108
αθηναϊκή Αγορά, Στοά του Αττάλου	2.25:1	3.275:1	159-138	Travlos 1971, 513 εικ. 645
Δήλος, Κοινόν Ποσειδωνιαστών	1.86:1 - 1.94:1, 2.00:1	3.81:1 – 3.89:1	110	Picard 1921, 103, 110 εικ. 93· Kanellopoulos 2018, 90 πίν. 1
Δήλος, Αγορά των Ιταλών	1.86:1 - 1.94:1, 2.00:1 και 2.0625:1	3.64:1	110-90	Lapalus 1939, 15, 21-2

Πίν. 4

Μνημείο	Υψος κίονα: Υψος θριγκού	Χρονολογία κατασκευής	Βιβλιογραφικές παραπομπές
Άσσος Αθηνά	2.86:1	540 - 500	Woodward 2012, 378
Κυρήνη Ζευς	2.68:1	500 - 480	Woodward 2012, 378
Αίγινα Αφαία	3.18:1	480 - 470	Woodward 2012, 375
Δήλος Απόλλων	3.43:1	478 – 450	Woodward 2012, 378
Ολυμπία Ζευς	2.97:1	472 -456	Woodward 2012, 379
Ηφαιστείο	3.43:1	450 – 440	Woodward 2012, 375
Σούνιο Ποσειδών	3.69:1	450 – 430	Woodward 2012, 375
Παρθενών	3.93:1	447- 432	Woodward 2012, 375
Ραμνούς Νέμεσις	3.59:1	430 – 420	Woodward 2012, 375
Βάσσεις Απόλλων	3.57:1	429 – 400	Woodward 2012, 378
Τεγέα Αθηνά	4.64:1	350 – 335	Woodward 2012, 378
Στράτος Ζευς	4.46:1	320 – 300	Woodward 2012, 377
Επίδαυρος, Πρότυλο Γυμνασίου	3.28:1 – 3.31:1	τέλη 4 ^{ου} – αρχές 3 ^{ου}	Κυριάκη 2012, 59, 62, 360
Κόρινθος, Νότια Στοά	3.9:1 – 4.00:1	πρώιμος 3 ^{ος}	Scahill 2012, 86, 104
Δήλος, Δωδεκάθεον	3.63:1	π. 300	Will 1955, 26, 150
Δήλος, Στοά Φιλίππου Ε΄	3.94:1	216 - 200	Vallois 1923, 34, 62
αθηναϊκή Αγορά, Στοά Αττάλου	4.19:1	159 - 138	Travlos 1971, 513 εικ. 645
Δήλος, Αγορά των Ιταλών	3.92:1	άρχισε το 110, ολοκληρώθηκε το 90	Lapalus 1939, 15, 98

Πίν. 5

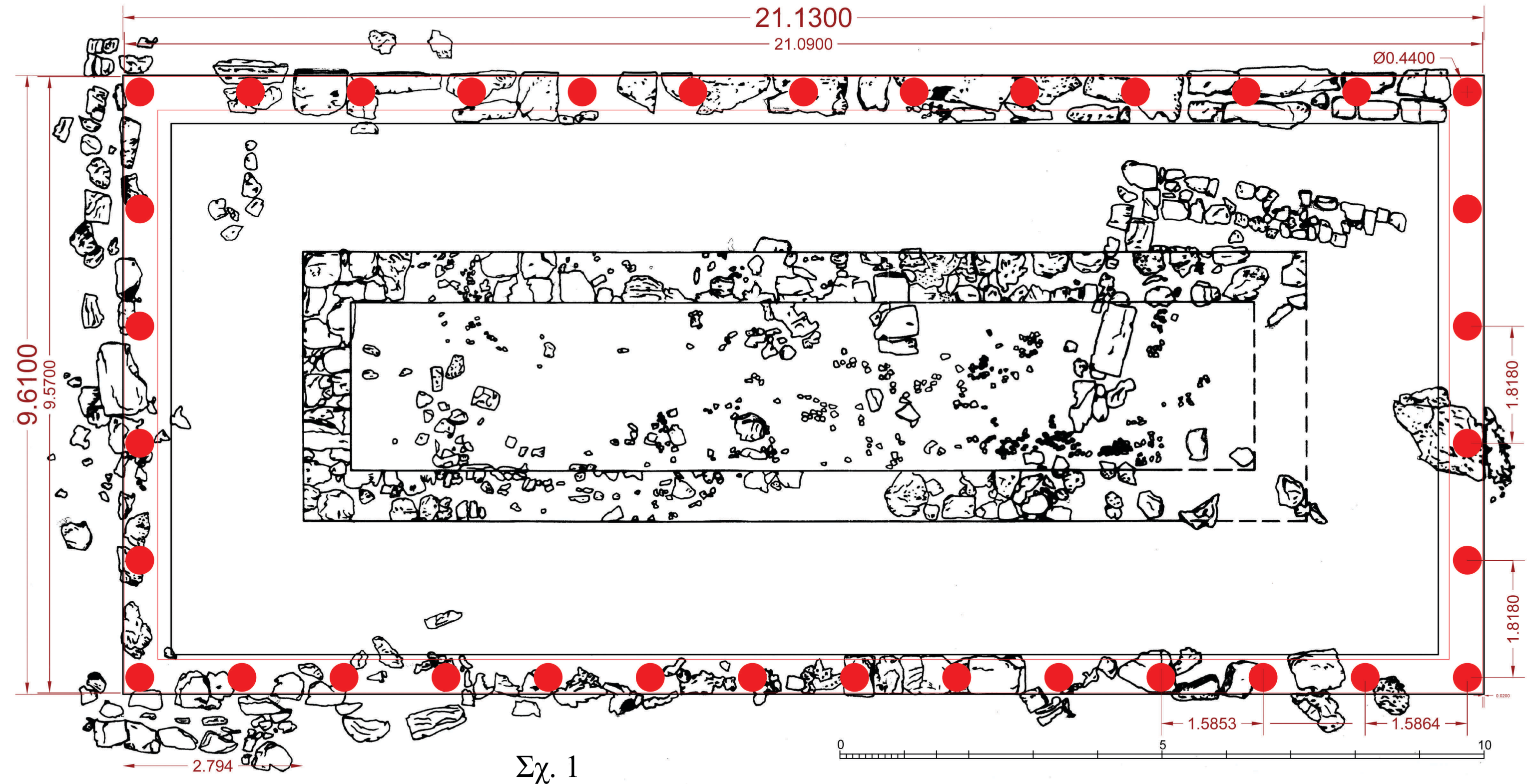
Μνημείο	Υψος κίονα:κάτω διάμετρος	Ένταση	Χρονολογία κατασκευής	Βιβλιογραφικές παραπομπές
Επίδαυρος, Πρότυλο Γυμνασίου	5.89 – 5.95:1	από 0.004 - 0.005 έως 0.006 - 0.007 μέγιστο βέλος λίγο πάνω από το μέσον του κορμού	τέλη 4 ^{ου} – αρχές 3 ^{ου}	Κυριάκη 2012, 59, 62, 360
Κόρινθος, Νότια Στοά	6.75:1	0.0138 μέγιστο βέλος λίγο χαμηλότερα από το μέσον του κορμού	πρώιμος 3 ^{ος}	Scahill 2012, 86, 104
Δήλος, Δωδεκάθεον	6.7:1	Όχι	π. 300	Will 1955, 26, 150
Πέργαμος Αθηνά	6.97:1	Η ένταση που έχει διαπιστωθεί είναι πολύ περιορισμένη.	290	Bohn 1849-1898, 11 πίν. VIII - IX
Λειβαδιά Ζευς Βασιλεύς	6:1	Σώζεται μόνο ένας σπόνδυλος κίονα.	δεύτερο ήμισυ του 3ου	Kanellopoulos και Partida, υπό δημοσίευση
Δήλος, Στοά Φιλίππου Ε΄	6.55:1	Όχι	216 – 200	Vallois 1923, 34, 62
Μεσσήνη Ασκληπιός	6.86:1	0.11 – 0.23 μέγιστο βέλος κοντά στο μέσον του κορμού	200 – 190	Sioumpara 2011, 50-1
Δήλος Ασκληπιός	7.7:1	Σώζεται μόνο ένας σπόνδυλος κίονα.	2 ^{ος} αιώνας	Robert 1952, 81-2
Αθήνα Στοά του Αττάλου	7.05:1	-	159 – 138	Travlos 1971, 513 εικ. 645
Δήλος Αγορά των Ιταλών	6.27:1	Όχι	Άρχισε το 110, ολοκληρώθηκε το 90.	Lapalus 1939, 15, 98

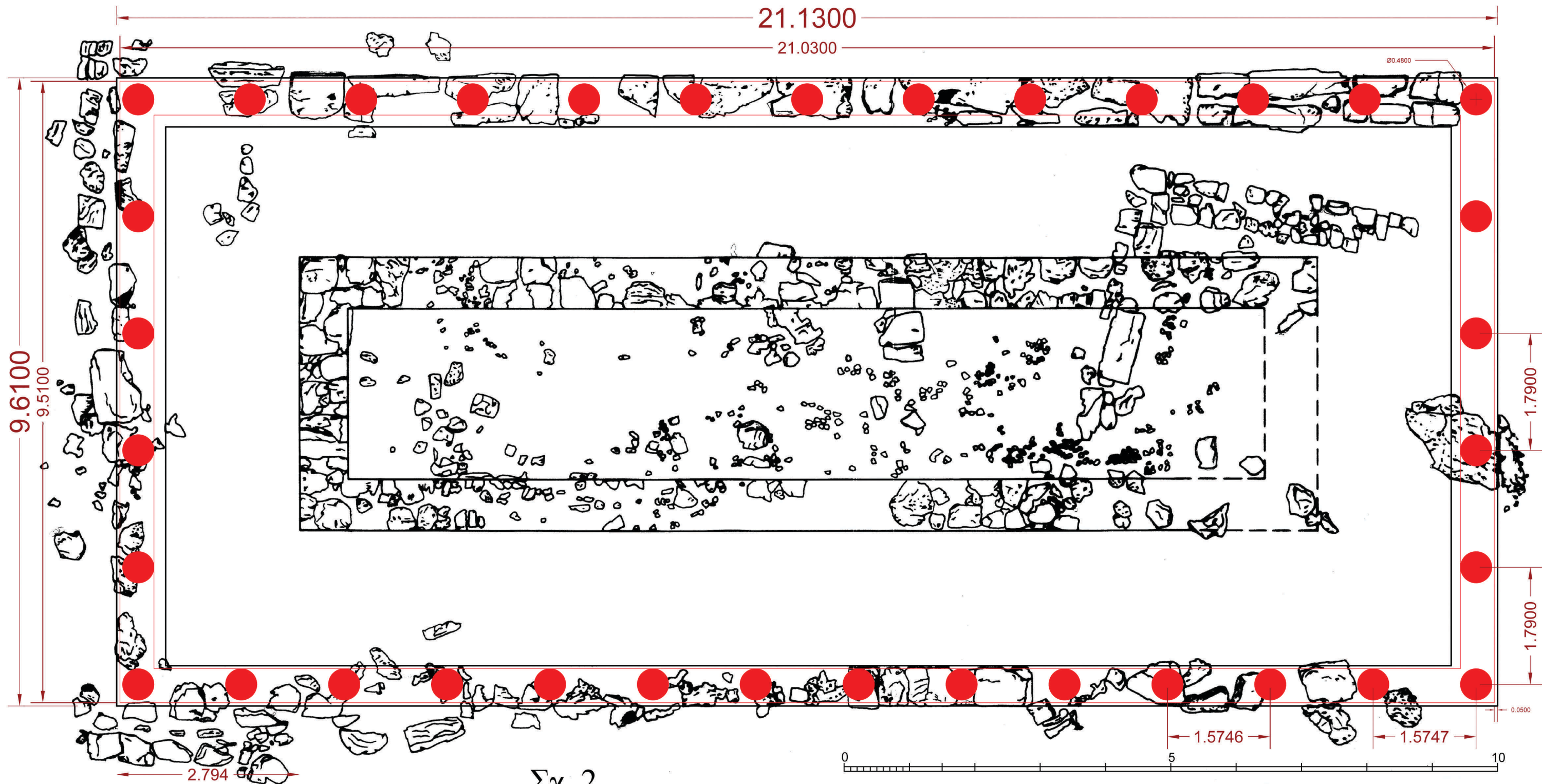
Σχέδια

Κατάλογος σχεδίων

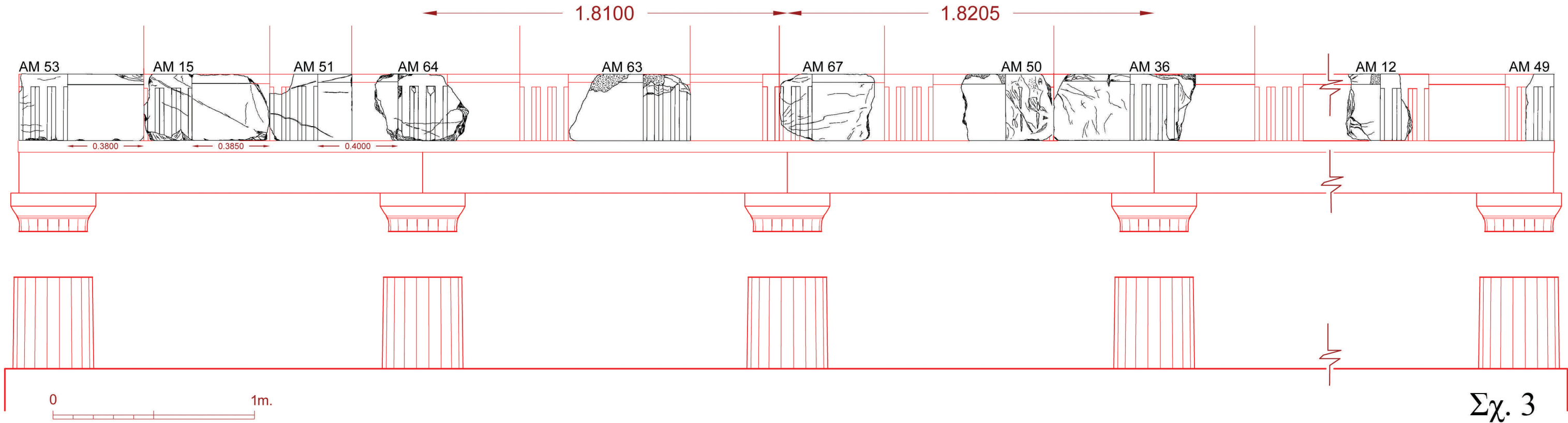
1. Μέγιστο αξονικό μήκος περίστασης: ελάχιστο και μέγιστο δυνατό μεταξόνιο. Σχ. Ειρήνη Σπυροπούλου
2. Ελάχιστο αξονικό μήκος περίστασης: ελάχιστο και μέγιστο δυνατό μεταξόνιο. Σχ. Ειρήνη Σπυροπούλου
3. Αποκατάσταση των μελών του θριγκού σε πιθανές θέσεις: όψη με μεγάλου μεγέθους μετόπες. Σχ. Ειρήνη Σπυροπούλου
4. Αποκατάσταση των μελών του θριγκού σε πιθανές θέσεις: όψη με μικρού μεγέθους μετόπες. Σχ. Ειρήνη Σπυροπούλου
5. Τομή θριγκού. Σχ. Ειρήνη Σπυροπούλου. Σχεδιαστικό υπόβαθρο Μ. Κορρές, Ο Αρχαϊκός ναός της Μητρόπολης στη δυτική Θεσσαλία (<https://www.blod.gr/lectures/o-arhaikos-naostismitropolis-sti-dytiki-thessalia/>)
6. Τομή θριγκού. Σχ. Ειρήνη Σπυροπούλου. Σχεδιαστικό υπόβαθρο Μ. Κορρές, Ο Αρχαϊκός ναός της Μητρόπολης στη δυτική Θεσσαλία (<https://www.blod.gr/lectures/o-arhaikos-naostismitropolis-sti-dytiki-thessalia/>)
7. Η αποκατεστημένη όψη της δεύτερης οικοδομικής φάσης του ναού της Άνω Μέλπειας. Σχ. Ειρήνη Σπυροπούλου

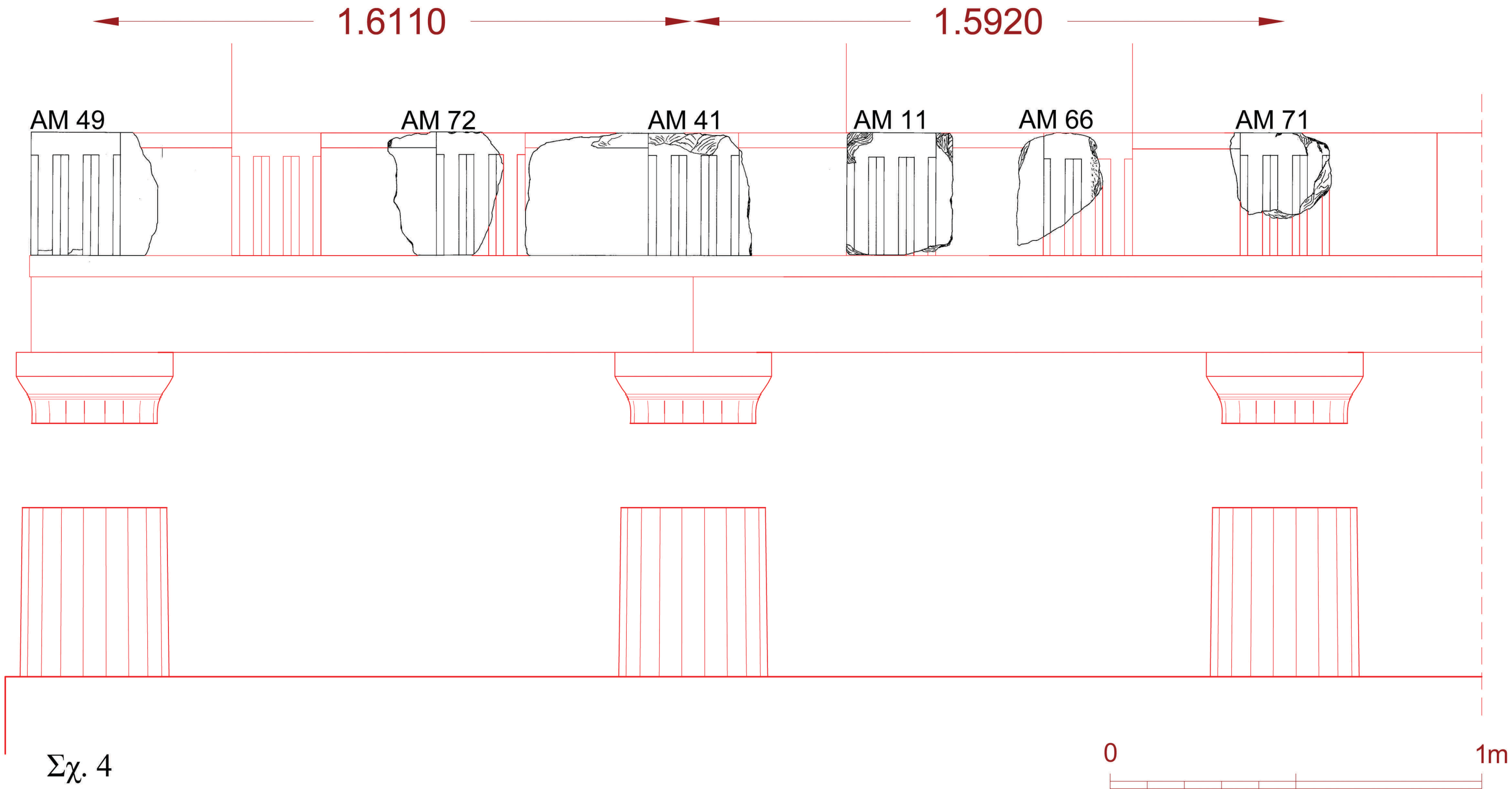
8. Η αποκατεστημένη κάτοψη του αρχαϊκού ναού της Άνω Μέλπειας. Σχ. Ειρήνη Σπυροπούλου
9. Τομή κατά πλάτος του ναού με αποκατεστημένο το θυραίο άνοιγμα του σηκού. Σχ. Ειρήνη Σπυροπούλου
10. Τομή κατά μήκος του ναού. Σχ. Ειρήνη Σπυροπούλου
11. Τομή κατά μήκος του ναού. Υποθετική αποκατάσταση της περίπτωσης με τον λίθινο της ελληνιστικής φάσης να συνέχεται με τον ξύλινο προκάτοχό του. Σχ. Ειρήνη Σπυροπούλου

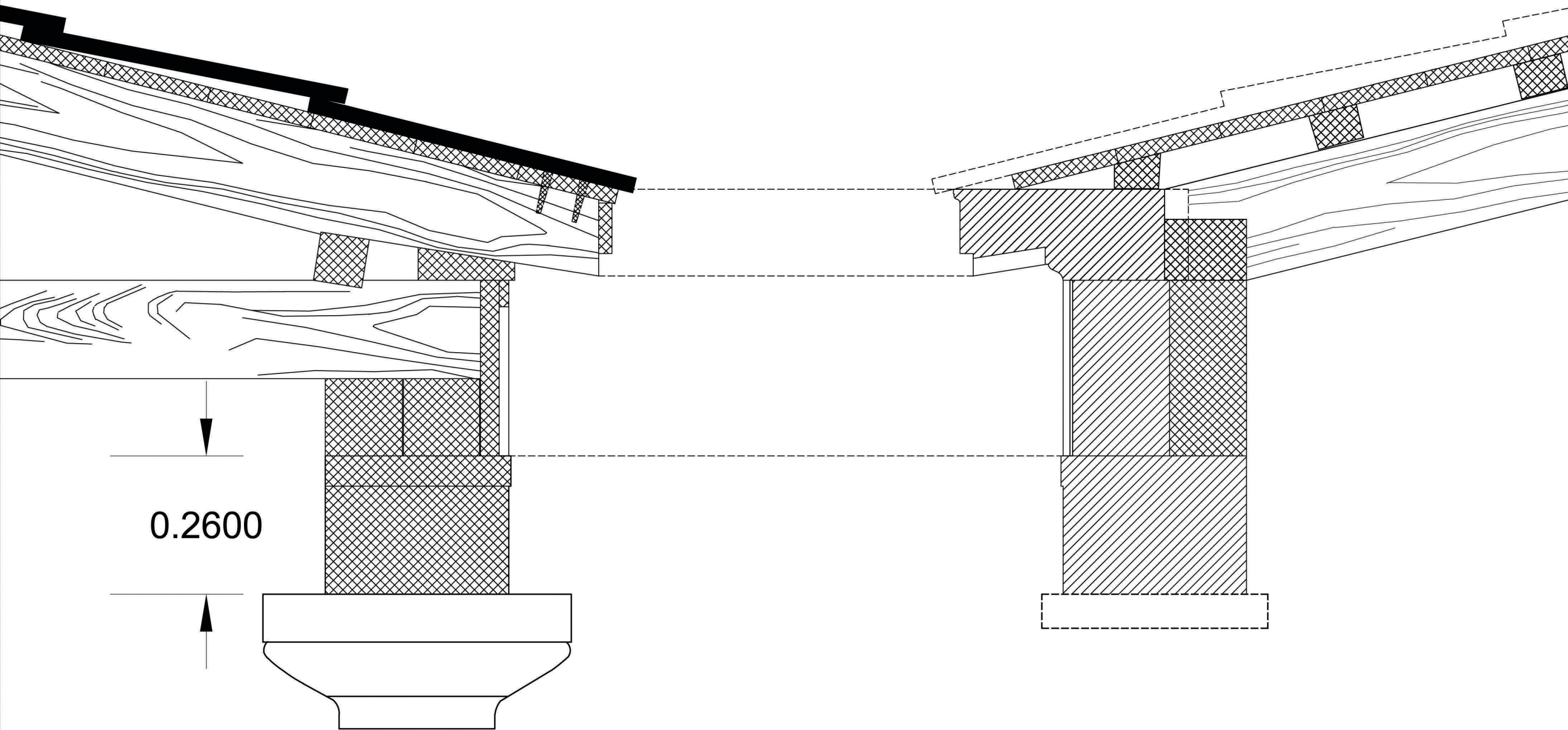

Σχ. 2

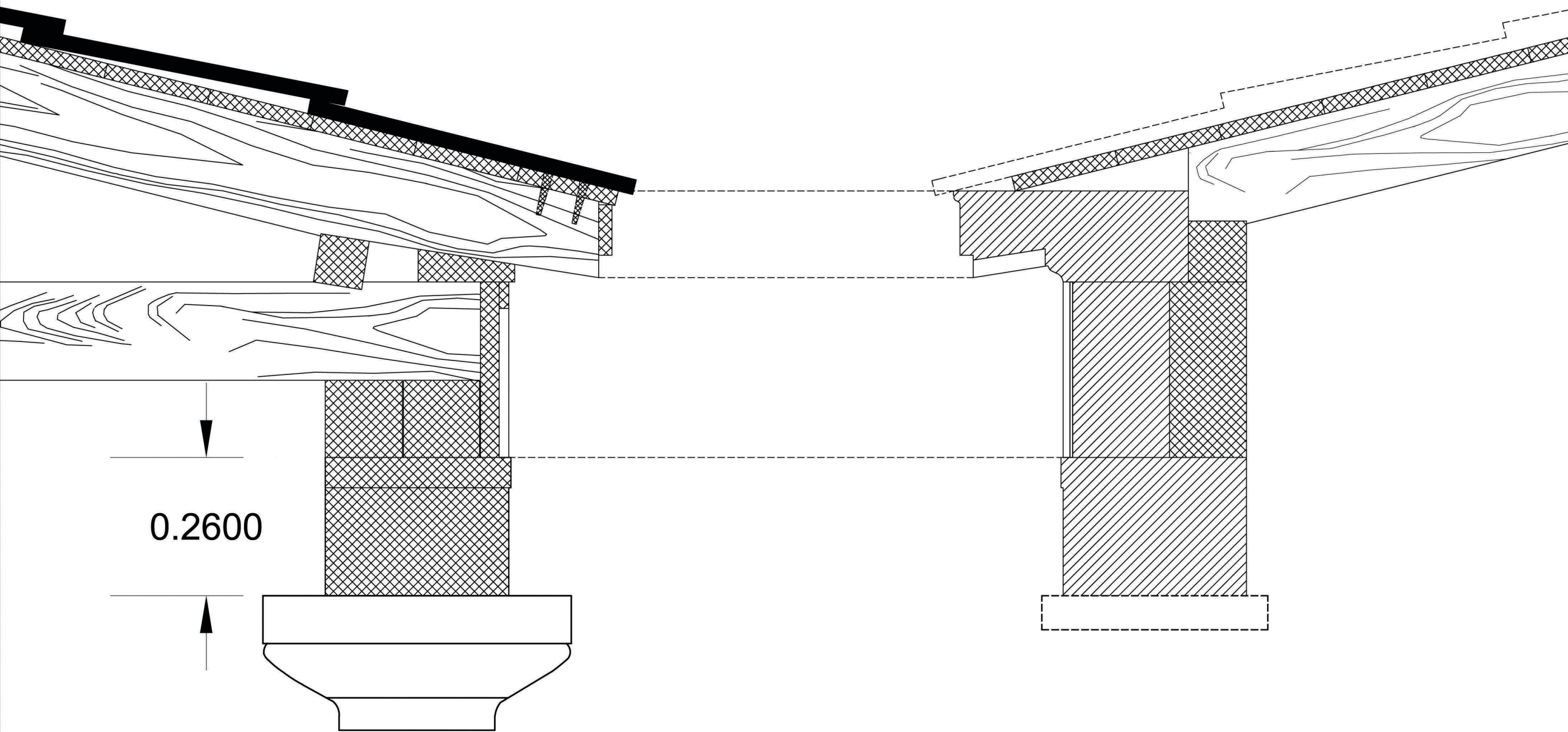

λίθος ξύλο

Σχ. 5

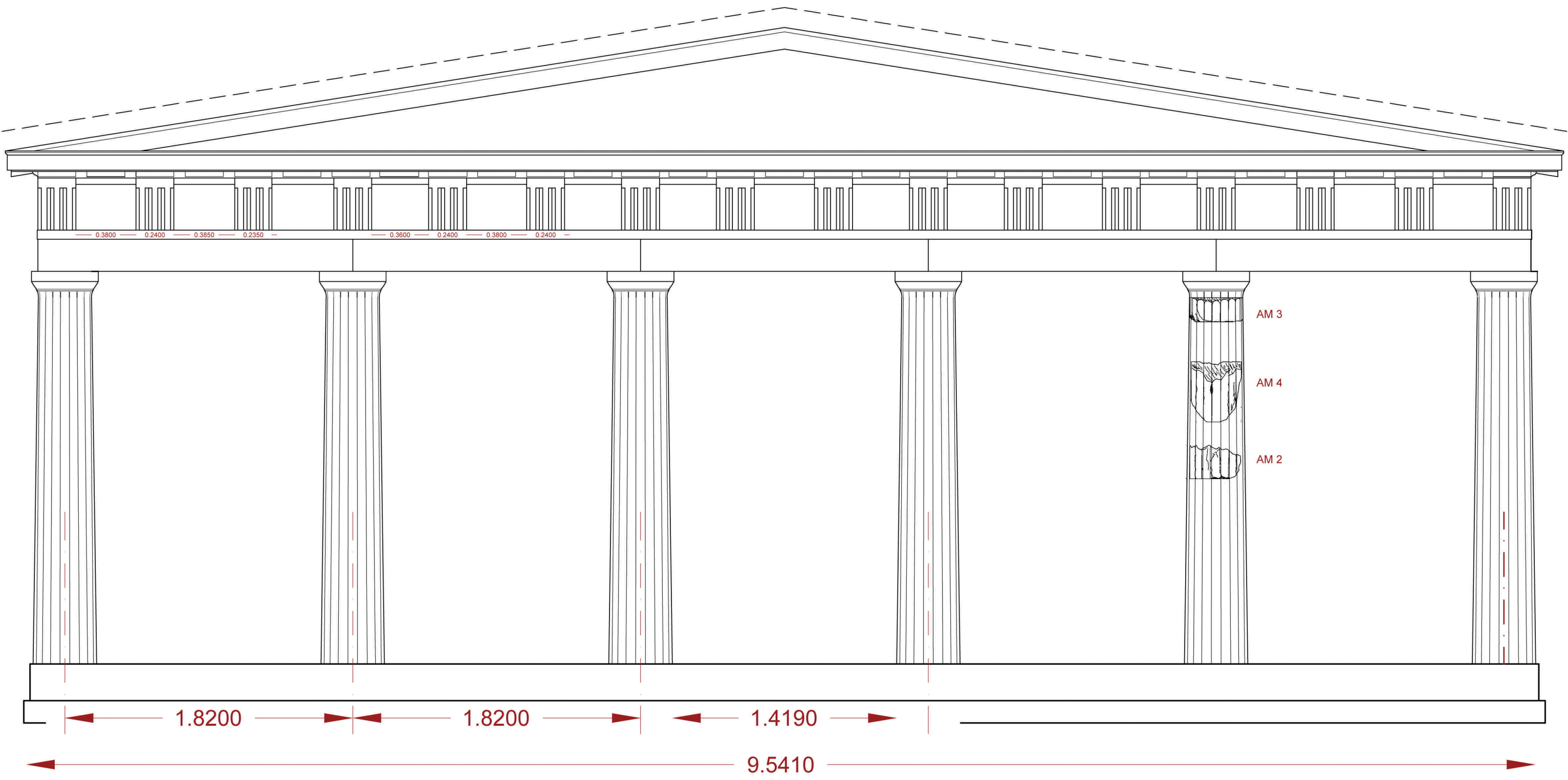

Λίθος Ξύλο

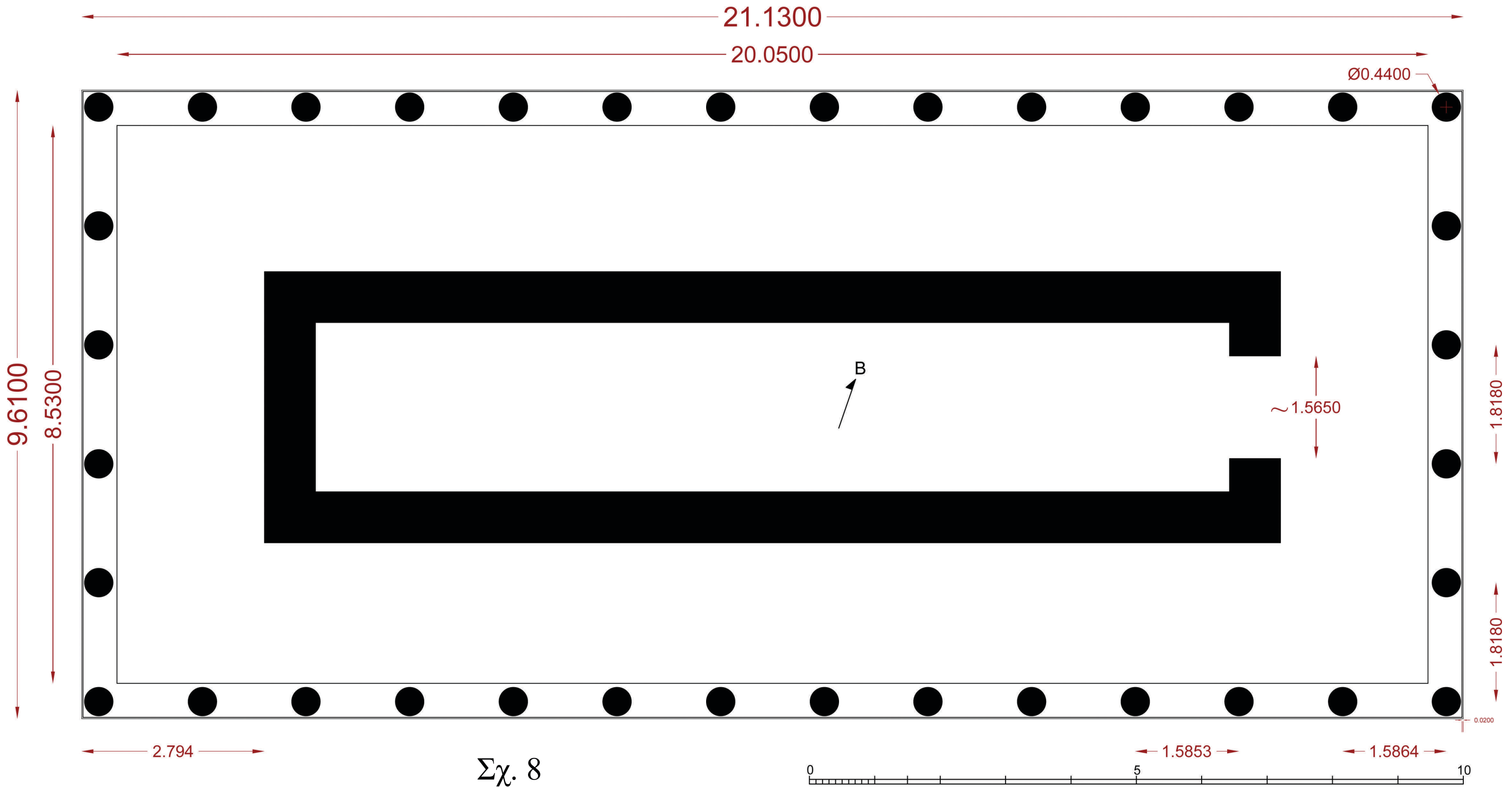
Σχ. 6

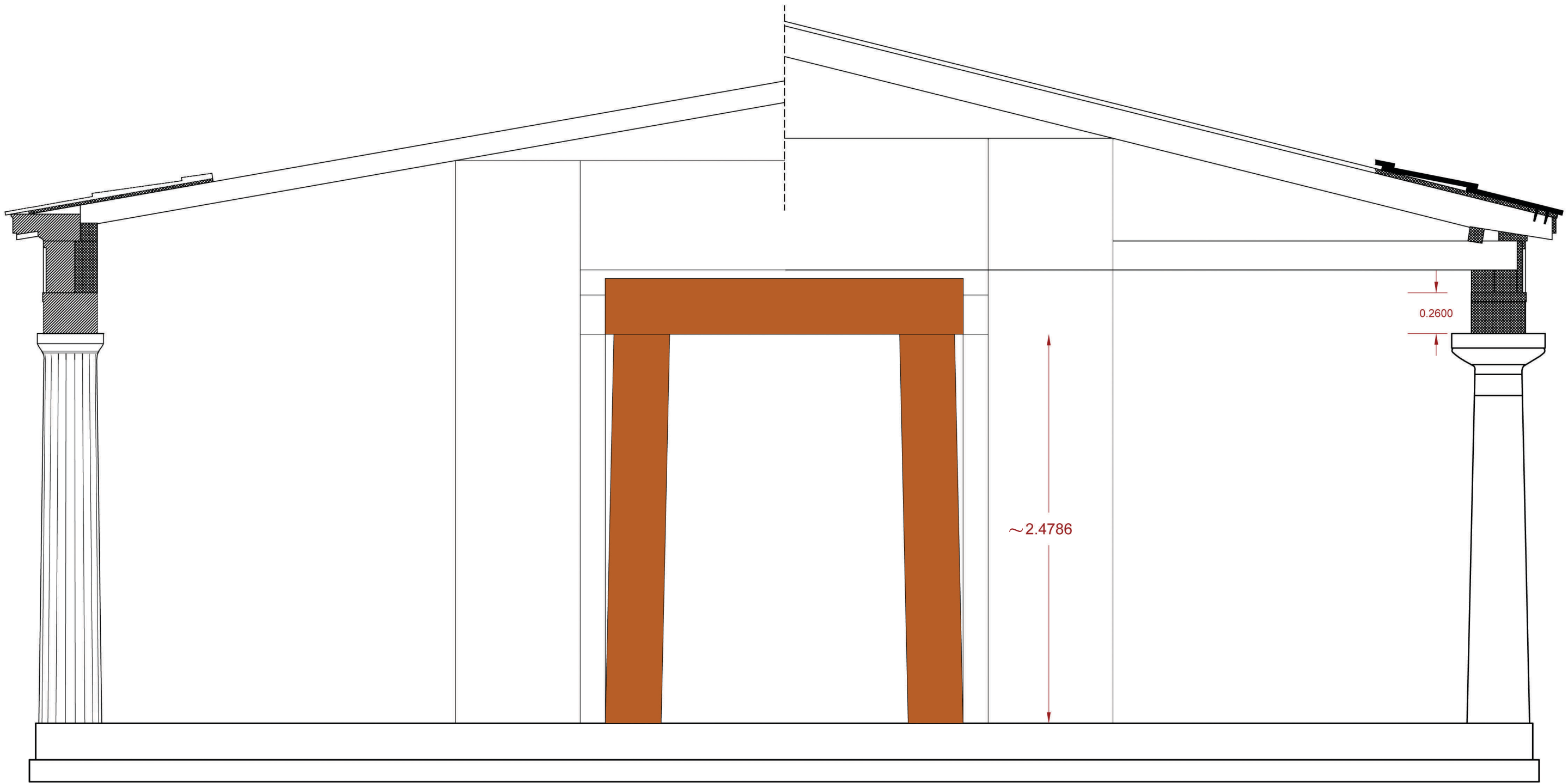
0 1

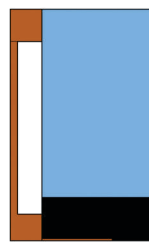
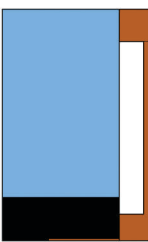
Σχ. 7

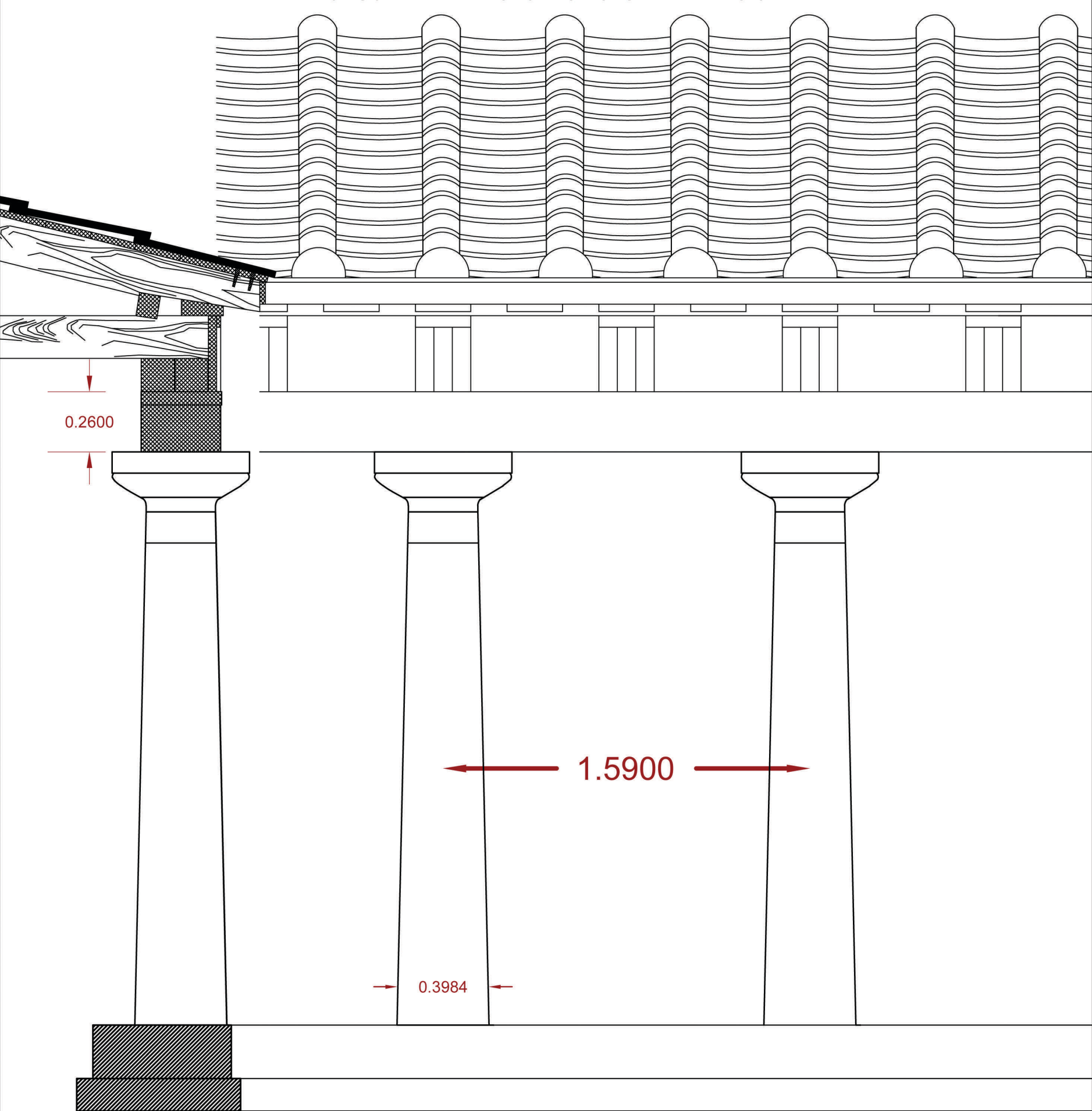

9.5410

0 1 2 5 m.

Σχ. 9

0 1 2

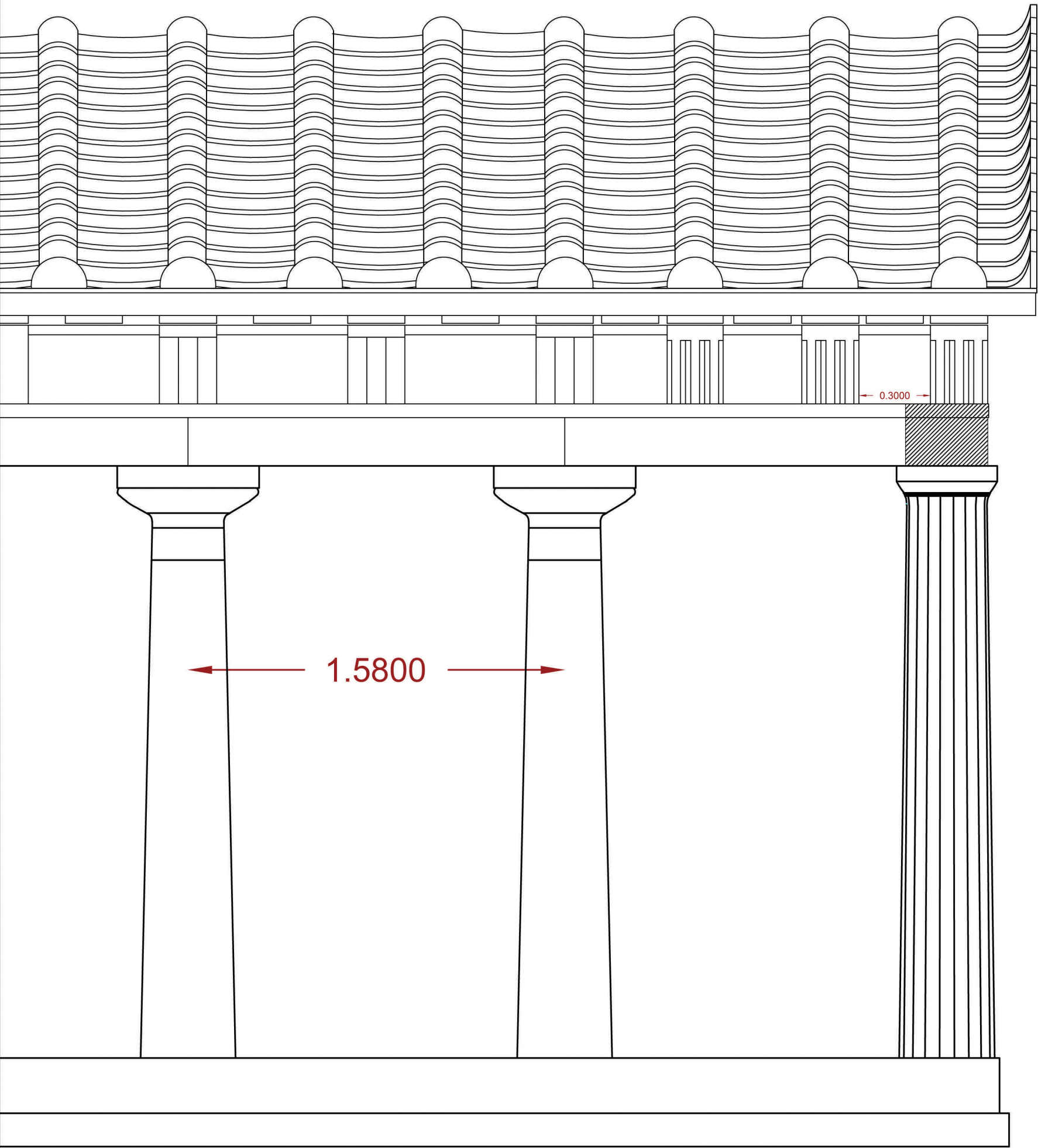
Σχ. 10

λίθος

ξύλο

Λίθος

Σχ. 11

0

1

2

